

અસ્તિત્વ કે વિનાશ?

[સંપાદકીય]

જગતનાં જીવનનો જાડો અભ્યાસ કરતાં; તેમજ તેનો ઈતિહાસ તપાસતાં; જીવનની જે વૃત્તિઓ સ્પષ્ટ સામે આવે છે. એક છે જીવનનાં અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવાની વૃત્તિ; અને બીજી પોતાના અસ્તિત્વ માટે અન્યનો વિનાશ કરવો. યુગયુગથી આ પ્રશ્ન માનવ સામે જાઓ છે અને તેનું પૃથક્કરણ કરતાં એક વસ્તુ સ્પષ્ટ છે કે માનવસમાજ અને જગત-જીવે: જીવનના અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવાનાજ બધા પ્રયત્નો કરે છે.

નાની કીડી જેટલી ચીવટથી ઇંડા મૂકે છે; સેવે છે; બચ આવતાં ઉપાડીને ભાગે છે. તેના માટે જરૂરી ખોરાક ભેગો કરે છે. એટલી જ ચીવટથી માનવ-માતા પણ બાળકને જન્મ આપે છે; ઉછેરે છે. મોટા કરે છે અને આશા રાખે છે કે પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં એ બાળક તેનો આધાર બને. ત્યારે બીજી તરફ એવું જોવામાં આવે છે કે પોતાના સ્વાર્થ માટે વ્યક્તિ વધુ બળવાન થઈને કેવળ પોતાના અસ્તિત્વ માટે અનેક બીજાઓનો વિનાશ કરે છે. આ વિનાશને અટકાવવાની પ્રક્રિયા માનવસમાજમાં આદિકાળથી ચાલુ છે; વિચારકો તેને પોતપોતાના કાળમાં વધારે ને વધારે શુદ્ધ રૂપ આપે છે અને તે વિનાશને થતો રોકવા પ્રયત્ન કરે છે. જ્યાં એક તરફ સંગઠિત માનવસમાજ અન્યના જીવનનો વિનાશ કરવા ગતિમાન થાય છે; ત્યાં આવા વિચારકો, સંતો ઋષિઓ નળળા વર્ગના લોકોને તૈયાર કરે છે અને એ વિનાશને સામૂહિક તપ-ત્યાગ દ્વારા રોકવા મથે છે. એ વિનાશની રીતો દિસા છે અને અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા માટેની જે ભાવના અને પ્રક્રિયા છે તે અદિસા છે. ધીમે-ધીમે માનવ સદીઓથી સંગઠિત રૂપે જીવતાં શીખી ગયો છે. એટલે આજે તેને અસ્તિત્વને ટકાવી રાખવા માટે સામુદાયિક રૂપે જ વિચારવાનું અને કાર્ય કરવાનું છે. એમાંથી એક નવી વાત આ વીસમી સદીમાં માનવસમાજ આગળ આવી છે; તે છે “સદ-અસ્તિત્વ.” આ વિચાર પ્રમાણે હવે વિનાશને અવકાશ રહેતો નથી. ગમે તેટલાં સંઘર્ષનાં સાધનો વસાવવાં છતાં, અવિશ્વાસની નજરે જોવા છતાં લોકો એમ માને

છે કે જીવન વિનાશ માટે નથી; અસ્તિત્વ માટે છે. એક ઘરમાં જેમ નિર્મિત વધ, વિચાર અને જાતિની વ્યક્તિઓ રહી શકતી હોય તો આખા વિશ્વમાં દેશે અને સમાજો પણ રહી શકે છે.

અને આ જૂનિકાએ જન્મતને પહોંચાડવાનું એવ સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગકારો અને પ્રયોગોને કારણે ગમ્ય છે. આ પ્રયોગો કમ્પ્લી સાવધાનીપૂર્વક થવા જોઈ એ અને તેમાં પણ કેટલીક કાળજી રાખવી જોઈ એ. પ્રયોગકારની કેટલી ચોક્કસતા હોવી જોઈ એ; તે ચકાસીને જ કામ થવું જોઈ એ. નહોતર એકના અદસે ખીજા અનુચિતો ફેલાઈ જવાનો ડર રહે છે.

આ આખા વસ્તુ (Matter) વિષયને “સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગો” શીર્ષક સિબિરપ્રવચનમાં, પ્રખર વિચારક પ્ર. મુનિષી સંત્યાલજીએ બહુ જ ઊંડાણથી અલગ-અલગ પ્રવચનો વડે આપરી લીધું છે.

એમાં એમણે કેટલીક વસ્તુઓ શાશ્વત સિદ્ધાંતો રૂપે રજૂ કરી છે. પ્રયોગકારની ચોક્કસતા અંગે તેમણે એક સિદ્ધાંત આપ્યો છે :—અદિસકે દિસક તરવો, કોમી તરવો કે પ્રાંતીય તરવો સાથે સાઠગાંઠ ન બાંધવી જોઈ એ. એનું કારણ એ છે કે અદિસા પોતાનામાં વિશાળ છે—તેને બ્યારે સંકુચિત રૂપ આપી દેવામાં આવે તો ત્યાં બોદું થાય છે. સામ્યવાદ, કોમવાદ કે પ્રાંતવાદ આવા સંકુચિત રૂપો છે.

ચીન સાથે ભારતે ગાંઠ બાંધી. પરિણામ એનું જે આવ્યું તે આજે સુસ્પષ્ટ છે—કારણ કે સદ-અસ્તિત્વ માટે બે રાષ્ટ્રોની જીવન પ્રણાલિકા અલગ હોઈ શકે; પણ તેનો મૂળ આધાર અલગ ન હોવો જોઈ એ. સામ્યવાદ દિસા વડે પણ પ્રચારમાં માને છે, ત્યારે ભારત અદિસક-તટસ્થ બળ અને

[illegible][illegible][illegible]

આ જ જ્ઞાનને વિષયને નજર સામે રાખીને વિચારવાની છે. વિષયના દેશે "સદ-અસ્તિત્વ"ને જ્ઞાનવા મર્મ મળ્યા છે અને એ જ સુખમુખના આદિમુક પ્રયોગોનું પરિણામ છે. જ્ઞાને જ્ઞેવાનું એ છે "સદ-અસ્તિત્વ"ના સિદ્ધાંતને પોતાપોતાની રીતે મનાવવા માટે જે દકામદ છે અને વિનાશકારી લેવારીઓ છે તે દૂર થશે કે નહીં? જ્ઞે પોતાની પ્રજ્ઞાવિકાને જગતના મુખ માટે શ્રેષ્ઠ માગિન કરવી હોય તો એને વિનાશ અને દિસાને તિલાંજલિ આપવી જ પડશે. શ્રેષ્ઠતા માટે અસ્તિત્વનું ખરું મૂલ્યાંકન ત્યારે જ થશે।

જો બાળકમાં જગત બદલે જ આશાપૂર્વક અદિસાના સામુદાયિક પ્રયોગો તરફ મીંટ માંડી રહ્યું છે. કારણ કે વિનાશ કોર્મને પસંદ નથી; વિનાશમાં કોર્મ શાંતિની કલ્પના કરે જો નરી ચૂર્ખતા છે; જોનું મુખ્ય કારણ એ છે કે જગતનો ક્રમ જ જીવનને ટકાવવા - અસ્તિત્વ માટે જ ચાલુ છે.

આ અંગે ધણું ધણું આ પ્રવચનોમાં પૂ. મુનિશ્રી સંતબ્રાહ્મણએ
રજૂ કર્યું છે. જેનું હંમેશ માટેનું મૂલ્યાંકન ધણું ઉચ્ચ છે, એમ દરેક
ચિંતકને વાંચ્યા પછી લાગ્યા વગર રહેશે નહીં.

जैन विद्यार्थीगृह,
 भद्रास
 १०-५-६३

શુભાખચંદ જૈન

બે બોલ

મુનિશ્રી સંતબાલજીને તમે સૌ જાણો છો. તેઓ એક ક્રાન્તિકારી જૈન સાધુ છે. તેઓ આત્મસાધનામાં મગ્ન રહેવા છતાં સમાજકલ્યાણની અનેક પ્રવૃત્તિમાં સક્રિય માર્ગદર્શન અખંડપણે અદાનિશ આપતા રહે છે. તેઓશ્રી માને છે કે હવે માત્ર ઉપદેશથી કામ નહીં ચાલે પણ જે સમાજ-જીવન ચૂંચાઈ ગયું છે; ડગલે ને પગલે અશાન્તિ દેખાય છે તેના નિરાકરણ માટે સાધુસંતોએ સક્રિય માર્ગદર્શન આપવું જોઈશે. આ તો જ બની શકે જો સાધુસાધ્વીઓ પ્રાણ, પ્રતિષ્ઠા અને પરિશ્રદ્ધનો મોહ છોડે અને સાંપ્રદાયિકતામાંથી મુક્ત બની, સર્વધર્મનો અભ્યાસ કરે. આમ કરવાથી આપોઆપ આમજનતાનો અને આમ-જનતાનો સંપર્ક આવી જશે.

આજે કોઈ પણ એક પ્રશ્ન કે એક જ ક્ષેત્રના અનેક પ્રશ્નો લેવાથી સમાજ વ્યવસ્થા પૂર્ણ નહીં બને. જો ધર્મમય સમાજરચના ઊભી કરવી હશે તો માનવજીવનમાં ઊભા થતા સામાજિક, આર્થિક, ધાર્મિક, રાજકીય અને દરેક ક્ષેત્રના પ્રશ્નોનો સર્વાંગી વિચાર કરવો પડશે. અને અમલ પણ સંસ્થાદ્વારા જનતા વાટે કરવો પડશે. પ્રાચીન કાળમાં યુગાનુરૂપ આમ થતું હતું; એટલે જ ભારતની સંસ્કૃતિ સર્વશ્રેષ્ઠ બની છે; અને આજ સુધી ટકી છે. આપણે ત્યાં ધરના ધર્મની ચોક્કી સ્ત્રીઓ કરતી એટલે કુટુંબ સ્નેહસભર અને પવિત્ર રહેતું. સમાજની ચોક્કી બ્રાહ્મણો કરતા, તેઓ કયાંય વ્યસના, અપ્રમાણિકતા કે ગેરરીતિઓ પેસી ન જાય તેને માટે સતત ક્રિયાશીલ રહેતા; તેથી દેશ નીતિસભર રહેતો. અને સંતો આખા દેશમાં પરિશ્રમણ કરી સંસ્કૃતિની ચોક્કી અખંડપણે કર્યા કરતા હતા. રાજ્ય પણ સતો, બ્રાહ્મણોને આધીન રહીને ચાલતું. આ બધાના કારણે સમાજ શાન્તિથી જીવતો. અને અધ્યાત્મલક્ષી રહી શકતો; કોઈ જાલીમ દુષ્ટ કૃત્ય કરનાર નીકળતો તો રાજ્ય તેને યોગ્ય નશ્વત કરતું.

આજે સ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ એક થવા લાગ્યાં છે. વિજ્ઞાને દોટ મૂકી છે. એટલે મહારાજશ્રી એ જ પુરાણી સંસ્કૃતિને નજરમાં રાખી, યુગાનુરૂપ નવી દળે સમાજ વ્યવસ્થા ગોઠવવા પ્રયત્ન કરે છે.

હવે વિશ્વરાજ્યોમાં લોકશાહી વ્યવસ્થા સ્થાપનની જાગૃતિ છે ત્યારે જનતાને ધડવાનું જ મુખ્ય કામ અગત્યનું બન્યું છે. એટલે એમનાં નીતિનાં પાયા પર સંગઠનો બનાવવાં જોઈએ. એ સંગઠનો સતત સાચે રસ્તે વિકાસ કરતાં રહે તે માટે; તેનું સંચાલન આજના આઠાશો કે જે રચનાત્મક કાર્યકરો કહેવાય છે તેમની બનેલી સંસ્થાના હાથમાં મૂકવું જોઈએ. અને રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થાને પણ માર્ગદર્શક પ્રેરણા મળતી રહે તે માટે સાધુસંતોએ ધ્યાન રાખવું જોઈએ. દુનિયાબરનાં રાજ્યોની અશુદ્ધિઓ દૂર કરવા માટે પણ સાધુસંતોએ ધ્યાન આપવું જોઈએ.

આ સાધુસંતો સર્વાંગી પ્રશ્નોને સમજે, અને તે માટે સાચે જોસી વિચાર વિનિમય કરી શકે તે માટે સંવત ૨૦૧૭ ના ચાતુર્માસમાં મુખર્ષિમાં માદુંગા (ગુર્જરવાડી) મુકામે સાધુ-સાધ્વી અને સાધક-સાધિકાઓનો એક શિબિર યોજવામાં આવેલો. તે સતત ચાર માસ ચાલ્યો, તેમાં જે પ્રવચનો ચર્ચા વ. ચાલ્યાં તેનું પુસ્તક આકારે સંકલન થાય તો ખીબ સાધુ સાધ્વી, સેવકો અને પ્રજાને તેમાંથી ઉપયોગી માર્ગદર્શન મળે તેવી ઘણાં ભાઈબહેનોને લાગણી થઈ આવી. ખાસ કરીને પૂ. તેમિચંદ્રજી મહારાજની એવી તીવ્ર ધમ્મિકા હતી. પરંતુ આટલા બધા સાહિત્યને તૈયાર કરવું, તેનું સંપાદન કરવું, અને પછી છપાવવું તે ઘણું અઘરું કામ હતું. તેને માટે સમય જોઈએ અને સહાય માટે નાણાં પણ જોઈએ. આની વિમાસણ ચાલતી હતી. પણ જે કામ કુદરતને ગમતું હોય છે તે કામને આગળ વધારવા કુદરત જ કોઈકને નિમિત્ત બનાવી પ્રેરણા આપે છે.

માદુંગાના આ શિબિરમાં શીવમાં રહેતા શ્રી મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ લોખંડવાળા પ્રથમથી રસ લેતા હતા. તેમને મુનિશ્રી સંતબાલજી ઉપર અપાર શ્રદ્ધા છે. મહારાજશ્રી જે ધર્મકાર્ય કરી રહ્યા છે તે આજના યુગે ખૂબ જરૂરી છે તેમ તેઓ માને છે. એટલે શિબિરનાં કામોમાં અનેક રીતે તેઓ ઉપયોગી થતા હતા. તેમણે કહ્યું કે “ મહારાજશ્રીના આ શિબિરપ્રવચનો પુસ્તકરૂપે છપાય અને સાધુસંતોને અપાય તો તેનો લાભ તેમના જીવનવિકાસમાં તો થાય જ

પણ તેઓ છકાયનાં પિયર (સમાજનાં માખાપ) છે તેથી સમાજને માર્ગદર્શન આપવામાં ઘણા ઉપયોગી થઈ શકે.”

તેમના આ શુભ વિચારથી અને પ્રયત્નથી આ પુસ્તકો છાપવાનું મહાન કામ શરૂ કરી શકાયું છે. આ પ્રવચનોનું મુખ્ય તત્ત્વ જાળવી અલગ અલગ મુદ્દાવાર નાનાં નાનાં પુસ્તકરૂપે છપાય; તે વાંચનારને સુગમ પડે એમ લાગવાથી દરેક વિષયના જુદાં જુદાં પુસ્તકો છાપવાનું નક્કી કર્યું છે. કુલ દશેક પુસ્તકો તૈયાર થશે એવી ધારણા છે.

આ પુસ્તકોનું સંપાદન પણ ટૂંકાણમાં છતાં મૂળ ભાવ અને અનિવાર્ય એવી વિગતો જાળવીને થાય એ જરૂરી હતું. એ માટે પણ શ્રી. મણિભાઈ લોખંડવાળાએ મદ્રાસના જૈન વિદ્યાર્થીગૃહના ગૃહપતિ શ્રી શુક્લાખચંદ જૈનનું નામ સૂચવ્યું. તેમને રૂબરૂ મળવા બોલાવ્યા અને વાતચીત કરી અને તેમણે સહયોગ આ કામગીરી સ્વીકારી.

અંતમાં અમે પૂ. મુનિશ્રી સંતઆલજી તેમજ મુનિશ્રી નેમિચંદ્રજીએ આવું સર્વાંગ સુંદર અનુભવપૂર્ણ સાહિત્ય જનતાને આપ્યું; તે બદલ તેમનો આભાર માનીએ છીએ. તે જ રીતે સાચનમાં શીવ સોસાયટીમાં રહેતા વેરા મણિભાઈ લક્ષ્મીચંદ કચ્છ મુંદ્રાવાળાએ આ પુસ્તકો છપાવવામાં પૂરતો સહકાર આપેલ છે, તેમજ મહેનત લઈ શેઠ શ્રી. પદમશીભાઈ તથા બીજાઓ પાસેથી સહકાર અપાવેલ છે તે બદલ તેઓશ્રીઓનો આભાર માનીએ છીએ. તેમની મદદ વગર અમે આ સાહિત્ય પ્રકાશિત કરી શકત કે કેમ? તે સવાલ હતો. અને મદ્રાસવાળા શ્રી. શુક્લાખચંદ જૈન કે જેમણે અનેક જવાબદારીઓ હોવા છતાં આ કામને ધર્મકાર્ય માની સમયસર સંપાદન કર્યું છે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ. પૂ. શ્રી. દંડીસ્વામી, શ્રી. માટલિયા, વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિકસંઘ વગેરેએ પણ ઊંચેલા આપી છે, તેથી તેમનો અને જ્ઞાત, અજ્ઞાત સૌએ જે સહકાર આપ્યો છે તેમનો પણ અમે આભાર માનીએ છીએ.

સાધુસંતો, સાધ્વીઓ, સેવકો અને જનતા આ પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી સ્વપર કલ્યાણનો રૂપરૂ માગી અખત્યાર કરશે એવી અમને આશા છે. તા. ૨૪-૪-૬૨. સાધુસાધ્વી શિબિર વ્યવસ્થાપક સમિતિ, મુંબઈ.

તેન આગળેના મારગનું 'નિર્ણય' કરવાનું થયું છે. જે
કર્તા હિમાચલપ્રદેશ છે. આ મુજબ મારગનો નિર્ણય, જેના
સ્થાપકારથી અને તેનાથી એમ જાણ થાય છે. નિર્ણયના આગળ, જે
એક મુજબ છે:— 'પરસ્પરોપકાર' જ્યાંનાં. એનાં કે પારસ્પર
હિમચલી મુજબ એ જ્યાંનાં મુજબ થાય છે. નાત મારી છે. મને તે
સાધનો માથે એકલા માનવાને હોય છે. તેને જેનું પદવાનું નથી.
એટલે પ્રાણીમાત્રમાં પણ માનવપ્રાણી એ છે કે તેને જીવન માનવપ્રાણી
વિના ચાલતું નથી. આગળની નરનારીના લગ્નમાં કુટુંબરચના શરૂ થઈ.
અને મારેમીરે કુળ, ગામ, દેશ અને માનવજગતના સંબંધો જાણવા તમા
વિકસ્યા. ભારત જ એક એવો પડાગેડો દેશ છે કે જ્યાં માત્ર માનવજગત
સાથે જ નદી, બગીચે પ્રાણીજગત સાથેના મીઠામધુર સંબંધની વાત
આવે છે. ખીજાં પ્રાણીઓ કરતાં માનવ સાથેના માનવસંબંધોમાં જેમ
વધુ મધુરતા રહેલી છે, તેમ વધુ કટુતા પણ જિભી મવાના પ્રસંગો
વારંવાર જન્મી શકે છે.

ધણીવાર તે કટુતા સીધી પરસ્પરને વ્યક્તિગત સ્પર્શે છે. કટલીક
વાર તે વ્યક્તિગતસ્પર્શતા પ્રશ્નની પાછળ કોઈ મદાન આદર્શ પણ
હોય છે. ત્યાં પણ મૌલિક મધુરતા જળવધી અને કટુતા નિવારણ કરવું,
એ કાર્ય ધણું અટપટું અને કઠણ અને છે. છતાં જગત જોનાથી ટકે
છે. તે સત્ય, પ્રેમ અને ન્યાયના મૂળ સિદ્ધાંત માટે તે પાર પાડવું પડે છે.
ઠેક રામકાળથી ભારતમાં એ પ્રણાલિ ચાલી આવી છે. તેથી જ તે
ભારતમાં સામુદાયિક અહિંસાનો પ્રયોગ થઈ શક્યો હતો. રામ અને
રાવણ વચ્ચે ખૂનખાર જંગ ખેલાયો અને છતાં મરતી વખતે રાવણે
તેજ રામના હૈયામાં પેઠું. એટલું જ નહીં રાવણનાં નજીકનાં જનોના
સંબંધો પણ રામ સાથે મધુર રહી શક્યા. કૃષ્ણયુગે નિઃશસ્ત્રી પ્રેરક
સંબંધની શરૂઆત થઈ. મતલબ કે કૃષ્ણ યુદ્ધમાં હાજર રહ્યા, પણ નિઃશસ્ત્રી

તરીકે રહ્યા. મહાવીર યુદ્ધયુગે કોઈ સાધુસાધ્વીને યુદ્ધમેદાનમાં નિઃશસ્ત્રી પ્રેરક તરીકે પણ હાજર ન રહેવું પડ્યું. માત્ર સાધુના અગત્યના અંગરૂપ શ્રમણો પાસક (એટલે કે ગૃહસ્થાશ્રમી આવક) થી કાર્ય ચાલ્યું. ગાંધીયુગે ગાંધીજીની રાહબરી તળે ભારતવાસી ભાર્ષ્વિકોને એ દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને ભારતમાં પરિપૂર્ણ હથિયારોવાળા શાસનકર્તા સાથે સામુદાયિક અહિંસાનું યુદ્ધ કર્યું. તેમ જ તેમાં વિજય પણ મેળવ્યો. ગાંધીજી ગયા બાદ સામુદાયિક અહિંસાની પ્રક્રિયા સ્થગિત થઈ હતી. પણ ભાલનલકાંઠા પ્રયોગમાંથી પાછી એ સ્થગિત થયેલી પ્રક્રિયા ચાલુ થઈ છે. અલગત એણે લગભગ સર્વ પ્રયોગમાં સફળતા મેળવી છે. પરંતુ વ્યાપક પ્રશ્નોમાં જેટલા પ્રમાણમાં એનો વ્યાપક અનુબંધ હોય, તેટલા પ્રમાણમાં તાત્કાલિક અસરકારકતા દેખાય તે એકાદ પ્રશ્નમાં દેખાઈ નહે તી અને હજુ દેખાઈ નથી. સાચુંદના ઋષિમંત્રાલમંદિરનાં નાણાંની ઉચાપત એનાં લાગતા વળગતા પાસેથી જે રીતે મળી જવી જોઈએ તે હજુ મળી નથી. પણ મને ગળાડૂબ ખાતરી છે કે જે સંપૂર્ણ સફળતા અસરકારક રીતે પાર પડી નથી તે પાર પડ્યે જ રહેશે. દેશના અને આંતરરાષ્ટ્રીય બધા પ્રકારના અન્યાયો સામે શુદ્ધિ-પ્રયોગ જો સમસ્ત અનુબંધ સાથે થાય, તો તેમાં વિજય વિષે તલભાર શંકા થઈ શકે તેમ નથી. ચીનના હમલાનું ન્યાયી નિરાકરણ કરવાની પણ તેમાં ત્રેવડ રહેલી છે. શુદ્ધિપ્રયોગનું ખેડાતું શાસ્ત્ર જેમ જેમ અચરાતું જશે, તેમ તેમ એની અનંતાનંત છૂપાયેલી શક્તિઓ બહાર આવતી જશે અને વિશ્વની માનવજાતને વલ્લભ અને આચરણીય બનતી જશે. આમ માનીને આ પુસ્તકમાં એને લગતાં પ્રવચનો પ્રગટ થાય છે.

એક અગત્યની વાત

એક અગત્યની વાત ખાસ યાદ રાખવા જેવી છે :—

“સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો આહે તેટલા પવિત્ર બાવે અને અરાગદ્વેષ વૃત્તિએ અચરાય છતાં વિશ્રુતિરૂપ વ્યક્તિના તેવા પ્રયોગોમાં જે રમૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને પ્રકારની અહિંસા સચવાય છે; તેમાં કંઈક કયાશ

રહેવાની કારણે વ્યક્તિગત જીવનસાધનામાં રથૂળ અને સૂક્ષ્મ બંને પ્રકારની અદિસા સુશક્ય છે, તે સમુદાયગત જીવનસાધનામાં સ્પષ્ટકય નથી. " છતાં જ્યાં સમુદાય વર્ગોથી ત્યાગ-તપ-નીતિમય આચાર વગેરેથી ઘડાયેલો છે, ત્યાં છેલ્લે જ્યાં આધ્યાત્મિક સંત વિમૂર્તિઓની જગતી ચોકી છે, ત્યાં તો સમુદાયગત અદિસામાં પણ સૂક્ષ્મ અને રથૂળ બંને પ્રકારો સારી પેઠે જળવાય છે. ક્રમમાં ક્રમ બંને પ્રકારો સારી પેઠે વિકસે છે, તેમાં તો ના પાડી શકાય તેમ જ નથી. " આથી જેમ આપણે લાઈરક્ટરના શિક્ષણને કોલેજના કે પ્રાથમિક શિક્ષણના વિરોધી તરીકે ગણતા નથી, પણ વિકસતો ક્રમ લેખીએ છીએ. તેમ જો રાજકીય અદિસામાં જરૂર પડે શસ્ત્રની છૂટ હોય, પણ રાગદ્વેષ ઘટાડાના ધ્યેય સાથે હોય તેમ સામુદાયિક સામાજિક અદિસામાં ગુનેગારની સમાજપ્રતિષ્ઠા તોડવી તે પૂરતી રથૂળ દિસા (વાસ્તવિક રીતે તો રથૂળ દબાણ જ કહેવાય, તે) ક્ષમ્ય હોય, પણ શારીરિક કે આર્થિક દબાણ પ્રાયઃ ત્યાજ્ય લેખાવાં જોઈએ. દુર્ક્રમાં રાગદ્વેષનો ઘટાડો અને શસ્ત્ર ઘટાડો તેમાં વધુ સહજ હોય.

આટલું જો ક્ષમ્ય માની આગળ ન વધીએ, તો વ્યક્તિગત અદિસા પૂરતી અદિસા સંમિત બની જાય. એટલું જ નહીં સમુદાયમાં તો દિસા (સૂક્ષ્મ અને પછી તો રથૂળ પણ) વધતી જ જાય. કારણ કે નાનાથી માંડી મોટા લગીના કોઈ પણ માનવની એ તો સામાન્ય જ છે જ કે, તેણે જેમ કોઈને જાને અન્યાય ન કરવો જોઈએ તેમ કોઈ વ્યક્તિ, કોઈ સમૂહ કે કોઈ રાષ્ટ્ર ખીજાને અન્યાય કરી રહ્યાં હોય તે તેના નિવારણ માટે સતત પ્રભાવશીલ રીતે મથવું જ જોઈએ. આ જ નથી કરતો તે માનવ ગમે તેટલો મોટો સંત કહેવાતો હોય તો એ હા માથો માનવ બન્યો નથી તેમ માનવું રહ્યું.

આ દ્રષ્ટિએ જેતાં સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગોનું આચર મર્ચન જરૂરી બની જાય છે. તે ક્યાં અને કેવી રીતે કરવું? અનુબંધ તરતો તેમાં ક્યાં ક્યાં જોઈએ? વગેરે વિવરણ વાચકો આ પ્રવચન

માંથી મેળવી શકશે. ગાંધીજીએ સવિનય કાનૂનભંગ, અસહકાર અને સત્યાગ્રહ શબ્દો યોગ્ય છે. શુદ્ધિપ્રયોગમાં શુનેગારની સામાજિક પ્રતિષ્ઠા તોડવી, લોકશાહીમાં માનનારી સંસ્થાની રક્ષા કરવી, લોકશાહી કાનૂનને ભંગ ન કરવો વગેરે શબ્દો યોગ્ય છે. ‘સત્યાગ્રહ’માં મોટે ભાગે તપ વ્યક્તિગત હતું, શુદ્ધિપ્રયોગમાં વ્યક્તિગત ઉપરાંત ખાસ તો સમૂહગત છે. અને એકલી અંતઃ પ્રેરણા નહીં પણ અંતઃપ્રેરણા ઉપરાંત સંસ્થાગત સંચાલનની અનિવાર્યતા રહેશે. આ બધી બાબતો ખૂબ વિગતે વિચારીને વાચકોએ આ માર્ગે આગળ વધવાનું છે. વાસ્તવિકતાએ જોતાં તો આ પ્રયોગોનો જાત અનુભવ સુસંસ્થા તરફને સામે રાખીને થશે, નેટલે અંશે આ પ્રયોગોમાં રહેલી અપરંપાર ખૂબીઓનું દર્શન થઈ શકશે. મારી નાખ પ્રાર્થના એ છે કે ‘નવું’ માની આ સાધનને કોઈપણ અવગણે નહીં, બલકે જૂનાનું યુગાનુકૂલરૂપ માની તેમાં પોતાથી બનતો સહયોગ આપે. અહિંસા પરમોદ્ધર્મની પ્રતીતિ તેમને તેમાંથી થયા વિના નહીં જ રહે. ધરથી માંડીને જગત સુધી તથા નાનાથી માંડીને વિશ્વવ્યાપી પ્રશ્ન લગી તેમાંથી લડવાનું અને છતાં અંતરથી વધુ નજીક બેઠવાનું અદ્ભુત સમન્વયકારિદર્શન પણ એમાંથી જ થશે.

સોહતા, તા. ૮-૬-૬૭

‘સંતબ્ધાલ’

ને દેખાતી શકે। એવી રીતે કેટલા અર્થિંગમાં રહેતી છે; અમલ
 'સા દ્વારા પ્રરૂપિત પ્રયોગમાં રહેતી છે. એવી રમખાણો વચ્ચે
 -રેના; રાહ નખતે રેરેસ અને વિષદાંતિ માટે અમલનીવંકની
 રચતા. એ તરફ જગત મીઠ માંડીને રહે છે ત્યારે અમલપ્રયોગની
 શક શક્તિનો ગિતાર વાગીને કાંપી જારે છે !

આનું કારણ શું છે ? એનું કારણ એ જ છે કે દ્રાહ પશુ માણસ
 આના જીવનનો અંત ન આવે તે માટે સતત મગતો હોય છે.
 નના દરેક ક્ષેત્રમાં જીવનને ટકાવી રાખવા માટે સતત પ્રયત્ન થતો
 મામાં આવે છે...નાનામાં નાની કીડીઓ પશુ પોતાના અસંખ્ય
 ટકાવી રાખવા માટે મગતી હોય છે. જીવનનું આ સંધન
 ક સ્થળે જોવા મળે છે. એ જીવન સંધર્મમાં જ્યાં પોતાના અસ્તિત્વની
 ત આવી, ત્યાં જીવનને ટકાવી રાખવાની પશુ વાત આવી છે.

એ અર્થિંગ છે અને તેના સામુદાયિક પ્રયોગો સંપૂર્ણ માનવ-
 માજ ઉપર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ પ્રમાણે જુદી-જુદી રીતે
 દા-જુદા દેશો અને યુગોમાં પશુ થયા...! સમાજ, કાયદો, ન્યાય,
 જ અને અંતે ધર્મ એ આ મહાન પ્રયોગોના પરિણામ સ્વરૂપે જ
 આવ્યા છે.

માનવીન ભૂમિકા :

ભગવાન ઋષભદેવના કાળથી અર્થિંગનો ક્રમિક વિકાસ સધાતો
 હો છે. તે આપણે ભારતીય સંસ્કૃતિના ઇતિહાસથી જાણી શકીએ
 ણીએ. ભારતીય સંસ્કૃતિની એ વિશેષતા છે કે તેમાં અર્થિંગના વિકાસને
 પ્રેરેશાં પ્રધાનતા આપવામાં આવી છે.

ભગવાન ઋષભદેવે સમાજ-રચના કરી. તેમણે લોકોને માંસાહાર
 તરફથી વનસ્પતિ-આહાર તરફ વાળ્યા અને ખેતી, પશુપાલન વગેરે
 શીખવાડ્યા. પરસ્પરમાં વ્યવસાયિક અધડાઓ ન થાય તે માટે તેમણે

અસમ અસમ અવગમ્યો શર કરાવ્યા. દોર્મ બજવાન, મોટું દુર્ભાગ ઉપર અત્યાચાર ન કરી બેસે, કુટુંબ અને સમાજની અવરથાઓ સુદર રીતે ચાલતી રહે, તે માટે તેમણે દુરદા લગા પાંપાઓ-કાર્યોમાં આખા સમાજને લગાડ્યો. સમગ્ર સમાજનું સંગાલન કરવા માટે કાવલ કાનૂન ન્યાય, અને મર્યાદાઓની ગોઠવણ કરી. પોતે સમાજ સંસ્કારક અને રાજ્યસંચાલક બનીને તેમણે પ્રજાનું દિલ સાધ્યું. આ બધી બાબતો અવિચલમાં જાતનારી દિશાને અટકાવવા અને અર્ધિશાની પ્રતિષ્ઠાપના કરવાનો જ પ્રયત્ન દત્તે.

તેમના સમયમાં ભરેલ બાદબાકીનું દંડ યુદ્ધ; એ પણ અર્ધિશા નરકનું પગલું હતું. બન્ને રાજ્યોની સેના ન લડે પણ બન્ને રાજ્યોના પણ અજમાતી લે...! એમના પગલે તારણાદના પણ રાજ્યોના દંડ યુદ્ધોની વાતો આવે છે.

ભગવાન મદાવીર અને ભગવાન જુદના કાળમાં વંતોમાં મર્મના નામે પણ મૂંગા પશુઓનું બલિદાન આપવામાં આવતું હતું. મોટા મોટા મન સમારંજો બાળકો અને છત્રિયો મળીને કરવા દતા. નારી-ભવિત અને શૂદ્ર વર્ણ સારે પણ ધોર અન્યાય થતો હતો. તે વખતે ભગવાન મદાવીરે અને જુદે આ દિશાઓનો પ્રતિકાર કર્યો; અનેક છત્રિયો અને બાળકોને સમજાવી મોર દિશાઓ બંધ કરાવી. વંતમાં માનવ બલિના બદલે આજે દુઃખ-દુઃખ વગેરે મદાવવામાં આવે છે, તે આ પ્રયાસોનું પરિણામ છે. તે સિવાય તે યુગમાં થતી દારા દારી -દુઃખ-વિકલની મોર દિસક પ્રમાણે પણ અભિચલ (સૌમ્ય સત્યાગ્રહ) દારા બંધ કરાવી.

તે છતાં છત્રિયોમાં નિર્દોષ પશુઓનો શિકાર કરવો; તેમજ દેવી દેવોના નામે મૂંગા જનાવરોનું બલિદાન આપી; સુખબોગ કરવાની વૃત્તિ પૂરી રીતે ગઈ ન હતી. આ પ્રકારની દિશાને દૂર કરવા માટે મારવાડમાં આચાર્ય રત્નપ્રભસુરિય, ગુજરાતમાં આચાર્ય દેમચંદ્રસુરિય

લેવો ઠીક થશે કે ને અહિંસાનો પ્રયોગ વ્યક્તિ દ્વારા પ્રેરિત થઈને જનસમૂહ દ્વારા આદેશિત થતો હોય તે સામુદાયિક અહિંસાનો પ્રયોગ છે.

હિંસા કરતાં અહિંસા બળવાન છે

એ તો તદ્દન સ્પષ્ટ વાત છે કે હિંસા કરતાં અહિંસા વધારે બળવાન છે અને માણસોની ફૂર વિનાશક શક્તિઓ પણ અહિંસા આગળ નમી પડે છે. અહિંસા બ્યારે માનવનો પોતાનો જ વિચાર છે ત્યારે હિંસામાં તેને પોતાનાપણું લાગતું નથી.

બ. ઋષભદેવના સમયમાં ભરત બાહુબલિનું દન્ડ યુદ્ધ થયું. પહેલાં ત્રાટકે યુદ્ધ થયું એમાં બાહુબલિ હાર્યા. પછી બાહુબલિએ કહ્યું: “હાર્યો એ કપ્પૂત પણ હજુ શરીરબળની પરીક્ષા કરીએ.” બન્નેએ મુઠિ યુદ્ધ શરૂ કર્યું. ભરતે વાર કર્યો તે ઝીલતાં બાહુબલિને ચક્કર આવી ગયાં. પણ પછી જ્ઞાનમાં આવતાં તેમણે એવી દોડ મૂકી કે હમણાં જ ભરતને જમીનમાં દાટી દેશે? પણ તેમનો ઉચકેલો હાથ ઉંચો જ રહી ગયો. તેમના મનમાં વિચાર આવ્યો... “અરરર...! હું આ શું કરું છું...? રાજ્ય માટે બાઈનો વિનાશ ઈચ્છું છું.”

વિનાશ માટે ઉપડેલો હાથ પોતાના વાળ તરફ ગયો. તેમણે ત્યાં જ હાથ અટકાવી દીધો અને સાધુજીવન સ્વીકાર્યું? એ હતો હિંસાનો અહિંસા ઉપરનો વિજ્ય....!

આમ પણ જોવા જઈએ તો હિંસામાં કેવળ વિનાશ જ રહેલો છે. તે સંસ્કૃતિ, સંસ્કૃતિના સ્તંભો તેમજ સ્મારકોને પણ ટકવા દેતી નથી. ગ્રીસ મિશ્ર વગેરેની સંસ્કૃતિઓના મંડાણ હિંસા ઉપર થયા તો આજે તેમના અવશેષ માત્ર રહ્યા. ત્યારે ભારતમાં અહિંસા ઉપર પહેલાંથી જ જોર અપાતાં અહીં હજુ સંસ્કૃતિ ટકી શકી છે. કાવ્ય; કળા, સ્થાપના વગેરેનો વિકાસ શાંતિ-અહિંસા કાળમાં થશે. પણ યુદ્ધ કે હિંસાના સમયે તો કેવળ વિનાશ જ પોતાનું આતંક જમાવે છે.

જોમ પૂનામાં જરૂર છે-તેમ જામણપુરમાં જરૂર છે-આસામમાં પણ જરૂર છે. આ શાંતિ-સૈનિકો સાચા અદિસક પ્રયોગવીરો દશે અને તેઓ જનતા પાસે એવા પ્રયોગો કરાવનારા દશે.

અદિસક પ્રયોગકારની ચોચતા

આપણે જે અદિસાના પ્રયોગોની વાત કરીએ છીએ તેમાં સામુદાયિક અદિસક પ્રયોગકારની વાત કરીએ છીએ. એ પ્રયોગકાર હોવો હોવો જોઈએ? આ પ્રયોગકાર જાતે સંપૂર્ણ અને પાકા અદિસક હોવો જોઈએ. એનું પ્રત્યક્ષ દર્શન લોકોને તેના તરફ 'જે'અનાર' હોવું જોઈએ. જે જાતે અદિસાને આચરતો હોય તેનો પ્રભાવ કંઈક જોર જ હોય છે.

ગાંધીજીનું પ્રવચન રેડિયોથી સાંભળી શકાય છે; પણ ગાંધીજીને જાંખ આમળ ખોલતા જોવા-જોતો પ્રભાવ કંઈક જોર જ પડે છે. આવો પ્રભાવ તેજ વ્યક્તિ પાડી શકે જ્યારે તે પ્રાણુમતિધા અને પરિમિતને હોમી શકે. આ વસ્તુ લોકો માને છે જોટલી સંદેહી નથી.

ગાંધીજીના જાહેન તે રંગિયાત જાહેન, તેઓ આશ્રમમાં રહી શક્યા નહીં. ગાંધીજી અસ્પૃશ્યતા વગેરેમાં-માનતા દતા. તેથી તેમના જાહેન કહેવા લાગ્યાં: "તમે આજકાલે વગેરેમાં માનતા નથી જોટલે હું તમારી સાથે આશ્રમમાં રહી શકવાની નથી."

ગાંધીજીને જાહેન પ્રત્યે પ્રેમ અપાર હતો પણ જ્યાં સિદ્ધાંતની વાત આવી ત્યારે તેમણે સાદ કહી દીધું: "તમારે જલુ' હોય તો જાવ; પણ હું મારા સિદ્ધાંતો નહીં છોડી શકું."

જાહેનને જોમ થતું હતું કે જામેલી પ્રતિષ્ઠા કઈ રીતે છોડી શકાય? પણ ગાંધીજીએ જામેલી પ્રતિષ્ઠાને ઠાકર મારી અને સિદ્ધાંતને સાચવ્યો હતો.

જાતે અદિસક

એ પ્રયોગકાર જાતે અદિસક હોવો જોઈએ. જ્યાંસુધી લોકો પોતે આદર્શોનું પાલન ન કરે; ત્યાંસુધી તેમનો લોકોમાં પ્રભાવ પડતો નથી.

ત્ય-અદિસાનો વધારેમાં વધારે પ્રયોગ કર્યો છે. હું પોતે ગાંધીજી પાસે
રહ્યો નથી એટલે જાત અનુભવ તો નથી. પણ એક સલાહ આપું છું.
તમે જે કંઈ કરો તેનો જાહેરમાં એકરાર કરજો । ”

પણ, ગુનાનો એકરાર કરે તો પોલિસ પકડે એટલે પાટા ઉખેડનાર
નાસી છૂટ્યા. માત્ર એક જ મદં જીમો રહ્યો । પોલિસે આવીને પૂછ્યું :
“ પાટા કોણે ઉખેડ્યા ? ”

એણે કહ્યું : “ મેં । ”

“ જીજ્ઞા કોણુ - કોણુ હતા ? ” પોલિસે પૂછ્યું.

“ જીજ્ઞાનાં નામો હું લેતો નથી; પણ હું એમનો નેતા હતો । ”
તેમણે કહ્યું.

પોલિસે જૂજ માર માર્યો પણ તે અડગ રહ્યા. જેલમાં લઈ
જઈને પકડી રાખ્યા. સ્વરાજ્ય આવ્યા પછી તો એ પણ છૂટી ગયા.
તે દરમ્યાન એમનાં પત્ની અને કુટુંબ પણ અડગ રહ્યાં.

અગુપ્તતા

આમ જ્યાં જાહેરમાં ભૂલનો એકરાર કરતા આવડવો જોઈએ
ત્યાં સાત્ત્વિક અદિસાના પ્રયોગકારમાં અગુપ્તતા પણ હોવી જોઈએ.
જે કંઈ કરો તે ખુલ્લું કરો.

સ્વરાજ્ય મેળવ્યા બાદ સમાજવાદીઓ કહેવા લાગ્યા : “ અમે
પાટા ઉખેડ્યા, ભાંગફોડ કરી એટલે વહેલું સ્વરાજ્ય આવ્યું. ”

તેમને સ્પષ્ટ રીતે મારે કહેવું પડ્યું : “ તમે કામ કર્યું એ ખરું
પણ સ્વરાજ્યનો યશ તો અદિસાને જ આપો । ”

ખરેખર ભારત જે કંઈ કરી શક્યું છે; સ્વરાજ્ય મેળવ્યું કે ભૂદાન
પ્રયોગ થયો એ બધા પાછળ જે શક્તિએ મોટાભાગે કામ કર્યું છે તે
અદિસા જ છે; અને તેની જ સ્પષ્ટ અને ઉઘાડી શક્તિએ જ શક્તિશાળી
વિદિશ માત્રાજ્યશાહીને ઝૂકાવી છે.

કોની પાસે વધારે આશા ?

આવો જ પ્રયોગ - સામુદાયિક અદિસાનો પ્રયોગ આખા વિશ્વના ધોરણે થાય તો જ શાંતિ - સુખ આપી શકે છે. એટલે આવા પ્રયોગની આશા દર્શક સંસ્થા પાસે વધારે રાખી શકાય !

એ માટે મહાગેલી સાધુ-સંસ્થાના સભ્યો પાસે જ વધારે આશા રાખી શકાય ! તેઓ જ સમાજમાં રહીને સમાજ વડે કે સંસ્થાઓ વડે સામુદાયિક અદિસાનો પ્રયોગ કરાવી શકે તેમ છે.

મળાને એમ થશે કે અંધીજી, પિતોળાજી, રવિરાંદર મદારાજ વિ. સાધુ સંસ્થામાં ન દતા, છતાંય ગૃહસ્થોમાં સાધુતાવાળા એ પુરુષો આ પ્રયોગ કરી શક્તા તો ખરી સાધુ બનવાની જરૂર શી છે ? પણ, આપણે એવા પુરુષો વિરલ જ જોઈએ-અને અપવાદનો કાયદો વહેવારમાં ન લાગુ કરી શકાય. સાથે એ પણ જોવાનું છે કે દરેક ગૃહસ્થ આ કાર્ય કરી શકતો નથી. આવો પ્રયોગકાર કંતો સંતકોટિનો દશે કંતો વાનપ્રસ્થી દશે.

ઉપરાંત અદિસાનો સામુદાયિક પ્રયોગ કરવો એટલે દિસક-તામસી પ્રવૃત્તિઓનું નિયંત્રણ આણવું ! આ કાર્ય કેવળ મુસાધુ જ કરી શકે-કરાવી શકે તેમ છે. ધણીવાર નેતાઓનો જ્યાં પ્રભાવ નથી પડતો ત્યાં સંત-સાધુઓનો પ્રભાવ પડે છે. ખાસ કરીને નૈતિકહલવન ઘડતરમાં.

દરેક માણસ શાંતિ ઇચ્છે છે પણ તેને શાંતિનું વાતાવરણ મળતું નથી એટલે તે દિસા કે અશાંતિ તરફ ખેંચાય છે. સામ્યવાદીઓ પણ દમણાં-દમણાં શાંતિની, શસ્ત્ર-સંન્યાસની વાતો કરવા લાગ્યા છે; એ અદિસાના વાતાવરણનો જ પ્રભાવ છે ને ?

આવું વાતાવરણ-અદિસક વાતાવરણ સામુદાયિક પ્રયોગો કરી દરેક ક્ષેત્રે ઊંચું કરવાની જરૂર છે ! તે યતાં જગતનાં સંગોગોને બદલતાં વાર નહીં લાગે.

ખેડૂતમંડળના કાર્યક્રમોને લીધે તેમની સાથે મને પરિચય હતો. મેં તેમના આ કાર્યક્રમનો વિરોધ કર્યો. પણ સ્થાનિક વેપારીઓ, જેમાં કેટલાક કેંગ્રેસીઓ પણ હતા; તેમનો સહયોગ વિદ્યાર્થીઓને હતો. તેમણે ખાવાનું, પીવાનું પૂરું પાડ્યું હતું. અમલદારો ઉપરથી તો મારી પડ્યો હતા, પણ અંદરથી વલણ નરમ જણાતું હતું. અમારા સાથી લખમશીભાઈને સાથીદારોના દબાણના કારણે દુકાન બંધ કરવી પડી. મેં દુકાન બંધ ન કરી. મારા ઉપર ખૂબ જ દબાણ આવ્યું. સગાં-સંબંધીઓએ પણ બહુ પ્રયત્નો કર્યા. ખેડૂતો, ખેડૂતમંડળના કારણે મારી મદદે આવતા ગયા તેમ તેમ વિદ્યાર્થીઓ ઉશ્કેરાતા ગયા. તેમણે મને અને ખેડૂતમંડળ બંનેને ગાળો આપવી શરૂ કરી.

રાત્રે અમે ગ્રામસભા યોજી; તે ન થવા દેવી. એવો વિદ્યાર્થીઓના પ્રશ્નનો મોરચો હતો. ભયાઉમાં નવેશ હજારની વસતિનાં ત્રીગ્ગળ ભાગના ખેડૂતો છે. સભા શરૂ થઈ. અને લખમશીભાઈએ હિંસક આંદોલનને વખોડ્યું. વિદ્યાર્થીઓ વગેરે ખૂબ ઉશ્કેરાયા; પથર મારવા શરૂ કર્યા વિદ્યાર્થીઓએ “ખેડૂત મંડળ મુદ્દાબાદ”નાં સૂત્રો ઉચ્ચારવા શરૂ કર્યા.

આ સભામાં એક બાબત જોઈલા હતી. તેઓ એ ન સાંખી શક્યા. તેમણે ત્રાડ પાડી; “યદ કયા લગાયા હેં? કુછ મનુષ્યતા રખો! જગતાત મર જાયેંગે તો તુમ કેસે છજોગે?”

બસ આખું વાતાવરણ બદલાઈ ગયું. બધા વિદ્યાર્થીઓની વિરૂદ્ધ થઈ ગયા તેથી તોફાનીઓને લાગતું પડ્યું. પોલિસને અમે અગાઉથી જ કહી દીધેલું કે અમે કોઈના નામ આપશું નહીં, તેમજ કોઈના ઉપર અમારે કામ ચલાવવું નથી.

અંતે સભામાં સર્વાનુમતે તોફાનોને વખોડનારો ઠરાવ પસાર થઈ ગયો. ટુંકમાં સાધુના વચનની અસર અને ખેડૂતાના સામુદાયિક અહિંસક શાંતિની અસરનો સુમેળ થયો. તે કામ પાર ઉતર્યું. ગુજરાતના વડાપ્રધાનનો મુંદર સહાનુભૂતિનો સંદેશ આ બદલ આવેલો.

સીમામાં આવતાં નથી.

આશુ ચતુ ખટારા વચ્ચે લોભાયા હતા. તેથી ગાંધીજીને ખૂબ દુઃખ થયું હતું. તેમણે કહ્યું કે આવેશ અને રોષમાં આવી જઈને બલિદાન ન આપવું જોઈએ, તે ઉપયોગી ચતુ નથી. એક બાજુ દિસા છે; બીજી બાજુ અદિસા છે. સહેજ આવેશ, ક્રોધ, રોષ, આ બધાં તરવે અદિસાની વિશ્લેષમાં છે, એટલે પ્રેરક વ્યક્તિએ ધગો જ ઉડો વિચાર કરવાનો રહે છે.

અહિંસક પ્રયોગના ભૂતકાળનાં ઉદાહરણો

હવે આપણે અહિંસક પ્રયોગનાં કેટલાંક ભૂતકાળનાં ઉદાહરણો જોઈએ. સંસ્કૃતિના ચરણ મંડાયા તે પ્રારંભકાળનો એક દાખલો છે.

ભરત અને બાહુબલિ : આ બન્ને ભાઈઓ વચ્ચે તકરાર પડી. બન્ને મોટા મહારથી હતા. એટલે ઇંદ્રને ચિંતા થઈ કે આ બેના કારણે અસંખ્ય સૈનિકોના પ્રાણ જશે, એટલે તેમણે કહ્યું કે પરસ્પર શક્તિનું માપ કાઢવું છે ને? તો ત્રાટક (દણ્ડયુદ્ધ) કરો! જે હારે તે હાર્યો. એથી કામ ન સર્યું એટલે મુળિ-યુદ્ધ બતાવ્યું.

ભરતે મુઝી મારી. પછી બાહુબલિ તૈયાર થયા. પણ પછી વિચાર કર્યો કે માર્યા પછી શું? તેમનો હાથ અટકી ગયો અને યુદ્ધ મૂકી સંયમના મેદાને તેમણે પ્રસ્થાન કર્યું.

આ કદાચ અહિંસાના વિકાસના પ્રારંભના તબક્કાનો પહેલો પ્રસંગ હશે. તે છતાં પણ આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે એ કાળે જે દંડ-વિધાન હતું તેમાં પણ “હા-કાર”, “મા-કાર” અને ધિક્-કાર. આ ત્રણેયમાં પણ આજની પ્રાણ હણી લેતી જોગવાઈવાળી કોઈ સજા ન હતી. એટલે ભલે એ યુગને જંગલ-યુગ, વન્ય-યુગ કે પ્રાગ્ સંસ્કૃતિનો યુગ ગણાવાય; પણ માનવસમાજ માટે અહિંસાનું આચરણ ત્યારથી જ શરૂ થયેલું.

રાજા શિબિર અને ભગવાન શાંતિનાથ :—ભગવાન શાંતિનાથ અને રાજા શિબિર એ બન્નેનાં ઉદાહરણો ભગભગ સરખાં છે. બંન્નાં એક પારેવાને ગિધથી બચાવવા માટે બન્ને જાતે તોળાઈ જાય છે. અહીં ખાવા માટે પણ પરહિંસા-રોકવાનું કાર્ય રાજ્ય-રાજાનું છે, એનું સુંદર પરોક્ષ સૂચન મળે છે,

ભગવાન નેમિનાથ અને પશુવાડો :—એવી જ રીતે એક દૃષ્ટાંત નેમિનાથનું છે. નેમિનાથ લગ્ન કરવા જાય છે. જાન નગરદ્વારે પહોંચે છે ત્યાં તેઓ પશુઓનું આક્રંદ સાંભળીને પૂછે છે? ”

“લગ્ન પ્રસંગે મિજબાની કરવા!” લોકો કહે છે. નેમિનાથને ગળે આ વાત ઉતરતી નથી. લોકો કહે છે કે ‘તેમને મારીને વ્યંજનો બનાવવામાં આવશે. તે સાંભળી નેમિનાથે કહ્યું : “લગ્ન જેવાં પવિત્ર કાર્યમાં આવી અપવિત્ર મિજબાની શા માટે?”

લોકોએ દલીલ કરી કે લગ્નમાં તો આવું આવે જ !

જન પાછી વળાવે છે; અને એમ આદર્શ ઉદાહરણ રજૂ કરે છે. લગ્ન એટલે જે શરીરાત્માનું મિલન. તે પ્રસંગે અન્યનું પ્રાણ-વ્યપરોપણ ક્યાં સુધી ઠીક ગણાય ! જોછામાં જોછું સામાજિક પ્રસંગોએ તો એનાથી દૂર રહેવું જોઈએ.

પાર્શ્વનાથ અને તપ-હિંસા : પાર્શ્વનાથના સમયમાં યજ્ઞ-યાજ્ઞ તો ચતાં અને તેમાં પણ દિંસા તો ચતી જ; પણ ધણા તાપસો ધૂણી ધખાવી ને જોસતા અને તેમાં નિર્દોષ મરાતા જીવો તરફ દુર્લક્ષ સેવાવું.

એવા એક તપસ્વી કમઠની ધૂણીમાંથી તેમણે જ્યારે સર્પ-સર્પિણી કાઢ્યા ત્યારે લોકોને ચાલું કે ધર્મ-કાય કે તપ જેવા પવિત્ર પ્રસંગોમાં આવી દિંસા સારી ન લાગે ! યજ્ઞમાં હોમાતાં પશુઓને પણ ન હોમવાં જોઈએ એવી તેમણે ભૂમિકા તૈયાર કરી.

મહાવીર અને તે કાળના પ્રસંગો : લગવાન મહાવીર અને શુદ્ધ ભગવાને પાર્શ્વનાથ પ્રભુએ તૈયાર કરેલી ભૂમિકા ઉપર યજ્ઞમાં અપાતી પશુબલિ બંધ કરાવી એટલું જ નહીં; તેમણે તે યુગમાં અદિંસાનું પાત્રન દેવી રીતે ચાલુ તેનું જ્ઞાન-માન લોકોને આપ્યું. ચોગંક પ્રસંગો ઉપરથી જો વાત સ્પષ્ટ થશે.

(ક) સાંધવી માનરેખાને ખજાર પડે છે કે તેમતા પૂર્વાશ્રમનું જે યુવો નમિ અને ચંદ્રયશ વચ્ચે એક કાચીના કારણે શુદ્ધ થવાનું છે. તે પોતાનાં ગારાણીજની આજ્ઞા લઈને જાય છે અને જન્મે તે સમગતીને શુદ્ધ બંધ કરાવે છે. સાધુઓએ જાતે જઈને શું કરવું જોઈએ તેનું આ સુંદર ઉદાહરણ છે.

(લ) અનુન માણીને પણ એવો જ એક પ્રેરક પ્રસંગ છે. તેનામાં પત્ની ઉપર મૃંડાઓ દ્વારા થતો અનાચાર જોઈને પ્રતિદિંસા જાય. તે રોજ ૬ પુરુષ અને એક સ્ત્રી એમ સાતની હત્યા કરતો. સેદિ તે રસ્તે નીકળતા મરથરતા.

એ સમયે ભગવાન મહાવીર આવે છે અને સુદર્શન શ્રમણોપાસક દર્શન કરવા જાય છે. લોકો ના પાડે છે, પણ તે સાચી અહિંસા રાખી અને બલિદાનની ભાવનાને જગાડીને નીકળે છે.

ધસમસતા કાળ જેવા અર્જુન માણીનું બધું અનૂન અહિંસક પ્રયોગવીર સુદર્શન સાથે આંખો ચાર થતાં ઓસરી જાય છે અને તે પણ સુદર્શનની સાથે જઈને ભગવાન મહાવીરનો શિષ્ય બને છે.

ભગવાન યુદ્ધ અને અંગુલિમાલ : એવાજ એક ભયંકર વૃંટારાનો પ્રસંગ બુદ્ધના જીવનમાં બને છે. લોકો તેમને એ રસ્તે જવાની ના પાડે છે. પણ બુદ્ધ જાય છે; અહિંસાની પ્રગાઠ શક્તિ અને બલિદાનમાં તેમને વિશ્વાસ છે. પરિણામે અંગુલિમાલ બુદ્ધને મારવા આવે છે પણ પાસે આવતાંજ તેમનાં ચરણોમાં નમી પડે છે.

આ બધાં પ્રસંગો અકિત અહિંસાની સંપૂર્ણ શક્તિ અને નિર્વેર બલિદાન વ્યાપવાની ભાવના શું કરી શકે છે તે બતાવે છે.

ઉપગુપ્ત ભિક્ષુ અને અશોક : અશોકે હથિયાર પકડ્યાં, રાજ્યો જીત્યાં પણ તેને ખરો આનંદ ન મળ્યો. જ્યારે કલિંગના યુદ્ધમાં તે કાશ્મીર દસ્ય જુવે છે ત્યારે ભિક્ષુ ઉપગુપ્ત પાસે આવે છે અને ત્યાં પહેલી વાર સંદેશ પામે છે “તે લોહીથી દંડથી યુદ્ધથી લોકોને જીત્યા; હવે તું પ્રેમથી લોકોને જીત...લોકોના હૃદય ઉપર રાજ્ય કર!”

અશોકે તે દિવસથી શસ્ત્ર સંન્યાસ કર્યો. જે કાર્ય અશોકની તલવાર ન કરી શકી તે કાર્ય અશોકની અહિંસા કરી શકી અને આજે પણ લોકો તેને બૂલ્યા નથી.

આમ આ અહિંસાનો પ્રયોગ વ્યાપક રીતે ચાલતો થયો; સમાજમાં તે માટે ભૂમિકાઓ કેળવાતી ગઈ. પરિણામે ગાંધીજીએ એ ભૂમિકા ઉપર રાજ્યની શક્તિને શુદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેમને સમસ્ત ભારતનો સહયોગ મળ્યો. એટલુંજ નહીં લોહી રેણા વગર સ્વતંત્રતા મેળવવાની નવી વાત ઇતિહાસને પાને તેમણે લખાવી.

દિશા કે અદિશા :

અદિશાનું જ્ઞાન બેકાળુ લગાડવાથી વળીવાર જોવા પ્રસંગો ઊભા થાય છે. જ્યારે જોડેને દિશા જોઈ પડે છે; ત્યારે શું કરવું ? દિશાનો ઉત્તર અદિશા નથી જ; એ મમલવગર કે વાદાપાલથી વસ્તુનો નિકાલ આવી શકતો દેવ તો ને કરવું 'ત્યારે તાર' છે !

અગોચરી લક્ષણે નાંખીછ કુતો ને કાંઈ કરી શક્યા તે અદિશાના જોડે જ 'યુ' છે. લેકો અંગેજીજ્ઞાન, નાસિરજાદ કે મદમ્મદ ગોરીને પણ રાજ્યના મામલા નથી ખાતરું કે લેકોને દિશા-વિનાશનું સ્વરૂપ જમવું નથી. દિશાથી દિશાના ચુકાકાર થાય છે બન્યાવતો નાશ થતો નથી. એટલે જ લલવાચી અન્યાયનો પ્રતિકાર કરી શકે પશુ તેના કરતાં અદિશાથી મામતો થાય તો દિશા વપરો નહીં.

સાધુની વધુ જવાબદારી સાધુઓની

તો, આવી અદિશાના પ્રચાર માટે, એને સમાજસ્વાધી બનાવવા માટે એ દેખવી પણ એટી જવાબદારી દોષ તો તે સાધુઓની છે. હાલજુ કે ભેમનો સંધિ સંજોગ ખર્ચ સાધે છે. રાજ્યની અદિશાની જોઈ મર્યાદા દોષ છે. રાજ્ય ઉપર આપાર રાજ્યનાર અન્ન પણ તેમનાનો જ. વખતે દિશાના મર્યાદાનો અમલ રાખતો દોષ છે, તે વખતે સાચા લેણસેવકો અને સાધુઓની ફરજ છે કે પ્રવચનકર્તા દ્વારા પ્રવચન અદિશાને મર્મો દોરે, તાલીમ આપે. જ્યારે જેમ થનાય છે કે મનમેદો વગેરે મર્મના કાન્દો ઊભા થયા છે, તો દોષે મર્મો જ તેને સાધવાના છે. જેમ દોષ દખલ તેતરે છે પછી તેને સાધે છે એવું જ કાર્ય સાધુઓએ કરવાનું છે.

પણ લેકો હોશે કે શાસ્ત્રમાં તો સાધુઓ માટે લખ્યું છે કે તેમણે ઉપદેશથી દૂર રહેવું જોઈએ, 'ચંદ્રિકામવર વાજ વૃત્તો વલિશ્ચિ' સંકલેષ પેલા કરનાર કારણથી દૂર રહેવું જોઈએ. પછી તોમનો, દુશ્મનો કે દિશા આલે ત્યાં તેઓ કઈ રીતે વધે !

છે. તે પોતાના બાળકની માંગણી કરે છે. પણ, પેસો આદિવાસી આપવા હચ્છતો નથી. એટલે બંને વચ્ચે ઝડપો થાય છે. સાધીને તે વાતની ખજાર પડે છે અને તે આવીને સમાધાન કરાવે છે.

આવા સામાજિક પ્રસંગોમાં પણ સમાધાન કરાવવાનું : દામ સાધુઓ કરતા હોય, ત્યારે ધર્મની વાત આગળ વધારવા માટે, ગૂંડાગીરી અને અધર્મને અટકાવવા હોય, અસત્યને, અપ્રમાણિકતા ને પ્રતિષ્ઠિત થતાં અટકાવવાં હોય તો સાધુપુરો એમાં રસ નહીં લે તો બીજું કાણુ એ દામ કરશે? સાધુઓએ નાનું ઘર મૂકીને આખા વિશ્વને કુટુંબ કર્યું, ત્યારે સમાજનાં મૂલ્યો માટે પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા અને પરિશ્રદ એમને છોડવાં બેઠાં.

ગૃહસ્થોને કેટલીક મર્યાદા નરશે પણ સંતોને દરકત આવતી નથી. ગૃહસ્થો માટે પણ ત્રણ મનોરથો શાસ્ત્રમાં આપ્યા જ છે :—

- (૧) ક્યારે બાલ્ય અને આશ્રમંતર પરિશ્રદ છોડી નિર્મથ બનું?
- (૨) ક્યારે સર્વથા આરંભ છોડી અનાસક્ત હવન હવું?
- (૩) ક્યારે પડિત મરણને પામું?

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગની તાલીમ

આ ત્રણેય મનોરથોમાં છોડા વિચાર વ્યક્ત થાય છે. તે વ્યક્તિની સામુદાયિક અહિંસા પ્રયોગની તાલીમ વગર થતું નથી. પરિશ્રદથી મોદ છૂટવો કઠણ...તેમાં પણ શરીરનો મોદ છૂટવો વધુ કઠણ! એવીજ રીતે ગુસ્સાને છૂટવો કઠણ; ગુસ્સાની સામે શાંત રહેવું એથી પણ કઠણ અને ગુસ્સાને બાળી નાખવો—પ્રેમભાવ દર્શાવવો એ એનાથી પણ કઠણ દામ છે.

આવડા પ્રતિક્રમણુ કરે છે ત્યારે પાંચ વ્રતનાં પચ્ચક્રબાણુ ટુંક સમય માટે લે છે. ધીમે ધીમે તે કેળવાય છે. આ બધી તાલીમ છે. કોઈ એમ સમજે કે તાલીમ વગર હું ધારીશ તેમ કરી શકીશ તો તે ખોટું છે. વ્રત-પાલનથી વસ્તુનું જે સ્વસ્થ સ્વરૂપ સમજાય છે, આચરાય

છે તે તાલીમ મગર આપવા નથી. પરિણામે નાની વયના પુત્ર સિદ્ધાંત સમજાવ છે કે નિગરાય છે તેની માનવ્ય એવી નથી. એટલે જ લોકોમાં ક્યારેક દિગ્મા પ્રગટ થતી જોવામાં આવે છે. અદિગ્માના પૂર્ણરી અને સમર્થક લોકો પાળુ ધર્મના નામે દિગ્મા ને ઉત્તેજન આપતા જોવામાં આવે છે. સિદ્ધાંત અને વહેવારના સમોળ માટે તાલીમ ધણીજ જરૂરી છે.

તાલીમ પામેલાનો વહેવાર

જેમણે સાંમુદાયિક અદિગ્માના પ્રયોગની તાલીમ મેળવી હશે તેનો વહેવાર કેવો હોવો જોઈએ? તે અગે એક સુંદર ઉદાહરણ જેન સૂત્રોમાં ધર્મશ્રિ આણુગારનું મળે છે.

તેઓ કડવું શાક ભિક્ષામાં દહોરી લાવ્યા. દળાદળ એર જેવું. ગુરુએ પરદી આવવા (નિર્જીવ સ્થાનમાં નાખી આવવા) માટે જણાવ્યું. પણ તેમાંથી એક ટીપું નીચે પડ્યું. તેની સુગંધના કારણે કીડીઓ ટપોટપ આવી અને આણુગારે જોયું કે તે બધી મરી ગઈ. અહીં સિદ્ધાંતનો પ્રશ્ન આવ્યો. કીડીઓ નાની હતી; પણ સિદ્ધાંત મોટો હતો. પોતાની ભૂલનો ભોગ બીજને કેમ બનાવી શકાય? અંતે એ શાક એમણે પોતે ખાઈને બલિદાન આપ્યું-પ્રાણ છોડ્યા.

ધર્મ એટલે શું?

એટલે અહિંસક પ્રયોગો કરવા માટે ધર્મને સાચા શબ્દોમાં સમજવો પડશે. સુદર્શન શ્રમણોપાસકના પ્રસંગમાં; અર્જુનમાળીની પત્ની સાથે બલાતકાર કરનાર છ લલિતગોષ્ઠી (ગુંડા) પુરુષોને રાજ્યનો ટેકો હતો. એ ઉપરથી આજના રાજકારણનો પણ વિચાર થાય છે. આજે કોંગ્રેસ સત્તા લેવા માટે ગમે તેવા લોકોને પોષે છે કારણકે ઉપર જવા માટે બધું કરવું પડે છે. એમાં એકલી કોંગ્રેસનો દોષ નથી. જે રાજ્ય સારું બનાવવું હોય તો સારા માણસોને રસ

લઈને મોકલવા જોઈએ, એવી જ રીતે ધર્મ-અહિંસાને સામુદાયિક રૂપ આપવું હશે તો એનાથી દૂર ભાગવાથી કામ નહીં ચાલે.

ધર્મ રક્ષાશે તો જ પ્રજા રક્ષાશે. જે ધર્મથી લોકોનું રક્ષણ ન થતું હોય તો સમજવું કે ત્યાં ખરો ધર્મ નથી. ધર્મ કોઈ ભાવણનો વિષય નથી. એ તો સતત આચરણની વસ્તુ છે. સત્યને મોખરે રાખી જીવનમાં અહિંસાનું આચરણ કરવું એ જ ધર્મ છે.

હિંસાના પ્રકાર :

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગની વાત આવે છે એટલે સર્વ પ્રથમ હિંસા કેટલા પ્રકારની છે તે જાણી લેવું પણ જરૂરી છે. હિંસાના બે પ્રકાર છે : (૧) દ્રવ્યહિંસા અને (૨) ભાવહિંસા. કદાચ સકારણે કોઈ દ્રવ્યહિંસા કરે તો તે ક્ષમ્ય ગણાય છે. જેમકે ડોક્ટર દર્દીને ઝેરની દવાઓ આપે છે; પણ તે ખચાવવા માટે. તેવી જ રીતે તે ઓપરેશન કરે છે અને દર્દી મરણ પામે છે તો તેવી હિંસા ક્ષમ્ય ગણાય છે. પણ ભાવ-હિંસા કદી ક્ષમ્ય બનતી નથી. કોઈ ઉપરથી સારું બતાવે; ખુશામત કરે પણ અંદરથી કપટ રાખે તો તે વધુ હિંસક છે. અહીં ઉપરથી દેખાતો અહિંસક અંદરથી વધુ હિંસક છે; ત્યારે પેલા ડોક્ટરના કેસમાં તે હિંસક દેખાવા છતાં વધુ અહિંસક છે.

જૈન ગૃહસ્થોના '(આવકોના) અહિંસા વ્રતનું' નામ છે—રથૂળ પ્રાણાતિપાત-વિરમણ વ્રત. એટલે રથૂળ હિંસાથી દૂર થવું. એમાં સાધુઓ માટે તો બ્યાં સંપૂર્ણ હિંસા નિવૃત્તિનું મન-વચન-કાયાથી પ્રરૂપણ છે ત્યાં આવકો માટે જાણી કરીને, હિંસા કરવાની ભાવનાએ હિંસા કરવા તથા કરાવવાની નિવૃત્તિ સૂચવવામાં આવી છે. જે કર્મથી સામાની હિંસા થશે-તે જાણી કરીને કરવું એ પોતાના અર્થમાં પૂર્ણ-હિંસા છે. એટલે અહિંસાનો સામુદાયિક પ્રયોગ કરનારે સર્વપ્રથમ તો લોકમાનસને ભાવ-હિંસા તરફથી વાળવાનું છે. દુલ્લહડો, રમખાણો કે તોફાનો ફાટે છે ત્યારે ધણા લોકો હમ્મો કરે છે-તેઓ તો નિંદનીય છે પણ એમનાં વખાણ કરનાર

અદિસા બીજી એક કહેવાતો અધિકાર પ્રાપ્ત થઈ
સામન્વિદ ન્યાય જાળવવા, સત્ય જાળવવા, અદિસ
સ્વરાજ્ય જરૂરી હતું. એટલે તેમણે એ પ્રાપ્ત કરી
મમાજ બાપી બનાવીને.

દવે સ્વરાન્ય મળ્યા પાદ એ રાન્યને સારું
 દરજ અદિસદ પ્રયોગકારે હિપર આવી પડી છે.
 રાન્યસંસ્થા પછી લોકસંસ્થા, લોકસેવક સંસ્થા
 એ રીતે દરેકને પવિત્ર બનાવવી જોઈએ. આમ ન
 અદિસાની વાત, સામુદાયિક પ્રમાણિકતાની શુદ્ધ
 થશે નહીં.

એટલે આજે દરેક ક્ષેત્રે અદિસિક પ્રયોગો
તેમ કરવા જતાં કઈ સંસ્થા અદિસાનો વિચાર
સંગઠનો છે જે અદિસા અને નીતિમાં માને છે; પ
છે કે જે સત્ય અને અદિસાને સામે રાખીને ચાલે
તપાસીને તેને ટેકો આપવો પડશે. કાંતો નવી સં
પડશે. ગાંધીજીનો પ્રયોગ, તેમનો વ્યક્તિગત ન હો
દતો. એ પ્રયોગ ચાલુ રહેત તો દેશમાં આજે જે
લાંચરૂશ્વત, સડો વિગેરે જોવા મળે છે તે દૂર થ
મોડું થયું નથી. દરેક ક્ષેત્રે પ્રભાવ પાડવા માટે
પ્રયોગ ચાલુ કરવા જોઈએ અને તે માટે અદિસ
આવવું જોઈએ. એકવાર અદિસાનો સામુદાયિક
પ્રશ્નોનું નિરાકરણ આપોઆપ થઈ જશે.

અર્ચા - વિચારણા

સંતો અને સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગો

શ્રી. પૂંજભાઈએ અર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં જણાવ્યું : “સ્વામી સદગ્ગનંદજીએ આખી ઠાકી જાતિનું પુનરુત્થાન કર્યું”. શ્રી. રવિશંકર મદારાજે સાબરકાંઠા, મહીકાંઠાના પછાત વર્ગના લોકોને દોર્યા. બાજર જેવા ગુનેગારને પણ અંતે ફારી થઈ ત્યારે મદારાજને મળીને કહેવાનું મન થયું કે “તમે જતાવેલ રસ્તો ખરો હતો. પણ મારાં કૃત્યો બદલ આ સજા મને જોઈ લાગે છે !”

એટલે સંતપુરુષોની આ અસર સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગની દિશા સૂચવે છે.

સમાજનું ઘડતર થવું જોઈએ !

શ્રી. દેવજીભાઈ : “દશ વર્ષ પહેલાંની વાત છે.

લીંબડી સંપ્રદાયના એક વયોવૃદ્ધ, જ્ઞાની અને ચારિત્ર્યશીલ સંત કચ્છના એક મોટા ગામમાં ચાતુર્માસ નિમિત્તે આવ્યા હતા. ત્યાં ૬૦ ઘરો સ્થાનકવાસી જૈન સંપ્રદાયના હતા. પણ ગામમાં ઉપ-સંપ્રદાયો હોઈને કુસંપ તેમજ ફાંટાઓ ધણા હતા. તેમણે બધાને બોલાવીને કહ્યું. પણ, તેની ધારી અસર ન થઈ. તેઓ ઊંડાં વિચારમાં પડ્યા. જે મારા વચનોની અસર ન થાય તો હું ચાતુર્માસ રહીને પણ શું કરી શકીશ? કુસંપ ચાલુ હશે તો લોકો વ્યાખ્યાનોનો પણ ઊંધો અર્થ લેશે. તેમ જ મારાં પ્રવચનોમાંથી દરેક મનફાવતો અર્થ કાઢવાને બદલે અનર્થ વધારે ફેલાવશે.

તો કરવું શું? ચાતુર્માસ માંડી વાળું, એ પણ એક રસ્તો છે. પણ, તે નિર્વેદાત્મક અદિસાનો. એટલે કે એક બાજુનો રસ્તો છે ત્યારે ભગવાન મદાવીરનો રસ્તો સર્વાંગી છે. તેમણે અદિસાની વિધેયક

માનુ લઈને જાહેર કર્યું. “જ્યાં સુધી એક જ સંપ્રદાયમાં પણ કુસંપના કારણે ભાગલા છે ત્યાં એ સંપ્રદાયના પૂજ્ય એવા સંત આહાર માણી કેવી રીતે લઈ શકે !”

તેમણે ઉપવાસ શરૂ કર્યા. વાતાવરણમાં ખળભળાટ મચ્યો. પાંચમે દિવસે બધા ભેગા થયા. પોતપોતાની ભૂલો તેમણે કબૂલી અને આખા સંપ્રદાયમાં એકતા-સુસંપનું સુવાસિત વાતાવરણ પ્રસરી ગયું.

પણ, એ જ સાધુ ખીન્ન કર્યામાં ગયા. ત્યાંના કુસંપને શમાવવા પ્રયત્નો કર્યા પણ કારગત ન થયા.

આતું કારણ એ લાગ્યું કે ત્યાં ચાર જુદા જુદા ધર્મોના-સંપ્રદાયોના માણસો હતા. ખીજું ત્યાં સરળ સ્વભાવના ખેતી કરનાર લોકો કરતાં તે કસબામાં વેપારી લોકો વધારે હતા. આ રીતે વિચારતાં મને મેએક બાબતો મુખ્ય લાગી ?—(૧) જેણે અન્યાય નિવારણના કાર્યો કરી લોકશ્રદ્ધા જીતી કરી છે એવી સંસ્થા દ્વારા આવા પ્રયોગો કરવા પડશે. (૨) તે સંસ્થાની સાથે, લોકસંસ્થાઓ, સાધુ-વિભૂતિઓ, સેવક-સંસ્થાઓ, સુરાજ્ય સંસ્થાઓનું જોડાણ પણ જોઈશે. તે જ રીતે સ્થળે સામુદાયિક અહિંસાની દિશા દ્વારા રસ્તાઓ નીકળશે અને સમાજનું ઘડતર થશે.

શ્રી. માટલિયા : રાજ્યસંસ્થાનો જો કે પહેલો વિચાર કરવો જ પડશે. પણ સામુદાયિક અહિંસા તો લોકોમાં આપોઆપ પડેલ ધર્મ સંસ્કારના કારણે ધારણ થશે. રોમમાં લશ્કર અને ધર્મગુરુઓ પણ નેષ્ટ્રજી નીવડયા ત્યારે નિઃશસ્ત્ર બહેનોની કતારો નીકળી અને વિજય મળ્યો. આમ વ્યક્તિ કે સમૂહ ગમે તે રીતે પણ લોકોમાં પડેલ શીલ-સદાચારનું તત્ત્વ અને તેના પુરસ્કારકર્તાઓ જ જો અનિવાર્ય ઉપયોગી લેખાશે તો સંસાર સ્વર્ગમય બની જશે.

(૨૮-૭-૬૧)

સામુદાયિક અદિયાના પ્રયોગમાં દેખાણ

સામુદાયિક અદિયાના પ્રયોગમાં પૂરતો જ સમય વિચારવાનો છે. એક તો અસંખ્યપણા રીતે દુષ્ટ મનના કારણે જ્યાં જીવંતે મમતાપ મળે દુષ્ટ મનના કારણે, જીવવાનું જ્યાં જ્યાં હોય અને મનના કારણે તે એક વાત છે અને મમતાપ માટે, મનકાનની રક્ષા કરવા માટે તેમાં પડે તે બીજી વાત છે। આ અંગે પોદૂક અગાઉ વિચારવું જરૂર છે.

એના ઉપરથી; સામુદાયિક અદિયાના પ્રયોગમાં દેખી દેખાણને આવકાશ છે કે કેમ તે પ્રશ્ન વિચારવા યોગ્ય છે। અને આવી દેખાણ દિશામાં ખરે કે અનિશામાં? દેખાણ એટલે દાખલ, કે દેખાણમાં એવજાએ પોતે પોતાની કે બીજાની બંનેને સાફ કરવા માટે પ્રાયશ્ચિન લીધું હોય, તેનું દેખાણ અદિસાક દોષ છે. પણ જેમાં વ્યક્તિ પોતે પોતાની ખૂંટોતો એકરાર કરીને સાફ કરતો નથી, ત્યાં બીજી સાચા વ્યક્તિ, સમાજ કે રાજ્ય દ્વારા દેખાણ ચતું દોષ છે એમાં એક વ્યક્તિની સૂક્ષ્મ દિસાનો અંશ હોઈ શકે છે. પણ જે દિસાની પાછળ અદિસાનું તત્ત્વ દોષ તે દિસા ખરેખર તો અદિસાની દિશામાંજ પગલું છે. ડોક્ટરની વાટકાપનું દૃષ્ટાંત અગાઉ એ સંદર્ભમાં ચૂકવામાં આવેલું.

શાસ્ત્રમાં દિસાના બે પ્રકાર કહેવામાં આવ્યા છે (૧) અશક્ય પરિહારવાળી દિસા, (૨) નિવાર્ય દિસા. એક દિસા એવી છે કે જેને નિવારી શકાતી નથી; જેમકે ખાવા-પીવા તેમજ શ્વાસ લેવા માટે સૂક્ષ્મ જીવોની દિસા થાય છે. આવી દિસાથી શ્રાવક નહીં, સાધુ પણ બચી શકતા નથી. એવીજ રીતે પ્રામાણિકપણે ગૃહસ્થજીવનમાં ધંધો કરવાથી પણ થોડીક અનિવાર્ય દિસા થઈ જાય છે. આ દિસા અનિવાર્ય છે. ત્યારે સ્વાદ કે વાસના માટે જાણી કરીને નાની મોટી દિસા કરવી તે નિવારી શકાય છે અને તેને અનિવાર્ય ન ગણાવી શકાય.

પણ, જે અન્યાયના નિવારણ માટે વિરોધીઓ સાથે લડવું પડે
 ૥ તેવી દિસાને, અનિવાર્ય દિસા ગણવામાં આવી શકે. મદાબારતનું
 યુદ્ધ એવા પ્રકારનું યુદ્ધ હતું. ક્યાંક અન્યાય, શોષણ કે સતામણી
 હતી હોય; શિકાર, માંસાહાર કે શોષ માટે પ્રાણીવધ થતો હોય કે
 ડુંડાગીરી કરીને સમાજને હાથ પમાડતો હોય. તેની વિરુદ્ધમાં યુદ્ધ
 કરવું પડે તો તેવી નાની દિસા અનિવાર્ય બની ક્ષમ્ય બને છે. એના
 પહેલે જેણે સામાજિક અન્યાય સર્જ્યો હોય કે સર્જવા કે વધારવામાં
 ભાગ લીધો હોય તેને માટે તે દિસા ક્ષમ્ય
 થી તેમજ એવા શોષકો, ડુંડાઓ, અન્યાયી અને અત્યાચારીઓને
 ક્ષામ્ય આપવો પણ અક્ષમ્ય દિસા ગણાશે.

ભગવાન મદાવીરના સમયે તેમના એક સમ્યક્ દૃષ્ટિ અને શ્રાવક
 વ્રતધારી અનુયાયી એટલે રાજા માટે એક આવું યુદ્ધ અનિવાર્યપણે
 આવી પડેલું. તેઓ ન્યાયની પ્રતિષ્ઠા. તે વખતે લોહીની નદીઓ
 વહી, પણ એ બાબતનું રાજાના અંતઃકરણમાં ભારેભાર દુઃખ હતું.
 તેમનું આત્મભાન લોપાયું નહતું. એટલેજ મર્યાબાદ તેઓ સ્વર્ગ
 ગયા હતા. ત્યારે સામે પક્ષે ક્રોધિત વગેરેના અતિ-ગર્વના કારણે આ
 યુદ્ધ સર્જાયું. તેમની દિસા ક્ષમ્ય ન હતી; શાઓ કહે છે કે તેની કે
 તેના પક્ષકારોની ગતિ પણ તેવી જ થઈ.

દુકંમાં માનવ વ્યક્તિ, માનવ-સંસ્થા, માનવસમાજ અને પ્રાણી
 સમષ્ટિ વગેરેના સંબંધમાં આમ વિવેકપૂર્વક દિસા-અદિસાનો તોલ
 કરવો પડશે. અદિસાની દિશામાં જે પગલાં ભરાતાં હોય; અને તેમાં
 દબાણના કારણે થતી નહતી અનિવાર્ય દિસાને ક્ષમ્ય ધણી શકાય.
 ખરેખર તો આ દરેક પ્રસંગોમાં અંતિમ પરિણામ અદિસક હોવા
 જોઈએ અને દરેક વાતનો વિચાર વિવેકપુરઃ સર હોવો જોઈએ.

અનિષ્ટાને દૂર કરવા માટે અમૂક પ્રકારનું દબાણ તો લાવવું
 પડશેજ. એ અંગે આપણે અગાઉ અદિસાના પ્રયોગોને સંક્ષિપ્ત

વધારે જવાબદારી રહે છે. બીજા પ્રકારના લોકો એટલે હિં
કે દાંડતરવો હોય છે. ત્યારે ચોથા પ્રકારના લોકો નિષ્કા
હોય છે. એવા લોકોથી કાંઈ પણ પ્રકારના સમાજ વિવે
રાખવી વધારે પડતી છે. એવા તામરી લોકો જ્યાં વધારે
સમાજમાં અનિષ્ટોનો વધારો થતો હોય છે, અને સર
અવ્યવસ્થિત અને અશાંત થતો હોય છે.

ગાંધીજીનું આત્મદમન અને પરદમન :

આત્મદમન સાથે પરદમનની વાતને વધુ સમજવા મા
મહાત્મા ગાંધીજીનાં જીવન પ્રસંગો લઈએ.

હરિજન આશ્રમમાં એકવાર ગાંધીજીના નાના પુત્રે
હડકરી. આશ્રમનો નિયમ હતો કે મીઠું વાપરવું નહીં.
કંઈકે નરમ થયા પણ ગાંધીજીએ સાફ કહી દીધું કે આ
નિયમનું પાલન આપણે કરવું જ જોઈએ.

બાળકે હડકરી પકડી કે નહીં ખાઉં. બાપુએ સાફ કહ્યું
ખાવું હોય તો ખા ! પણ મીઠું નહીં મળે ! તે સાથે બાપુ
હતો કે બધા ન ખાય ત્યાં સુધી તેઓ ન ખાતા ! હવે
ખાય તો બાપ ક્યાંથી ખાય ? સાંજ સુધી બાપ-દીકરા
ખાધું. પણ પછી દીકરાએ મીઠું મૂકી દીધું અને તેની આ
તે વળતે બાપુ જરાકે હીલા પડ્યા હોત તો આશ્રમમાં કે
હકન જ નહીં. આમ આત્મદમન સાથે પરદમન તેમણે કર્યું.

ધણી લોકો કમેશે કે જેની શુદ્ધિ ખિન્ની નથી, એ
હાવર આવું જણાવુ લાવતું જરૂરી છે ? બાળકમાં તો પાડે
પટે એટલે આમ કરવું જરૂરી છે. તેમાં પણ સ્વચ્છનો માટે તે
થઈએ તો જ નિયમો ટકી શકે. એટલે એમ કરવું અનિવાર્ય

એક બાળક માંદું છે. થોડે તેને દૂધ સિવાય કંઈ પણ

આધ્યાત્મિક માર્ગ દ્વારા જ આત્મવિકાસ થાય છે. આત્મવિકાસ માટે જો
 સુરે જાણવું પડે છે, તો આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 વિદ્યા ન માત્ર જોઈએ છે, તો જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 ન પાડવા માટે નિર્વાણના આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 છે તેવું જાણવું છે. તે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 નિર્વાણના આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 તારકાત્મક જગત્તે આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 ગણાય. તેથીજ રીતે આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 બરેલું લાગે છે, પણ તેનું પરિણામ આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 આ દયાળુ લાવનારે આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે. આત્મવિકાસ માટે જોઈએ છે.
 લાગતું નથી; પણ સમાજનું દિલ દયામયતાથી મુક્તિ માટે જોઈએ છે.

ભગવાન મહાવીરે પાંચ માસ પચ્ચીસ દિવસનો અતિ
 સમાજ ઉપર આધ્યાત્મિક દયાળુ લાવવા માટે કર્યો ત્યારે તે વખતે
 સમાજ અળબળી બેઠો હતો. પણ તેની સમગ્ર સમાજ ઉપર અ
 ચર્ચ અને સાચા મૂલ્યોની પ્રતિષ્ઠા થઈ અને દાસીપ્રયાતું આ
 દર થયું.

મહાત્મા ગાંધીજીએ હિંદુ ધર્મનાં કલંક સમાન અસ્પૃશ્યતા સામે આમરણ અનશન કર્યું ત્યારે આખો દેશ ખળખળી ઊઠ્યો હતો. પણ તેનાથી ઘણા પંડિતો અને ધર્મનાયકોએ યુગધર્મ ઓળખી લીધો અને દેશ તેમજ દુનિયાને મોટો લાભ થયો. હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા માટે બાપુના દિલ્હીના ઉપવાસોનું પણ એ જ કારણ હતું. અંતે એવું થઈ ગયું હતું કે બાપુનું શરીર હિંદના મહાસમાજનું બની ગયું હતું.

આમ આધ્યાત્મિક દબાણનો સીધો એને વહેવારિક અર્થ એ થયો કે વ્યક્તિરૂપે, તે વિશ્વરૂપી કૃદ્ધાંબીજનો ઉપર પોતાના તપત્યાગનું દબાણ લાવે. તેની અસર એ થાય કે સમાજને અનિષ્ટો અનિવાર્યરૂપે દૂર કરવાં પડે. આમાં સમાજને પ્રારંભમાં દુઃખ તો થાય; પણ અનિષ્ટો દૂર થતાં તેનું પરિણામ એકાંત સુખરૂપે આવે.

નૈતિક-સામાજિક દબાણ : નૈતિક સામાજિક દબાણનો ક્રમ ખીજો મૂક્યો છે. એનો ઉલ્લેખ મનુસ્મૃતિ, પારાશર સ્મૃતિ, યાગવલ્ક્ય સ્મૃતિ તેમજ નીતિગ્રંથોમાં મળે છે.

કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થાની ભયંકર ભૂલને સુધારવા માટે ચોક્કસ સિદ્ધાંતોને અનુસરનારી વ્યક્તિ, સંસ્થા કે સમાજ અહિંસક દિશા સામે રાખી સામાજિક અસહકારનું જ પગલું ભરે છે એની સાથે જ વ્યવસ્થિત જનસંગઠનો કાયદાના રક્ષણપૂર્વક તપ-ત્યાગયુક્ત રહીને ગુનેહગારના હૃદયને સ્પર્શ કરવા માટે પ્રયોગ કરે છે; તેથી સામાજિક-નૈતિક દબાણ લાવી ગુનેહગારને ગુનો કબૂલ કરવા બાંધ્ય કરે છે; તે આ દબાણનું કારણ છે. આ દબાણ વડે વ્યક્તિ પોતાની ભૂલની ભયંકરતાને અનુભવે અને તે કે સમાજની અન્ય વ્યક્તિ ફરી તેનું ન કરે તે આ દબાણ લાવવાનું પ્રયોજન હોય છે. તે છતાં પણ વ્યક્તિ ન સુધરે તો તેનો અહિંસકાર કરો એ આ દબાણની ઉચ્ચતમ મર્યાદા છે.

વર્તમાન યુગમાં ગાંધીજીએ આ દબાણને રાજનૈતિક ક્ષેત્રે વાપર્યું.

રાજનીતિ દ્રષ્ટાન્તર

રાજ્યના જે દ્રષ્ટાન્તરના ચર્ચામાં રાજનીતિ દ્રષ્ટાન્તર પણ આવે છે, પણ એના નામર રાજનીતિ દ્રષ્ટાન્તર છે. રાજનીતિ દ્રષ્ટાન્તરમાં અર્થિક અને સર્વોચ્ચ સત્ત્વના મુખ્ય અંગ છે. આથી દ્રષ્ટાન્તરમાં આર્થિક અને મુખ્ય હોય હોય છે, જ્યારે નૈતિક-સામાજિક દ્રષ્ટાન્તરમાં સામાજિક અને મુખ્ય હોય છે. એવી આવી સત્ત્વ અને શક્તિના અનિષ્ટોને નિવારણમાં મદદ કરે છે એવી જ્યાં આથી નૈતિક-સામાજિક દ્રષ્ટાન્તર પણ નિષ્ક્રમ નીવડતાં હોય ત્યાંજ રાજ દ્રષ્ટાન્તર આવતું જરૂરી થાય છે.

કેવળ રાજનીતિ દ્રષ્ટાન્તરના અર્થ એવો થાય કે રાજ્યના કાનૂન અને હંડવિધાનને માન આપવું. તેથી કાયદા-પોલીસ કે શક્તિની પ્રતિષ્ઠા વગેરે છે. રાજ્યના હાથમાં હથથારની શક્તિ પડે છે. પરિણામે ધર્મ, સંસ્કૃતિ અને સમાજ-શક્તિ વગેરે કમ થાય છે. જે રાજ્યમાં ઓછા કાયદા અને સત્ત્વ છે તે રાજ્ય સાચું

મરિવાએ આ સ્વતંત્ર રાખ્યો પણ ત્યાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાનપ્રવાણી આવું ને મુર્ખમર્યાદાને અવગણી નાખવામાં આવી. પ્રત્યેકમાના રોગોને અવગણવા દેવા કે સામાજિક તત્કાલ ઉત્કર્ષ કરીને અવગણવા દેવા તે ગણિત ન હતો. પણ ત્યાં પ્રખર દંડશાસન દ્વારાએ પણ પણ એટલે સુધીના લોકવાદમાં અવગણન થયું. પરિણામે ત્યાં લોકોમાં જે અવગણના દેવા દેવા એટલે તે નથી; અને લોકો દબેદ માટેના અવગણના જ્ઞાનની મુલાકાતમાં જ અવગણ દેવા છે, પણ, બાદમાં સંપૂર્ણને નૈતિક-સામાજિક અને આધ્યાત્મિક જ્ઞાન આપી સત્કર્ષ અને સામર્થ્ય રૂપે અવગણના બાદ તેનું કેટલું પરિણામ આવી શકે છે તે દેખાતું છે.

આ વર્ણવે જ્ઞાનદોષ મહત્તર પણ જે કામાં રચી દેવા છે તે જ ક્ષેત્રે અવગણના દોષો સ્પષ્ટ છે. આધ્યાત્મિકતા દાખ મળવા દેવા તે નૈતિક-સામાજિક જ્ઞાન ન લાવતું એટલે અને એ બ-નેથી કામ નીકળતું દેવા તે. સામાજિક જ્ઞાન ન લાવતું એટલે, પરોમાં જે જ્ઞાનદોષો મુલકાતના તત્ત-આત્મ, પ્રમુદ્ધતાના અવગણના, મુલકાતનાજ્ઞાન દાખ અવગણના નેવાર કરવાનું દેવા તેમાં અતિશય જ્ઞાનદોષો જે સામાજિક અવગણના પ્રત્યે કૈ-માં લાવવામાં આવે છે, તે જ્ઞાન રૂપે નથી રાખે.

જ્ઞાનદોષ દિગ્ધા કે અવિદ્યા

જેટલાક કહે છે જ્ઞાનને વિદ્યા કરીને સામાજિક અવિદ્યાના પ્રયોગમાં વાપરવા નથી, તેઓ વ્યક્તિગત કિયવર્તીમાં માને છે પણ અમુક વડે કોટ્ટ અવિદ્યાન કિયાતી, ઉદાપોદ મચાવી મુનેબરની પ્રતિષ્ઠા તોડવી, તેના પ્રત્યે સમાજમાં મુજબ પેદા કરવી કે તેના સમાજ દ્વારા અસહકાર કે બદિષ્કાર દરાવવામાં એક નૈતિક સામાજિક જ્ઞાન લાવવામાં મુદ્દમ વિદ્યા આનવા દેવા છે. એટલે તેઓ આવા અવિદ્યાનેમાં પડના નથી. આવાજ લોકો દાંતરવા, અનિષ્ટો, સામાજિક અવગણના-તોડનારાઓ સામે મૌન રહે છે; પણ મળના અનમાત્રને મુલકાત પહેલાંજ્ઞાન આ લક્ષ્યની રક્ષા કરવા માટે

આપણા જોઈ ન શકે તેમ જોઈ શકે તેવી રીતે, પાપાણીની રીતે આપણી
જાપર પડી ગઈ. તેજે પાપાણે પાનો ચડાવ્યો : “આજ તો બનિયેકા
બેટા હમ ચૂરા ગયા; હમ બકરીની બેસ જાએગા ।”

બહેનોમાં તો વાણીની પ્રતિત મેળ છે. તે સારા માર્ગે પણ
ચઢાવી દે અને ચાપણા માર્ગે પણ ચઢાવી દે. પડાણે ચઢ્યો ગુસ્સો.
તે છૂરો લઈને નીકળ્યો અને ખેડોંગો વાણિયાની દુકાને. બાપા સમજ
ગયા અને છોકરાને ઘરમાંથી ઘસડીને બરખાનમાં લઈ આવ્યા. કોઈ
કોઈ બોલે તે પહેલાં તકાતઃ ત્રણ-ચાર ટોપી લીધી. લોકો ભેગા થઈ
ગયા. અને છોડાવવા લાગ્યા પણ બાપ ન છોડે. અંતે પકાણું દિ
પણ પિગલ્યું. તેજે કહ્યું : “ચરે બાઈ જમ્યા દે । છોડ દે ।”

બાપા કહે : “ના જો ન ચાલે । આજે હમ ચોરી આવ્યો
કાલે જો શું નહિ કરે ।”

અતે પકાણે છોકરાને છોડાવીને માફ કરાવ્યો. બાપ છોકરાને
લઈને ઘેર આવ્યા. છોકરાની માએ ઠપકો દેતાં કહ્યું : “મારી
નાખવો હતો.”

બાપાએ કહ્યું : “મારા લાથના ત્રણ તમાચાથી તો જો જમ્યો
છે નહોતર પેલો પકાણુ જ લંબેશ માટે છૂરો ધોંગી દેત ।”

છોકરાને મારતી વખતે બાપના હૃદયમાં તો અદિંસા જ હતી.
આમ મોટા અનિષ્ટને નિવારવા માટે જે દયાણુ લાવવામાં આવે અને
તેમાં થોડીક દિંસા થાય તો તે ક્ષમ્ય ગણાય છે.

દયાણુ કોણ પહેલું કરે ?

પ્રશ્ન એ છે કે આવાં અનિષ્ટોનાં નિવારણ માટે આધ્યાત્મિક
દયાણુ કોણે કરવું જોઈએ ? એ માટે તો આધ્યાત્મિક શક્તિ ધરાવતા
સાધુ-સંન્યાસીઓએ આગળ આવવું જોઈએ. પોતાનાં આધ્યાત્મિક
દયાણુથી કામ ન કરે તો તેમણે સામાજિક-નૈતિક દયાણુનો પ્રયોગ
કરાવવો જોઈએ ।

[illegible]

મારી ગણદેવી મદિના મંત્રો આ પ્રકારે લખાઈ રહ્યાં. એકરૂ
અલ્લો અલીકાર હોઈ કાન્નુ કે તેના નિમગ્નતા પદપ્રાપ્ત રહ્યા. પંચ જે
કંઈ પ્રાપ્તિના આગે તેને અલ્લોનાની કાન્નુ લેવારી પત્તાની હતી. પણ
શેર ગયા પછી કેટલાંક મદિના લલ્લોજી તેને ગણદેવી અને તે કહી શો.

આ સ્થિતિએ પંગની મર્યાદા પાળી આવી ગઈ હતી; સરકારે કે
કાયદો કંઈ કરી શકે તેમ ન હતું, એટલે મારે ઉપવાસ બંદર કરવા
પડ્યા. સત્યાગ્રહ કરી જનજન ગયો. તેણે પગના ફેંસલાને માન્ય કરાવ-
વાની જવાબદારી ઉપાડી. એક્ટરે પણ કરીયી પ્રાયશ્ચિત લેવાની અને
ફેંસલો સ્વીકારીને પાળવાની તૈયારી જતાળી. મેં પણ પરિણામની ઈચ્છા
સિવાય ઉપવાસ છોડ્યા. એક્ટરના પ્રાયશ્ચિતરૂપે ત્રણ સપ્તઝો નક્કી
કરવામાં આવી અને તેણે જે જે ચિટ્ટી ઉપાડે તે સપ્તઝું પ્રાયશ્ચિત
લેવાનું સ્વીકાર્યું. પ્રયોગ સંકેલી લેવામાં આવ્યો. આવી એક્ટરને સગ
મળે તેના કરતાં સંસ્કૃતિ-રક્ષાનો પ્રશ્ન મદત્તવનો હતો. એટલે મેં
તરીકેની મારી હાજરીની જવાબદારીએ જ મને ઉપવાસ કરવા
પ્રેર્યો હતો.

સત્ય, પ્રેમ અને ન્યાય

સામુદાયિક પ્રયોગમાં નૈતિક દૃષ્ટાણુ વખતે સત્ય, ગ્રેમ અને ન્યાય એ ત્રણે અંગે પણ વિચારવું પડશે કે કેને કેટલું મદત્ત આપવું! સામાજિક મૂલ્યોની રક્ષા માટે અંગત સત્ય કરતાં સામાજિક સત્ય પધારે મદત્ત આપવું પડે છે. ત્યાં દ્રવ્ય સત્ય કરતાં ભાવસત્યનું મધારે ગણવું જોઈએ. એનાથી કદાચ સામા પક્ષતું દિલ દુઃખાય. સામાજિક સત્ય જળવાય છે કે નહિ, તે જોવું રહ્યું.

દત્ત. માટે તેમણે ગોરીબારનો પ્રયત્ન. ખનનાં વડત્તને તરત અટકાવી દીધી. તેની જ રીતે પ્રયત્ન ખનનાં કરી પાછાં સમૂહ પડે કાર્ગ લીધું.

જે બંદ વિચારીએ તે પ્રાંતે પોતે પણ, રાજ્ય અને અદિસાને ખંધારણનાં વડતરમાં નક્કેનાં લીધાં. એટલે સ્વરાજ્ય બાદ અદિસા સમૂહ લડતમાં ગાંધીજી અને સુનંદા સામીએ એકલા પડી ગયા હતા. નોઆખડીનો પ્રયત્ન એ ચૂકવે છે. માટે બાળે જેમ સામુદાયિક મુમ છે, તેમ સંસ્થા દ્વારા મારાણનાં માણસોને સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગો કરવા પડે તેનું છે. જંગ દિસક શરૂ વાળી સેનાને વ્યૂદરચના, રાજની તાલિમ જરૂરી હોય છે તેમ અદિસક સેના માટે પણ હોય છે; અને તે ગાંધીજી પડશે. ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : “ પણ આપણી પાસે એવા શાંતિ સેનિકો ક્યાં છે? એટલે જ વિનોબાજી પણ યાકી જતા હોય તેમ લાગે છે! ”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ શરૂઆત તો સર્વાંગી ક્રાંતિની વ્યક્તિથી જ થાય છે; તેમાં વાંધો નથી પણ એની જરૂરથી સમૂહમાં ઘડતર થવું જોઈએ. ગાંધીજીનું એથીજ આપણને વધુ ખેંચાણ રહે છે. ”

પછી વર્ગસભ્યોની ચર્ચા ચાલી તેનું તારણ નીકળ્યું :—

“ સામુદાયિક અનિવાર્ય જરૂર છે. પણ સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગની પહેલ કોઈ વિશ્વતિથી થશે. તેણે સંસ્થા દ્વારા સામુદાયિક અપીલ થાય એવા પ્રયોગો કરવા પડશે. એમાં ખાડા ટેકરા આવે જવાનાં. પણ એ કાર્યક્રમ વ્યવસ્થિત ચલાવવો જોઈએ. તેમજ શ્રદ્ધાપૂર્વક થોડાક મરજવાઓએ પ્રાણુ પ્રતિષ્ઠા અને પરિશદના ભોગે સતત જાગૃત રહીને લાગ્યા રહેવું જોઈએ. (તા. ૪-૮-૬૧)

સામુદાયિક અદિસા-પ્રયોગમાં ત્રિવેણી

સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગોમાં ત્યાજ્ય વિ. અગ્નિ અગાઉ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સામુદાયિક અદિસાના પ્રયોગોને વિચિત્રતાથી જનાવવાનું ધ્યેય એ છે કે વિશ્વમાં સુખદાયિની વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે. આ સુખદાયિ વ્યવસ્થા માટે મજબૂત બાળનો ઉપર વધારે મૂલ્યમાં આવ્યો :- સત્ય, પ્રેમ (અદિસા), અને ન્યાય । મહેવ બાળનો સુખવાળ તો તો વિદ્ય છે પણ ધણીજન એવી પરિસ્થિતિ બાળને જોઈ રહે છે કે જલ્દીમાં એને જનાવવા અને એને જતા કરવા !

આ બાળ એ પછે જાણીત પ્રસંગમાં સમ સંજોગો ત્રિયું કે તેમણે સત્ય અને ન્યાયને જનાવવા માટે અદિસા ને જતી પરી, શ્રીકૃષ્ણે મહાભારતમાં મન્ય ને જતું કર્યું અને તેવાથી આગળ ૬૫૫૦ ન્યાયની વાત આવી તો સત્ય અને પ્રેમ બન્નેને જતાં કર્યાં. ત્યારે ગાંધીજીના પ્રસંગમાં એવડા તો જણાવે કે તેમણે સ્વયં રીતે પ્રેમ અને અદિસા જતા કર્યા પણ સત્યનો આચર દાખ્યો.

એટલે, દરેક પ્રકારો સામાન્ય સપાટીએ વિચાર કરીએ તો પ્રેમ રહે તે સારું છે. પણ ધણીજાર સમુદાયના કામ આવે ત્યારે સત્યને જનાવવાનું પડે છે. પ્રેમ અને સત્ય બન્ને રહે તો અવ્યક્ત ન્યાય બન્યો રહે છે; પણ વિશેષ પ્રસંગ આવતાં તો દોષને જતું કરવાનું આવે તો પ્રેમ અને સત્યમાંથી પ્રેમને જતું કરવું જોઈએ, બન્ને રહે તો સારું, પણ ધણી સામાજિક કાર્યો અને પ્રકારો આવે ત્યારે પ્રેમ જનાવવા નહીં, પણ સત્યને પકડવું જોઈએ. ગાંધીજીએ કહ્યું “ સત્ય એજ પરમેશ્વર । ” ક્યારે કહ્યું : “ સત્ય નામ સાહેબકા ” ગાંધીજીએ સત્ય માટે જીવનને દોડમાં મૂક્યું. સ્વયં-રીતે પ્રેમ અને અદિસા જતાં દેખાયા. દેહલાકના કરા બન્યા; તે છતાં સત્યનો આચર દાખ્યો.

દેવું. માટે તેમણે ગૌરીનારાનો પ્રસંગ બનતાં લખતને તરત અરમી
દીધી. તેની જ રીતે પ્રસંગ પડતાં કરી પણ સમજ પડે કાર્ય લીધું.

જો જો નિગારીએ તો પ્રગેરે પોતે પણ, સત્ય અને અદિસત્ય
બંધારણનાં ઘડવરમાં નજોતાં લીધાં. એટલે સ્વરાજ્ય બાદ અદિસત્ય
સમૂહ લોકમાં ગાંધીજી અને ગુનંદા સામીએ એકલા પડી ગયા હતા.
નોઆખલીનો પ્રસંગ એ સૂચવે છે. માટે બાકે જેમ સામુદાયિક યુગ છે,
તેમ સંસ્થા દ્વારા ધરાયેલાં માણસોને સામુદાયિક અદિસત્યના પ્રયોગો
કરવા પડે તેવું છે. જંગ દિસત્ય શરૂ લાગી સેનાને વ્યૂદયના, રાજની
તાલિમ જરૂરી હોય છે તેમ અદિસત્ય સેના માટે પણ હોય છે; અને
તે ગોઠવવી પડશે. ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : “ પણ આપણી પાસે એવા શાંતિ સેનિકો
ક્યાં છે? એટલે જ વિનોબાજી પણ યાદી જતા હોય તેમ લાગે છે! ”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ સંસ્થાત તો સર્વાંગી ક્રાંતિની વ્યક્તિથી જ
થાય છે; તેમાં વાંધો નથી પણ એની જસરથી સમૂહમાં ઘડતર થવું
જોઈએ. ગાંધીજીનું એથીજ આપણને વધુ ખેંચાણ રહે છે. ”

પછી વર્ગસભ્યોની ચર્ચા ચાલી તેનું તારણ નીકળ્યું :—

“ સાધુસંસ્થાની અનિવાર્ય જરૂર છે. પણ સામુદાયિક અદિસત્યના
પ્રયોગની પહેલ કોઈ વિભૂતિથી થશે. તેણે સંસ્થા દ્વારા સામુદાયિક
અપીલ થાય એવા પ્રયોગો કરવા પડશે. એમાં ખાડા ટેકરા આવે
જવાનાં. પણ એ કાર્યક્રમ વ્યવસ્થિત ચલાવવો જોઈએ. તેમજ
શ્રદ્ધાપૂર્વક થોડાક મરજવાઓએ પ્રાણ પ્રતિષ્ઠા અને પરિગ્રહના ભોગે
સતત જાગૃત રહીને લાગ્યા રહેવું જોઈએ. (તા. ૪-૮-૬૧)

સામુદાયિક અહિંસા-પ્રયોગમાં ત્રિવેણી

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગોમાં દળાણ વિ. અંગે અગાઉ વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગોને વિશ્વવ્યાપી બનાવવાનું હોય એ છે કે વિશ્વમાં સુખશાંતિની વ્યવસ્થા જળવાઈ રહે. આ સુખશાંતિ જળવવા માટે ત્રણ બાબતો ઉપર ભાર મૂકવામાં આવ્યો :- સત્ય, પ્રેમ (અહિંસા), અને ન્યાય । ત્રણેય બાબતો સત્યવાય તો તો શ્રેષ્ઠ છે. પણ ધણીવાર એવી પરિસ્થિતિ આવીને જાયી રહે છે કે ત્રણેમાં કોને બચાવવા અને કોને જતા કરવા ?

આ અંગે આપણે વાલીના પ્રસંગમાં રામ સંબંધી બેયું કે તેમણે સત્ય અને ન્યાયને જળવવા માટે અહિંસા ને જતી કરી; શ્રીકૃષ્ણે મદાલાનતમાં સત્ય ને જતું કર્યું અને તેનાથી આગળ વધીને ન્યાયની વાત આવી તો સત્ય અને પ્રેમ બન્નેને જતાં કર્યાં. ત્યારે ગાંધીજીના પ્રસંગોમાં બેદરશી તો જણાશે કે તેમણે સ્થૂળ રીતે પ્રેમ અને અહિંસા જતા કર્યા પણ સત્યનો આગ્રહ રાખ્યો.

એટલે, દરેક પ્રશ્નનો સામાન્ય સપાટીએ વિચાર કરીએ તો પ્રેમ રહે તે સાફ છે. પણ ધણીવાર સમુદાયના કામ આવે ત્યારે સત્યને બચાવવું પડે છે. પ્રેમ અને સત્ય બન્ને રહે તો અવ્યક્ત ન્યાય બન્યો રહે છે; પણ વિશેષ પ્રસંગ આવતાં જો કોઈને જતું કરવાનું આવે તો પ્રેમ અને સત્યમાંથી પ્રેમને જતું કરવું જોઈએ. બન્ને રહે તો સાફ, પણ ઘણા સામાજિક કાર્યો અને પ્રશ્નો આવે ત્યારે પ્રેમ જળવાય નહીં, પણ સત્યને પકડવું જોઈએ. ગાંધીજીએ કહ્યું “ સત્ય એજ પરમેશ્વર । ” કબીરે કહ્યું : “ સત્ય નામ સાહેબકા ” ગાંધીજીએ સત્ય માટે જીવનને હોડમાં મૂક્યું. સ્થૂળ રીતે પ્રેમ અને અહિંસા જતાં દેખાયા. કેટલાકના ડવા બન્યા; તે છતાં સત્યનો આગ્રહ રાખ્યો.

આ એક ત્યાગી છે ત્યાં તેની બીજા ત્યાગી પણ છે, તેને જ મનમાં
 કહે છે કે ત્યાગીત્વમાં જરૂરી છે, પણ મનમાં પણ નથી એવે ત્યાં
 સદી ગૃહસ્થાશ્રમને જાનવા નહીં થાય, એવું ત્યાં તાર આશ્રમને
 કહે આવ્યો.

ગીતામાં કહે છે :—

કામ્યાનાં કર્મણાં ન્યામો, મન્યામે જ્ઞાપો નિદઃ
 એવ રીતે ઈંદ્ર સૂત્ર દર્શનકાવિદ્યમાં પણ કહે છે :—
 જે યં કતે વિગે મોળ લક્ષ્યે ત્રિપિટ્ટિ કુચ્ચદ ।
 સાદીને નચદ મોળ સેદુ નારતિ તુચ્ચદ ॥

માયો ત્યાગી એ છે કે સામે બોગોની માગથી પડી છે છતાં
 એ પ્રિય સુખ બોગોને ત્યાગે એવ ત્યાગી સંન્યાસી છે. રામકૃષ્ણ
 પરમહંસ પાસે પત્ની હતી યૌવન હતું, પણ તેમણે વિચાર્યું કે એવો
 ઉપબોગ કરવા કરતાં ઉપયોગ કરે એ વધારે સારું છે. તેમણે એને
 પણ સાધનામાં લગાડી, એવા ગૃહસ્થાશ્રમી પણ સાધુ થઈ શકે.
 શંકરાચાર્યે પૂર્વજન્મના સંસ્કારના કારણે થત્યાસારી રહીને સાધુતા

સ્વીકારી. ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે કાનો સંયમ, કાનો જવાબદારી બંનેને હોય છે તે ન ચાલે. હોવાનો જાવ એ છે કે પારંગત ચર્ચાને તરત ચર્ચા કરે, પણ પ્રશ્નો સમજ્યા વગર દૂર ભાગવાની શક્તિ, એ તરત ચર્ચા નથી.

એટલે પરિસ્થિતિ-પરિવર્તન કરવા કે બગડેલા અનુબંધી સમારવા, અદિમાનું પાલન કરવા-કરાવવા માટે જવાબદાર સાધુસાધ્વીઓએ એવો અગર તો જનતા દ્વારા તપ-ત્યાગ અભિધાનની પ્રક્રિયા ચલાવવી પડશે પરિસ્થિતિ પરિવર્તન કેળવે ઉપદેશ કે ઊંચણાઈ મળે નથી.

એ માટે લાખી દૃષ્ટિએ નાંખવું વિચાર થયો તેમજ એ, ગાંધીજી પાસે એવી દૃષ્ટિ હતી, તેમણે લાખી દૃષ્ટિએ નામૂનાત્મક અદિમાના પ્રયોગ કર્યા હતા તેમાં એ જાણ હતી, નિર્દેશન હતું અને સ્પષ્ટ પરિણામની દરખાશ હતી. એવું દમણમાં એવા મળવું ન હતું. વિનોબાજીએ સંતોષેન માટે યત્ન નામે લાખ્યા પણ સમય આવે કાર્ક ઉપયોગમાં ન આવ્યા.

એટલે અદિમાનો સામુદાયિક પ્રયોગ કરતી વખતે લાંબી દૃષ્ટિમાં એ રાખવા જેવી વેદ્ય એ કે કટોકટીના કાળે સત્ય, પ્રેમ કે ન્યાય નંખામાં કેને મદદર આપવું વેદ્ય એ.

૧૯૫૨માં મદાગાસ્કરનાં તોફાનો વખતે અમદાવાદમાં ગોળીબાર થયો. રવિશંકર મદાગાસ્કરે જાતની ખબર પડતાં ખૂબ દુઃખ મયું તેમને પ્રશ્ન તરફ પદપાત હતો તો કે છેલ્લે છેલ્લે કોંગ્રેસના સભ્ય તરીકે તેઓ મરી ગયા હતા? વિનોબા-વિચારમૂલકીના કારણે પ્રાયોગિક સંઘના પ્રમુખ પણ મરી ગયા. તે છતાં કેટલીક વ્યક્તિઓ સંસ્થામાંથી છટી થાય તો પણ તે વિજ્ઞાનિ હોય છે અને પોતે સંસ્થાકે પે હોય છે. દાદા ધર્માધિકારી, રવિશંકર મદાગાસ્કર, વિનોબાજી, અબલભાઈ વિ. વિજ્ઞાનિઓ છે તેઓ સંસ્થા છોડે પણ વિવેક ન જૂલે. રવિશંકર મદાગાસ્કરે જાહેર કર્યું કે “સરકારે ગોળીબાર ન કરવો વેદ્ય એ!” પણ તેમના મનમાં મંથન હતું.

તેઓ પાલખીપર ચોમાસા વખતે આવેલા. તે વખતે મલોતપાસ
અંગે શુદ્ધ મયોગનો નિગાર ચાલતો હતો અને તેમણે નિગારને અને
તેને ટેકા આપેલો. મેં શુન્દરાવના તોફાનો વખતે નિવેદન કરેલું કે
“ સરકારને ગોળીયાર કરવાની ત્યારે ફરજ પડી જ્યારે કોઈ લોકોએ
કે સંત ત્યાં હાજર ન થયા !” રવિશંકર મલારાજને એમ લાગેલું કે
આથી સરકારના ગોળીયારને ટેકા મળી રહ્યો છે. જ્યારે મેં ગોળી-
યારનું સમર્થન નહોતું કર્યું પણ પરિસ્થિતિનો અંદાજ રજૂ કરેલો.

વિનોબાજીએ એ તોફાનો અંગે શુન્દરાતમાં પ્રવેશ્યા ત્યારે કહ્યું કે
લોકોને કટલો બધો શરસો આવી ગયો હશે કે તેમણે તોફાનો કર્યા
હશે ! તેમને પણ ગોળીયાર અનુચિત લાગતો હતો. પણ જેમ જેમ
શુન્દરાતમાં આગળ વધ્યા ત્યારે તેમને સાચો ખ્યાલ આવ્યો અને
અંતે તેમને કહેલું પડ્યું કે “ લોકોના પથર મારા કરતાં પોલિસની
ગોળી આંદોસાની વધારે નજીક છે !”

પોલિસને પ્રગ્નએ સરકાર મારફત લોકોના જનમાલના રક્ષણનો
પરવાનો આપ્યો છે; લોકોને પથરનો નથી આપ્યો. એવી જ રીતે
લશ્કરનું છે. સરતમાં વિનોબાજીએ કહ્યું કે “ પાકિસ્તાની સરહદે જે
લશ્કર છે તેને હટાવી લેવું જોઈએ અને પરિણામ જોવું જોઈએ.”

તે વખતે મારે કહેવું પડેલું કે એ વિધાન અવાસ્તવિક છે.
ત્યાંસુધી પ્રગ્નના રક્ષણની ખીજ વ્યવસ્થા હિમી ન થાય અને પ્રગ્ન
ધરણે નહીં ત્યાંસુધી આવું જોખમ ન ખેડાય.”

તે વખતે વિનોબાજીએ જાહેરમાં કહેલું કે “ સંતજાલ જૈન સાધુ
હોવા છતાં લશ્કરને ટેકા આપે છે !” એ જ વિનોબાજીને શુન્દરાતમાં
આગળ વધતા વિચારો બદલવા પડ્યા. એનું એક કારણ તો સ્પષ્ટ છે
કે વિનોબાજીનું ધડતર વ્યક્તિગત થયું છે અને સંસ્થાના સવાલોને
જુદી રીતે વિચારે છે.

અહિંસાના પ્રયોગો અંગે જેમ જેમ લોકો ભિન્નતા જાહેર કરે તેમ તેમ નવા નવા વિચારો આવે. કેટલાક પ્રસંગોમાં વ્યક્તિનો વિરોધ કરવો પડે તો તે કઈ રીતે કરવો? ટેકા આપવો હોય તો તે કઈ રીતે આપવો. આ બધાનો વિવેકપૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ.

જયપ્રકાશજીએ સૌથી પ્રથમ જીવનદાન આપ્યું અને વિનોબાજીએ જનજીવન ત્યારે તેમની આંખમાં પાણી આવી ગયાં અને તેમણે પણ કહ્યું કે આજથી હું પણ જીવનદાની. આ વાત નવી ન હતી. વિનોબાજી અગ્રેસર હતા. પણ એક રાજકીય સંસ્થાનો માણસ આટલી હદે સર્વોદય માટે જાય ત્યારે ભાવાવેશમાં આવી ગયા વગર ન રહી શકાય પણ શું સિદ્ધાંતમાં જાને સંસ્થાનો મેળ ખાય છે તેનો વિચાર ન થતાં અચકામણ જરૂર થશે. ચીનની ભારત સરહદ અંગે ગુજરાતના સર્વોદયીઓએ વિરોધ કર્યો તો સર્વસેવા સંઘને તે મુદ્દારવો પડ્યો. સંસ્થાનું ચોક્કસ સિદ્ધાંતે ઘડતર ન થાય અને અનુબંધ ન જળવાય; તો તે સંસ્થા પરસ્પર અચકાતા સિદ્ધાંતો વચ્ચે નિષ્ક્રિય થઈ જશે. એટલે જ જ્યાં સર્વોદયમાં એકતરફ શાસન-મુક્તિની વાત આવે છે ત્યાં ખીણ બાજુ શાસનનો આશ્રય લેવો પડે છે.

એટલે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગમાં લાંબી દૃષ્ટિ, સાચો અનુબંધ અને વિવેક આ બધી બાબતોનો સુમેળ કરવો પડશે. જૈનધર્મમાં આ બધાનું ખેડાણ થયેલું છે. લોક સેવક સંસ્થા સાથે સાધુસંસ્થા જોડાયેલી હતી. એટલે આખા સમૂહને અહિંસાના માર્ગે લઈ જઈ શકાયો છે. સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગમાં રાજ્યસંસ્થાનું સ્થાન ત્રીજા નંબરનું જરૂરી છે. ન્યાય માટે રાજ્યસંસ્થા, પ્રેમ માટે લોકસંસ્થા અને સત્ય માટે સાધક-સંસ્થા જરૂરી છે. મહાભારતના સમયમાં સાધક-સંસ્થા સરખી રીતે કામ કરતી હોત તો શ્રીકૃષ્ણને જે કંઈ કરવું પડ્યું તે ન કરવું પડતું. સાધુસંસ્થાએ તો સર્વ પ્રથમ જાગૃત થવાની જરૂર છે. તેની ઉપયોગિતાની છણાવટ કરતાં મુનિશ્રી

એવો મમમ જેનું કામ કરવાનું નહીં, મમમની નામના સાથે
 માનવીને શાન્તિ આપવાનું કામ કરવાનું નહીં, માનવીને માનવી
 કરી શકવા, જેનું કામ કરવાનું નહીં, માનવીને માનવી
 સમજવા દેવા. મમમને કામ કરવાની જોડે કામ નહીં, કામ કરવા
 નામના જેનું કામ કરવાનું નહીં, માનવીને માનવી
 આપવા, મમમને કામ કરવાનું નહીં, માનવીને માનવી
 સાધવીને કામ કરવા લેવાનું કામ કરવા, માનવીને માનવી
 પોતે માનવીને માનવીને માનવીને માનવીને માનવીને
 સમજો શાનો? આખરે ન કામ કરવા સિવાય કોઈ
 કામ કરવાનું કામ કરવાનું કામ કરવા, પોતે માનવીને માનવીને
 કામ કરવા માટે કામ કરવાની આપવા. કામ કરવા દેવાનું કામ કરવા
 લેવામાં આપવા. અને સાધવીને માનવી લેવામાં આવી નવકોટિ સા

શુદ્ધ અહિંસાની પ્રતિજ્ઞા લેનારનું યત્ન 'તુર્ય' કે નદિ ? ઉપરથી તો દેખાશે કે પ્રતિજ્ઞા લાંબી પણ અંદરથી આત્મા જળવાઈ રહ્યો. પાછળથી આત્માને પોતાનો સાધુવેષ સ્વીકારી, અને સાથે તેમને ફરીથી આત્મા પદ આપ્યું. સત્ત્વ મરીને તેમને જે આત્માવારી રાગનો પ્રતીકાર કરવો પડ્યો, તે માટે પોતે થોડુંક પ્રાયશ્ચિત લીધું.

એટલે સાધુ-સંન્યાસી ઉપર તો મોટી જવાબદારી છે. આજે અમેરિકા મુઝીવદ અને બોમ્બિસાઇમાં પડ્યું છે; રશિયા સરસો બનાવવામાં પડ્યું છે અને ત્રીજા વિશ્વયુદ્ધના બાજુદારા વાગે છે ત્યારે પંડિતજી નેદરને કેવું લાગતું રહે ? તેઓ કહે છે કે " દુનિયામાં ભડકા થાય તેમ છે ત્યારે દિંદોઓ એક થાય " ! આવા સમયે સાધુ સંન્યાસીઓ ચૂપ બેસી રહેશે ? તો તેમનું સ્થાન ખેડ ખેડશે.

આજે દેશમાં આંતર અસતતા છે. પંજાબી અને દિંદો એમ બાથાને નામે અમલદારો આવે છે, સત્તા અને ધન લોલુપ્ત બજો આગળ આવી રહ્યાં છે તે વખતે સામુદાયિક અહિંસાનાં પ્રયોગો કરવા જોઈએ. અમલદારોમાં લાંચ રૂચત પડી છે અને ગામડામાં દાંડ તરત પડ્યાં છે. તેમની સામે શુદ્ધિ પ્રયોગ સર કરવો જોઈએ. વહેવારમાં નૈતિક સામાજિક દબાણને લાવવું પડશે, નહીંતર દાંડતરત્ત, સરમુખત્યારી કે લશ્કરશાહી જેવે ફરી જશે; પ્રગ્ન બૂમો પાડતી રહી જશે અને સાધુઓ ઉપદેશ આપતા જ રહી જશે. એટલે ઉપદેશની સાથે આચાર, પ્રેરણાની સાથે રચના; અને પ્રેમ તથા આદેશની સાથે ન્યાયને જોડવા પડશે. આપણું સદ્બાગ્ય એ છે કે ઘડતર પામેલી કોંગ્રેસ જેવી સંસ્થા રાજ્યનું વદનકર છે અને દુર્ભાગ્ય એ છે કે સંસ્કૃતિ પ્રધાન દેશ હોવા છતાં તેને હિંસાત્મક પગલાં લેવા પડે છે. આવા સમયે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગોનું મૂલ્ય અનેકગણ વધી જાય છે.

સર્વાર્થ-નિર્ણય

શ્રી. માસ્ત્રિયાએ આપની સલાહ પાલન કરતાં કહ્યું :
 “ સામુદાયિક ગણિતના પ્રયોગોની તાત્કાલિક પાલન લાગુવાનો મારો વિચાર
 છે. આજનો યુગ એવો છે કે રાજ્ય, સરકાર અને વાસ્તવિક એ ત્રણે
 રીતે સામુદાયિક કર્મો લાગુ પડે. તેમ જ્યોતિષગત મારાં માણં કર્મ
 હોય છે, તેમ સામુદાયિક રીતે પણ સારા માણં કર્મ હોય છે.
 આજે ફક્ત સર્વોચ્ચ એવા બિગા મળ્યા છે કે સામુદાયિક
 શક્તિ અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરવી પડશે. જેન પરિભાષામાં જેને સંસ્કૃત
 નિર્જરા અને ભાવના કહેવાય છે, તે રીતે, આ યુગમાં ગાંધીજીને
 પહેલ કરીને આપણે માર્ગ સરળ કરી આપ્યો છે.

સૌથી પ્રથમ સમજાવવાનું છે ગાંધીજીએ સાચી વાત સમજાવી.
 પુણ્ય અને વ્રત તરફ સમગ્ર પ્રજાને દોરી. રાજતંત્ર બદલવાનો ભીષ્મ
 પુરુષાર્થ ગ્રેયો. તે જગતનામાં કેટલાક પ્રાંતો (બંગાળ પંજાબ પૂ. પી.)
 ત્રાસ કે હિંસાથી સ્વરાજ્યની વાત કરતા હતા. કેટલાક પ્રાર્થનાથી
 સ્વરાજ્ય મળશે એમ માનતા હતા. એકમાં આત્મશ્રદ્ધાનો અંભાવ; અને
 બીજામાં પ્રજાજન ઉપરનો અવિશ્વાસ હતો. આ બંધાતું પરિવર્તન કરી
 મધ્યમ અને સાચો માર્ગ તેમણે આપ્યો. મિથ્યા શ્રદ્ધા તોડી અને
 અને સમગ્ર પ્રજાની શુદ્ધિ કરી. ત્યારબાદ ચર્ચા, લેખો, પરિષદો વ.
 દ્વારા વિવિધ રીતે દેશવ્યાપી આંદોલન કરી મૂક્યું.

આશ્રમવાસીઓને કડક નિયમો આપ્યા. સામાન્ય પ્રજાને નાનાં
 નાનાં વ્રતો આપ્યા :—(૧) અ. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ ન લેવાય,
 (૨) પરદેશી તેમાં પણ વિદેશી માલ ન લેવાય. (૩) દારૂ ન પીવાય,
 (૪) અદાલતમાં ન જવાય. આમ વ્રતો આપી સંસ્કર કર્યો. પ્રાર્થના
 દ્વારા લોકોને એક કર્યા. વ્યાપક પ્રજાસેના તૈયાર કરી રચનાત્મક કાર્યક્રમો
 આપ્યા. દરેક ક્ષેત્રે અદિમા અને સત્યના ગજો માપવાનું શિક્ષણ પ્રાપ્ત
 આપ્યું. લોકોની દૃષ્ટિ ધડાવા લાગી.

વિદ્યાપીઠની સ્થાપના, ખાદી આમોદ્યોગની સ્થાપના આમ એક
 બાજુથી શુદ્ધના લક્ષ્યે તેમણે શુભ આપ્યું. હિંદુ-મુસ્લિમોને અભેદતા

જોતા રહેતા શીખવ્યું. સામુદાયિક સંવર ઉપરાંત તપનું પણ તેમણે કામ કર્યું. વિચારોની અને સંસ્કારોની નખખાઈ દૂર કરતાં શીખવી. અસહકાર, પીકેટીંગ, વગેરે છતાં વિનય અને નમ્રતા ન ચૂકાય તેવી જાગૃતિ આપી. બ્રિટિશો સાથે લડવા છતાં તેમનામાંના સહગુણો લેતાં શીખવ્યાં. જે ધનિકો સામે ઉપવાસો કર્યા તેમનું પણ દિલથી કામ કર્યું. “અનિષ્ટ સામે લડવું” પણ પ્રેમ રાખવો” આમ સેવાનો સાચો સંસ્કાર વ્યાપ્ત કર્યો.

સામુદાયિક ભૂલનો એકરાર કરતા શીખવ્યો. કસ્તુરબા જેવાની નાની ભૂલને મોટી ગણી જાહેરાત કરી. એકરાર અને પસ્તાવાનો સંસ્કાર દૃઢ કર્યો. કોંગ્રેસ અધિવેશનમાં સાદાઈ એ એમનોજ વારસો છે. ખાવાપીવામાં ખ્યાલ રાખવો, ભોગો ઝોછા કરો, સાદા છતાં સ્વચ્છ રહો, એ તેમણે શીખવ્યું. સામુદાયિક ઉપવાસ એમણે શીખવ્યા. આશ્રમમાં ભૂલ થાય તેને પોતાની ભૂલ ગણી જગતની એકરૂપતાથી એ પાપ આપણું પડેનું ગણીને ધોવાની પ્રેરણા પાઈ.

ભાવનાથી પ્રજ્ઞની કામવાદ, જ્ઞાતિવાદ, સંપ્રદાયવાદ વગેરે ગાંઠો દૂર કરતા શીખવી. તેમણે દેશને પં. જવાહરલાલ નેહરૂ, વિનોબા જેવી ઉચ્ચ પ્રકારની નેતાગીરી આપી સાધુઓમાં પણ સજવજાટ પેદા થયો. જેના પ્રતાપે આજે આપણે સાધુ-સાધ્વી શિબિર યોજી રહ્યા છીએ. આમ પરિસ્થિતિ પરિવર્તનનો જે પાયો ગાંધીજીના નિમિત્તે નખાયો છે તે આપણે સાચવવાનો અને વિશેષ વ્યાપક બનાવવાનો છે.

આ યુગ વ્યક્તિગત પ્રયોગોનો નથી. જે કે સમુદાયને દૃષ્ટિમાં રાખીને કરાયેલાં વ્યક્તિગત બલિદાનો પણ નિષ્ફળ જતાં નથી. એ રીતે ગણેશ શંકર વિદ્યાર્થી, રજબઅલી-વસંત વ.નાં બલિદાનો તરત અસરકારક થયાં હતાં. એટલે તાલીમ આપવાની એટલીજ જરૂર છે. લશ્કર કે

સામુદાયિક અહિંસા પ્રયોગની જૂમિકા

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો અંગે આપણે વિચાર કરી રહ્યા છીએ, તેનો પ્રયોગકાર કેવો દેવો જોઈએ; તેનાં સાધનો, તેની પ્રક્રિયામાં દખાણુ; તેમજ સત્ય-પ્રેમ-ન્યાયની નિવેશ્ણીમાં ક્યાં, કેને, કેટલું મદત આપતું એ અંગે વિચારણા ચર્ચ ચૂકી છે. આજે આ પ્રયોગોની જૂમિકા શી એ હિપર વિચારવાતું છે.

આ સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગોની જૂમિકામાં મુખ્યત્વે બે આપ્યો રહેલી છે, (૧) સમાજને અહિંસા તરફ લઈ જવો; (૨) રાજ્યની અથવા કોઈપણ પ્રકારની દંડશસ્ત્રિનું પ્રમાણ ઘટ્ટે. દુકંઠમાં, માનવ સમુદાય વચ્ચે ધર્ષણથી કઈ રીતે બન્ને અને શાંતિથી શી રીતે રહી શકે એ આ પ્રયોગોની જૂમિકા છે.

એ માટે આપણે દિલીપ રાગતો દાખલો સમજવા જોવો છે. યશિષ્ઠ કૃષિની નંદિની ગાયને તે ચરાવે છે. ત્યાં સિંહ આવે છે અને ગાય હિપર તરાપ મારે છે. એટલે રાગ સાવધ થઈને સિંહને મારવા જાય છે. ત્યારે સિંહ કહે છે : “તું મને શું મારવાનો દતો ? હું તને પણ મારી શકું છું. પણ મારી બે વાત સંભળ :—

एकातपत्रं, दगतः प्रभुत्वं, नयंवयः कान्तमिदं वपुध

अल्पस्य दैतो बद्ध दातुमिच्छन् विचार मूढः प्रतिमाविमेत्वम् ।

તારી પાસે સુંદર મઝાતું એકછત્રી રાજ્ય છે, નવી જુવાન હિમ્મર છે, તારું આ સુંદર શરીર છે, એ બધાની ચિંતા નહિ કરતાં તું એક ગાયની પાછળ પોતાના વહાલા પ્રાણને શુભાવવા તૈયાર થયો છે, એતો થોડા લાસ માટે મોટી દાનિવાળી વાત છે. એટલે તું મને અવિચારી લાગે છે. તું ઈચ્છે તેટલું દાન આપવાની શક્તિવાળો છે, તે

બધું છોડીને એક ગાયને ચારને છે ? આવી રીતે ગાયો તો તું દાનમાં આપી શકે છે. ”

અહીં દિલીપરાજા તે છતાં ગાયને બચાવવા પોતાને હોમવા તૈયાર થાય છે, તેનો વિચાર કરશું તો જાણાશે કે તે અહિંસાની ખૂબી છે. એક જ ગાયની સંભાળ માટે આટલો બધો બોગ ? રાજ્ય, અંતઃપુર તેમજ વ્યવસ્થાનું શું ? ક્યારેક ધર્મ અને સિદ્ધાંતની વાત આવતી હોય ત્યારે બીજી બાબતોને—સ્વાર્થની વાતોને એક બાજુ મૂકવાં જોઈએ. સ્વાર્થનષ્ટ થતો લાગતું હોય તો પણ ધર્મ આગળ તેને ગૌણ માનવું જોઈએ.

રાજા દિલીપ સિંહને કહે છે :—

‘ક્ષતાત્ કિલત્રાયત્ત્વં ક્ષત્રિયસ્ય શબ્દો મુવનેપુરુષઃ’

—કોઈ આક્રમણમાં હોય તેને બચાવવો એ ક્ષત્રિયનો ધર્મ છે, અને હું ક્ષત્રિય છું. એટલે ક્ષત્રિયોએ એ કાર્ય કરવું જોઈએ કે મોટા માણસ નાનાને ન દબાવે—તેની હિંસા ન કરે તેનું ધ્યાન રાખે. તે માટે અવસર આવે તો પોતાના વિલાસ અને સ્વાર્થને પણ તિલાંજલિ આપે.

પણ, જો ક્ષત્રિય એ ધર્મ ન પાળે તો ? કાલિકાચાર્યના દાખલામાં એ વાત સ્પષ્ટ છે કે જો સાધ્વીનું શીલ રાજાને હાથે લૂંટાત તો સમાજમાં શું છાપ પડત ? કાલિકાચાર્યે ક્ષત્રિયોને કહ્યું કે આ સાધ્વીનું શીલ બચાવવું જોઈએ; પણ તેઓ ન માન્યા. આવકો, મદાનનો અને બાહ્યોને કહ્યું પણ તેઓ તૈયાર ન થયા. એટલે તેમણે હથિયાર હાથમાં લઈને લડાઈ કરી. તેમના માટે સાધ્વીની શોભારક્ષા સાથે ‘સંસ્કૃતિની રક્ષા કરવાનો મોટો પ્રશ્ન હતો, તે છતાં તેમનો માર્ગ ધર્મનો કહેવાયો.

ત્યારે પ્રમન્નચંદ્ર રાજર્ષિનો પ્રસંગ જુદો છે. તેઓ સાધુધર્મમાં હોવા છતાં માનસિક રીતે પોતાના પુત્ર માટે મનથી લડવા જાય છે. આ

ધર્મ નથી. કેવળ મમતાના કારણે તેમણે માનસિક યુદ્ધ કર્યું. અને મને જે દોષ લાગ્યો તેનું પરિણામ તે વખતે કાળ પામે તો સાતમી રેક્ટનું હતું.

આમ દરેક પ્રવૃત્તિ પાછળનો આશય પહેલાં તારવવો જોઈએ; જેથી ધર્મ, અધર્મનો ખ્યાલ આવી જશે. બે છેડા છે તેમાંથી કયલો માર્ગ લેવો જોઈએ.

સામુદાયિક અહિંસાનું પણ એવું છે. તેમાં પણ વચલો માર્ગ તરફનો છે. રાજ્યની દંડશક્તિ ન વધે તેમ પ્રજામાં અહિંસક શક્તિ વધે એ બન્ને વાતોને વચમાં લાવીને રાખવી છે. આ પ્રક્રિયા માટે જ યુદ્ધિપ્રયોગની વાત આવી; ત્યારે ઉપવાસ કરનારના અધિકારનો વિચાર કરવો પડે છે કે હું જે માટે ઉપવાસ કરું છું; તેવો દોષ મેં તો જોઈ નથી ને? અહીં પણ વ્યક્તિગત અહિંસાની વાત કરતા નથી પણ સામાજિક અહિંસાની વાત કરીએ છીએ.

આ સામાજિક અહિંસાને વધારવા માટે શું કરવું જોઈએ? આપણે ત્રણ સંસ્થા વિશે જોઈ ગયા - રાજ્યસંસ્થા, લોકસંસ્થા અને ધર્મસંસ્થા. અહીં રાજ્યને પ્રથમ લેવું પડશે. રાજ્ય પવિત્ર ત્યારે જ મની શકે જ્યારે તેની દંડ શક્તિ ઓછી હોય. કરવેરા ઓછા થાય. પ્રજા શાંતિથી જીવે.

સુરાજ્ય માટેની કલ્પનામાં પાંચ તરવો કહેવામાં આવ્યા છે :—

દુષ્ટસ્ય દંદઃ, સુજનસ્ય પૂજા, ન્યાયેન કોપસ્ય ચ સંપ્રવૃદ્ધિ ।

અપક્ષપાતો, નિજરાષ્ટ્રચિંતા પંચાઢપિ ધર્માનૃપપુંગવાનામ્ ॥

—એટલે કે દુષ્ટને દંડ, સજ્જનોની પૂજા, ન્યાયથી ભંડાર સમૃદ્ધિ, અપક્ષપાત તેમજ પોતાના રાષ્ટ્રની હિતચિંતા એ પાંચ શાસકોના ધર્મ છે. તેને કારણે તેનું રાજ્ય સુરાજ્ય થાય છે.

હવે એ રાજ્ય અહિંસક ક્યારે બને? જ્યારે દુષ્ટને દંડ કરવામાં -

ઝોછામાં ઝોછી દિરા કરવી પડે। આ માટે જેમ રાજ્યની નવાયદારી છે તેમ પ્રજાની પણ છે. પ્રજા જો દુષ્ટ કે દાંડ તત્ત્વોને કાલવા પૂર ન દે તો પોલિસની દરમ્યાનગીરી ન છૂટકે જ કરવી પડે.

શ્રી. માટલિયાછ માલપરા ગયા તે વખતે સ્પષ્ટ ખ્યાલ હતો 'કામ કરવું' હોય તો ગામડામાં જવું અને તેમણે પ્રથમ લોકો પ્રવેશવા માટે શિક્ષણનું કામ લીધું. પછી અનેક પ્રશ્નો ઊભા થયા બહારવટીયાની ઘોંસ વધી. લોકોનાં નાક કપાતાં હતાં. ખૂબ મુંઝવે થઈ કે હવે શું કરવું? પોતે નક્કી કર્યું કે મારે નિર્ભય થઈને ફરવું. પણ આખા ગામ ઉપર ઘોંસ આવી ત્યારે સંરક્ષણ દળ ઊભું થયું. પોલિસ આવી ત્યારે કહ્યું કે મારા ઘર પૂરતી પોલિસની સહાય જરૂરી નથી. તેઓ ગામ બહાર એકલા રહ્યા. ગામલોકોની સહાયથી એક શાળા ચલાવી તેમાં બગડેલા ચાર છોકરાઓ જોડાયા. ત્રણ સંકળ થયા. પણ એથી ખીજાને બગાડે એવો હતો. ઘણા પ્રયત્નો કર્યા પણ તે ન સુધર્યો. એટલે પોલિસને સોંપવો પડ્યો ત્યાં સીધો ચઢી ગયો. આમ ન છૂટકે પોલિસનો આશરો લેવાય અને વધુ અહિંસા અટકાવવા માટે નાની હિંસા કરવી પડે તો તેને ક્ષમ્ય ગણવી જોઈએ.

રાજકોટ વેચાણ વેરા લડત વખતે હું રાજકોટ હતો. દેખરેખ અને ગૃહપ્રધાન રાજ આવે એટલે પોલિસના ઉપરી પણ આવતા. એકવાર એ ઉપરી કહેવા લાગ્યા કે આ રાજકીય પક્ષો નાના નાના છોકરાને ચઢાવે છે. પછી છોકરાઓ પોલિસને ગાળો લાંડે છે; મસ્કરીઓ કરે છે અને પત્થર મારે છે. આખા દિવસની ચાકેલી પોલિસ ખીજાવા એટલે સોટી મારી બેસે, ત્યારે પાછા દોષ દેવા નીકળી પડે છે. અમારા મનમાં પણ આવો લાઠીમાર કરવો પડે છે તેનું દુઃખ યાય છે. મેં એક છોકરાને ધમકાવ્યો: તો તે મૂતરી ગયો. આ જોઈને ખૂબ દુઃખ થયું. આ પોલિસવડાના કહેવા ઉપરથી લાગ્યું કે પોલિસને પણ અહિંસા વડાલી છે.

મેં પ્રધાનો અને કાર્યકરો સમક્ષ શાંત - સેનાની વાત કરી ત્યારે નારણદાસ કાકાએ કહ્યું: “ હવે સ્વરાજ્ય છે। એટલે પોલિસે જ શાંતિ સેનાનું કાર્ય કરવું જોઈએ। ”

મેં કહ્યું: “ આપણે તૈયાર નહીં થઈએ ત્યાંસુધી પોલિસ કંઈ જ કરી શકશે નહીં। તેની મર્યાદા છે। ”

આજે સહુથી વધારે તાકાત રાજ્ય પાસે છે. જો અહિંસાને માર્ગે રાજ્યને લઈ જવું હોય તો પોલિસ અને તોફાનીઓ વચ્ચે અહિંસાની વાક ઊભી કરવી જોઈએ. આ કાર્ય સાધુઓ કે લોકસેવકોએ ઉપડી લેવું જોઈએ. તોફાનના પ્રસંગોમાં જો સાધુઓ કે સેવકો હાજર થાય તો ધણો ફરક પડે છે. તેમની હાજરી માત્ર ધણું કામ કરશે. તો બલિદાન આપવાની બાવના તો કેટલું ભવ્ય કામ કરી શકશે ?

મુંબઈના દ્વિભાષી રાજ્ય વખતે અમદાવાદનાં તોફાનોને શાંત કરવા માટે ભાલનળકાઠામાંથી ગ્રામ ટૂંકડીઓ ગઈ. તે વખતે તોફાનો શાંત થયાં. પણ, ૧૯૫૮ માં પાછાં તોફાનો થયાં. કોઈ કહેશે કે તેથી પ્રક્રિયા તો અટકી નહીં. તેમ જ મહાગુજરાત પણ આવી ગયું. તો સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગોની શું અસર થઈ ? તેનો જવાબ એ છે કે અસર તો થઈ અને મોટાં તોફાનો યતાં અટક્યાં.

છેલ્લી ટૂંકડીમાં ૬૦૦ થી ૭૦૦ માણસો ગયાં. તેમાં બરવાડ, હરિજન, કોળી વ. કામેના લોકો હતા. તેમનો સામનો અમદાવાદમાં ૫૦૦૦ ના ટોળાં સાથે થાય છે. કોઈ પત્યર નાખે છે; કોઈ ગાળો ખોલે છે. કોઈ લૂંગડાં ખેંચે છે. તે વખતે રાજ્યની ફરજ હતી કે આ લોકોનું રક્ષણ કરવું. પણ, ગામડાંવાળાઓએ સ્પષ્ટ કહ્યું કે “ એ અમારા ભાઈઓ છે; તેઓ જે કંઈ કરે તેને અમે સહન કરી લઈશું. આપને ફરજ તરીકે હાજર રહેવું હોય તો રહો પણ વચ્ચે ના પડશો એ વિનંતિ છે. ” આવા શાંતિ ચાહકો ઉપર ગાળોનો વરસાદ પડે છે. મસ્કરીઓ થાય છે પણ તેઓ બધું સહે છે. ગામમાં જો કોઈ આવું

ચાલે તો ખૂનાગરફી થઈ જાય. તેના બાલે ગાળો, માર, અપમાન
 હો છે. એનો એપ અમલદારોને લાગ્યો. પોલિસ અધિકારી એ દુકાની
 માથે હતા. તેમની ઉપર નાના છોકરા થેલીમાંથી મૂઠી ભરી ખરીને
 ધૂળ નાખ્યા કરે પણ, તેઓ કંઈ જ ન બોલ્યા. જો થેડાક અધિકાર
 માણસો શિસ્તબદ્ધ રીતે સક્રિય કામ કરતા થઈ જાય તો તેની અસર
 વધે છે. કાપાકાપી ચાલે-હિંસા થાય ત્યાં નળજાને પણ ઝનૂન મટે.
 તેમ અહિંસામાં પણ જોશ આવે. અહિંસાનો પ્રયોગ ચાલે તો નળજા
 ઉપર, સજાના ઉપર, હિંસક ઉપર, રાજ્ય ઉપર બધા ઉપર એની અસર
 થાય જ છે. પેલા અમલદારો સમજી ગયા કે અત્યારે કંઈ થાય નહીં.
 આ એક રીતે અહિંસક પ્રક્રિયાનું પરિણામ જ હતું.

હવે એ જ વાત રાજ્યમાં લાવવી હોય તો કોઈ એવી પ્રક્રિયા
 મૂકવી જોઈએ; જેથી રાજ્યની દંડશક્તિનો ક્રમે ક્રમે ઘટાડો કરવો પડે.
 ધણા એમ કહેશે કે રાજ્ય એમાં માનવું જ ન હોય તો! એ વાત
 ખરાબર નથી. હૈદરાબાદમાં રજાકારોએ જૂદમોનો પાર ન રાખ્યો. ગામનાં
 ગામ બાળી મૂક્યાં. લૂંટ-ખૂન અને અત્યાચારોની રમઝટ બોલાવી.
 છતાં પંડિતજી ધીરે હૃદયે વિચાર કરતા હતા. મુન્શીજી ત્યાં હતા.
 તેમની તથા લોકોની ઇચ્છા હતી કે ભારત દરમ્યાનગીરી કરે. એટલે
 ત્યાં લશ્કર મોકલાયું. તે વખતે પણ નાલક હિંસા ન થાય. લોકોની
 સત્તામણી ન થાય એ અંગે સખ્ત તકેદારી રાખવાનું જણાવ્યું. ત્રણ
 દિવસમાં નજીવી લડાઈથી હૈદરાબાદનો કબ્જો લઈ લીધો. (એવું જ
 ગાંધીના પ્રમંડમાં થયું. શાંતિ-વાટાઘાટો કામ ન કરે ત્યાં થોડીક દિવસ
 વાપરવી પડે પણ તેનું પરિણામ લોકોની સ્વતંત્રતામાં આવ્યું એ તો
 સહુ) હૈદરાબાદના કબ્જા બાદ પંડિતજી એવી મતઝગવું બોલ્યા કે
 રાજ્ય તો મળ્યું પણ ગાંધીજી અને શુ' માનવું? આક્રમણ કે અત્યા-
 ચાર? રાજ્યનો વંદા જ્યારે આવી હિંસા અંગે વિચાર કરે ત્યારે
 માનવું એવું કે રાજ્ય પોલિસ અને ગાળીમાં સંપૂર્ણપણે માનવું નથી.
 એ મતઝગું દેવાઈ એવી વ્યક્તિઓ તોફાન બંધ કરાવવા માટે ઉપાગ

હરવા લાગી જાય ત્યારે માનવું મળું છે, રાજ્ય આદેશ તરફ વિચારવું મળું છે. જ્યાં તાલીમ આપવાના પ્રતાપે દેશમાં જાયો છે.

એની બીજી બાજુ પણ છે. તે નિરાસજનક લાગે છે. સિદ્ધાંત ઉપર તરી પાડી. પરજીયા માન મુલાકાતી કરતા મુલાકાતેને પરજીયા. તેમના ઉપર કેમ આપો તો મેંજરોડે ઉપર વિચારીએ અને જોઈ કુમળો લાગ મળા અને આરોપીને જોડાવીને લાજ જરા લાગ્યા. પેલિસ આવી. તોફાન રાજ ચતાં એજીઆર કર્યો પરજીયા. દક્ષિણને જળ પલાયા. આમ એજીઆર દિસા કરતાં પડે છે; બીજી બાજુ અદિસાના પ્રયોગો કરવાના છે. રાજ્યને જે મંદિયાન મેળવ મળ્યું છે તેના તેજાઓ અદિસામાં માને છે પણ જે પોલિસ મળી છે તેનું મનર જૂના ઘાસેડો અમેરિકાના લાયનું છે. ત્યારે તરી પ્રજાને આજના મનનેનિષ દોષ લેખી દોરવણી આપના દોષ છે. પરિણામે મદદમાં માધીજીએ જે મામુલાવિક અદિસાની તાલીમ આપી હતી તેનાથી આપણે પીલેકટ કરતા વર્કિંગ છીએ. તેથી એજીઆર, લાહીમાર વગેરે કરવા પડે છે. એની સાથે માનરજો તરફ કરતાં જાય છે.

એટલે પડેલો મુદ્દો છે રાજ્યની દાંડ સમિત અદિસા તરફ કેમ વગેરે જે માટે મર્વપ્રથમ તો પ્રજાને ન્યાયથી છવના દેખાવવી જોઈએ. ન્યાય ત્યારે છવનામાં પ્રવેગે જ્યારે માણસ સ્વતંત્ર અને નિર્જન થઈને ફરી શકે! જે માટે દાંડ-અન્યાયી તરફો આજના તેને નમનું ન જોઈએ. અને તો એમાં તરફો સાથે જાણવું ન જોઈએ અને તેમને દુઃ કરવા માટે દદામ દલામ જે નજીવી દિસા વાપરવી પડે તો તે વાપરવી જોઈએ.

એક કુવાન બાબાનો પ્રસંગ મને યાદ છે. તેની કોઈ યુવકે છેડતી કરી તો તે છેડતીએ તેને અંપલ માર્યા. આમાં દિસા તો થઈ પણ શીલને બચાવવા માટે એમ કરવું પડે તો તે દામ્ય છે. સમાજને ન્યાય મળે, સમાજમાં દોષો ઓછા થાય એજ અદિસા સમાજની દદામાં અદિય પમલું છે.

એક બાઈની તેના પતિની સામે જ એક અંગ્રેજે છેડતી કરી. રેશન હવું પણ કોઈ તેની આગર બચાવવા તૈયાર ન થયું. ત્યારે પુરુષોત્તમ પંડ્યા નામના એક આર્યસમાજી ભાઈ તરત રિવોલ્વર કાઢીને અંગ્રેજનો હાથ પકડી લે છે અને તેની સામે તાકે છે. તે તરત ચાલ્યો જાય છે.

આટલી ભૂમિકા કેળવાઈ ગયા બાદ પણ ખેત્રણ બાળતો જરૂરી બને છે. એક તો એ કે જ્યારે હિંસા કે તોફાન ફાટી નીકળે ત્યારે પંચ-ન્યાયના વડાઓએ શાંતિ કરવા આગળ આવવું જોઈએ. પરમશાંતિ સાથે જ્યારે સાધુસંસ્થાની વિભૂતિઓ કે નેતાઓ આગળ આવશે ત્યારે હિંસા તોફાન શાંત થઈ જશે. હુલ્લડ વખતે એકવાર પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ બહાર પડ્યા હતા. એક બીજે પ્રસંગે જ્યારે એક બાઈનો હાથ પકડીને એક ગુડો તેને પરાણે લઈ જઈ રહ્યો હતો ત્યારે તરત એની પાસેની તલવાર ખેંચીને પંડિતજીએ કહ્યું કે “તને શરમ નથી આવતી.” ગુડો તરત નાસી ગયો. બાઈ પોતાને ઘેર ચાલી ગઈ.

આના ઉપરથી એ વાત પણ તારવી શકાય છે કે ન્યાય માટે બલિદાન આપવા તૈયાર રહેવું જોઈએ. એથી સમાજમાં એક સંસ્કાર વ્યાપ્ત થશે કે એક બાઈની આગર ભૂંટાતી હોય તો લોકોએ સામનો કરવો જોઈએ.

પણ વ્યક્તિની વ્યક્તિગત રીતે મર્યાદા છે અને રાજ્યની રાજ્યની રીતે. ગાંધીજી દિલ્હીમાં હતા ત્યારે તેમણે કહ્યું કે રાજ્યની રક્ષણની ફરજ છે; એટલે તેના હાથમાં હથિયાર શોભે. પણ, પ્રજાના હાથમાં હથિયાર ન અપાય. જ્યારે ન્યાયની જાળવણી થતી હોય ત્યારે લોકોએ રાજ્યના સાચા પગલાંને ટેકા આપવો જોઈએ. એટલે તેમણે કાશ્મીરની રક્ષા માટે ભારતની સશસ્ત્ર સૈનિક તૈયારીને ટેકા આપ્યો હતો; કારણ કે એ ન્યાય હતો. કોઈને એમ થશે કે ગાંધીજી શું કામ ન ગયા અને લશ્કરને મોકલવું પડ્યું? જ્યાં સુધી દેશની એકતા ન થાય ત્યાંસુધી પાકિસ્તાનમાં જવાનો કોઈ અર્થ ન હતો. સશસ્ત્ર અંધાધૂંધીનો સામનો એક વ્યક્તિથી અમૂક મર્યાદામાં જ થઈ શકે, એ માટે ગાંધીજી નોઆખલી ગયા હતા.

એટલે ત્રીજા અને ચતુર્થાની માટે પણ મેક્સ ગ્રિફિથ્સ રીતે દરેક નિવાસ માટે એ જગતના અપારગ્રહીત ગ્રામીણોને, આમને અનિવાર્ય પ્રયોગો આપવા નહિ અને વિપરીત પ્રયોગો આપે ત્યારે પીરર ગામી આનંદના વિચારમાનને અસાધ્ય ગમત પામ્યા પછીનાં લેવાં જોઈએ એ દર્શનાં માત્ર રહેતું જોઈએ સામાજિક ન્યાય આપવાના અને સમાજને અનિવાર્ય તરફ ધર્મ જગ્યા માટે સામુદાયિક અનિવાર્ય પ્રયોગોની વાત કરવામાં આવે છે. એટલે એ એની મજબૂત ભૂમિકા દેવાની જોઈએ.

અર્થા - વિચારણા

[આ ગર્ભાના અંતમાં “ સાધુસંસ્થા ” અંગે પણ અર્થા થયેલી છે. તે ભાગ “ સાધુસંસ્થાની અનિવાર્યતા અને ઉપયોગિતા ” માં પણ થોડે અંશે આવે છે. અહીં પણ તેનો સંદર્ભ હોઈને સકારણ કરી રજૂ કરવામાં આવેલ છે. સં.]

શ્રી. માટલિયાએ કહ્યું : “ સામુદાયિક સાધના ત્યારે થઈ જાય છે ત્યારે સમાજનાં જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં એ સાધનાને શી રીતે લાગુ પાડવી ? ક્યાં દિમાની સંભાવના અવ્યક્ત છે ? ક્યાં પ્રગટ છે તે તપાસી સામુદાયિક કર્મથી લઠાવવી પડશે.

આજની દુનિયામાં ચાર મોટાં ક્ષેત્રો :- (૧) સામાજિક, (૨) આર્થિક, (૩) રાજકીય અને (૪) સાંસ્કૃતિક; ગણી શકાય. એમાં અનિષ્ટો ન પેસે અને પેસેતાં હોય તો તે શી રીતે ટળે ? એ પ્રથમ વિચારવું પડશે. શિક્ષણ અંગે સંતાનનું ભાવિ મા-બાપને-શિક્ષકને ફાળે સોંપવું પડે છે. એમ આરોગ્ય અંગેનું ભાવિ ડોક્ટર-વંધને સોંપવું પડે છે. હવે જો કોઈ શિક્ષક શિષ્યાને ફસાવે કે કોઈ શિક્ષિકા કોઈ શિષ્યને ફસાવે; એવી જ રીતે ડોક્ટર કોઈ દર્દીને ફસાવે કે કોઈ દર્દી ડોક્ટરને ફસાવે; એટલે કે જાતીય સંબંધોમાં ફસાવે; ખોટા વ્યસનોમાં ફસાવે તો સમાજનો વિશ્વાસ ડગી જાય. તેમાંય સ્ત્રીજાતિ ફસાય તો પછીથી

તેને ભાંગેલી વસ્તુ જેમ તણ દેવાય છે-સમાજ પણ તેને તરછોડી મૂકે છે. પાલણપુરનો શુદ્ધિ પ્રયોગ એ એવું પ્રતીક ગણી શકાય.

એવું જ ત્રીજું ક્ષેત્ર ઘર છે. સસરા, જેઠ, મોવડી વગેરે પાસે બહેનોને રહેવું જ પડે છે. ગ્રામ સમાજમાં સસરા, જેઠ કે મોવડીને આધિન રહેવું પડે છે. કુટુંબની કાંઈ ખીણ બહેન આમાં હાથે બની જતી હોય છે. જો તે સસરા-જેઠ કે મોવડીની ખોટી ઇચ્છાને વશ થાય તો તેમની વાસનાનો એણે ભોગ થવું પડે અને કુટુંબમાં દુરાચાર ફેલાય છે. જો વશ ન થાય તો સંઘર્ષ વધે અને પરિણામે કંતો બાકીને આપઘાત કરવો પડે; કાં તેને મારી નાંખાય. આમ ત્રણેય ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓની નિર્ભયતા નથી. આ મુંઝાતી હિંસા છે. એમાં અનંતિકતા છે એમ સહુ સ્વીકાર કરશે.

એટલે આ ક્ષેત્રે ક્રાંતિ કરવા જતાં જરૂર સફળતા મળે. કારણ કે જેણે બૂલ દરી છે તે ઉપરથી ગમે તેટલો બળવાન થવાનો પ્રયત્ન કરે પણ અંદરથી તેનું 'મોરલ' (Moral) (આત્મતત્વ) તૂટી ગયું હોય છે. અહીં શુદ્ધિ પ્રયોગને સરળતા થાય છે.

એ જ રીતે આર્થિક ક્ષેત્રે પણ શોષણ સંગઠનો રૂપી સંવરથી રોકવું સહજ થાય છે. ન છૂટકે ત્યાં પણ તપ અથવા નિર્જરોને માર્ગે જવું પડે તો તેથી મોટી હિંસા રોકી શકાય. દા. ત. નર્સ, લાંગી કે ખેડૂતોની ફરિયાદ ન સંભળાય અને તેઓ હડતાલ ઉપર ઉતરે તો મોટી હિંસા થાય. સમાજનો વહેવાર ચંબી બન્યો; અને જો હિંસા તોફાનને માર્ગે બન્યો તોયે હિંસા થાય. એટલે ત્યાં વિવેકપૂર્વક બંધારણીય રીતે ઉપવાસનું સાધન યોગ્ય બને છે. પોતે પીડાય પણ બીજાને ન પીડે.

રાજકીય ક્ષેત્રે પણ સત્તા માટે નહીં; પણ કાનૂન ભંગ ન થાય અને અન્યાયનું નિવારણ કરવા માટે પ્રયોગ થાય; પાછો મુસંસ્થા સાથે અનુબંધ તૂટે નહીં, ઉશ્કેરાટ બ્યાપે નહીં, આ રીતે કાળજીપૂર્વક બાલ-નળકાંઠા પ્રયોગ દ્વારા જુદા જુદા શુદ્ધિ પ્રયોગો થયા છે. જ્યાં સમાજ રીઠો બની ગયો હોય કે સત્તાવાળા પક્ષનું સીધી કે આડકતરી રીતે સમર્થન મળતું હોય ત્યાં અતિ તીવ્ર શુદ્ધિ પ્રયોગ કરવો પડે છે. દા. ત. સાણંદમાં આવા સ્થળે તીવ્ર આંસફા આપી સમાજને ઢંઢોળવો પડે છે.

તેને ભાગેશ્વી વસ્તુ જેમ તણ દેવાય છે-સમાજ પણ તેને તરછોડી મૂકે છે. પાલણપુરનો શુદ્ધિ પ્રયોગ એ એવું પ્રતીક ગણી શકાય.

એવું જ ત્રીજું ક્ષેત્ર ઘર છે. સસરા, જેઠ, મોવડી વગેરે પાસે બહેનોને રહેવું જ પડે છે. ગ્રામ સમાજમાં સસરા, જેઠ કે મોવડીને આધિન રહેવું પડે છે. કુટુંબની કાઠ ખીણ બહેન આમાં હાથે બની જતી હોય છે. જે તે સસરા-જેઠ કે મોવડીની ખોટી ઇચ્છાને વશ થાય તો તેમની વાસનાનો એણે ભોગ થવું પડે અને કુટુંબમાં દુરાચાર ફેલાય છે. જે વશ ન થાય તો સંઘર્ષ વધે અને પરિણામે કાંતો બાઈને આપઘાત કરવો પડે; કાં તેને મારી નાંખાય. આમ ત્રણેય ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીઓની નિર્ભયતા નથી. આ મુંઝાતી દિસા છે. એમાં અનૈતિકતા છે એમ સહુ સ્વીકાર કરશે.

એટલે આ ક્ષેત્રે ક્રાંતિ કરવા જતાં જરૂર સફળતા મળે. કારણ કે જેણે બૂલ કરી છે તે ઉપરથી ગમે તેટલો બળવાન થવાનો પ્રયત્ન કરે પણ અંદરથી તેનું 'મોરલ' (Moral) (આત્મતત્વ) તૂટી ગયું હોય છે. અહીં શુદ્ધિ પ્રયોગને સરળતા થાય છે.

એ જ રીતે આર્થિક ક્ષેત્રે પણ શોષણ સંગઠનો રૂપી સંવરથી રોકવું સહજ થાય છે. ન છટકે ત્યાં પણ તપ અથવા નિર્જરને માર્ગે જવું પડે તો તેથી મોટી હિંસા રોકી શકાય. દા. ત. નર્સ, લાંગી કે ખેડૂતોની ફરિયાદ ન સંભળાય અને તેઓ હડતાલ ઉપર ઉતરે તો મોટી હિંસા થાય. સમાજનો વહેવાર થંભી જાય; અને જે હિંસા તોફાનને માર્ગે જાય તોયે હિંસા થાય. એટલે ત્યાં વિવેકપૂર્વક બંધારણીય રીતે ઉપવાસનું સાધન યોગ્ય બને છે. પોતે પીડાય પણ ખીજને ન પીડે.

રાજકીય ક્ષેત્રે પણ સત્તા માટે નહીં; પણ કાનૂન ભંગ ન થાય અને અન્યાયનું નિવારણ કરવા માટે પ્રયોગ થાય; પાછા મુસંસ્થા સાથે અનુબંધ તૂટે નહીં, ઉશ્કેરાટ બ્યાપે નહીં, આ રીતે કાળજીપૂર્વક બાલ-નળકાંડા પ્રયોગ દ્વારા જુદા જુદા શુદ્ધિ પ્રયોગો થયા છે. જ્યાં સમાજ રીઠો બની ગયો હોય કે સત્તાવાળા પક્ષનું સીધી કે આડકતરી રીતે સમર્થન મળતું હોય ત્યાં અતિ તીવ્ર શુદ્ધિ પ્રયોગ કરવો પડે છે. દા. ત. સાણુંદમાં આવા રથને તીવ્ર આંચકો આપી સમાજને ઢંઢોળવો પડે છે.

સામુદાયિક અહિંસા - પ્રયોગના મુદ્દાઓ

કોઈપણ કાર્ય કરતી વખતે તેની સંપૂર્ણ વિચારણા ન થાય; તેની ભૂમિકા અને તેના મુદ્દાઓ ન વિચારવામાં આવે તો તેમાં પાછા પડવાનું થાય. એટલે જ અહિંસાના પ્રયોગ અંગે અનુબંધ વિચારને અપનાવવાનું કહેવામાં આવે છે. રાજ્યસંસ્થા, લોકસંસ્થા, લોકસેવકસંસ્થા અને સાધુસંસ્થાનો વિચાર નહીં કરીએ તો પ્રયોગ એકાંગી બનશે અને તે કાર્યમની અસર નહીં ઉપજાવે. ચારે બાજુ વ્યવસ્થિત કામ નહીં થાય તો ક્યાંક હિંસા આગળ મચક મૂકવી પડશે કે આદર્શ-સિદ્ધાંતને પડતા મૂકીને કામ કરવું પડશે. ૧૯૫૬ માં શાંતિ-ટુકડીનો જે પ્રયોગ અમદાવાદમાં સફળ થયો હતો તે જ પ્રયોગ ૧૯૫૮ માં અધૂરો રહ્યો. તેના કારણે બધાને વેઠવું પડ્યું. એવી જ રીતે કોંગ્રેસ જેવી બિનકામી સંસ્થાને કેરલમાં મુસ્લિમલીગ સાથે હાથ મેળવવા પડ્યા. આવી પરિસ્થિતિ ન ઊભી થાય, તે અહિંસક પ્રયોગનો હેતુ હોવો જોઈએ. ધણા લોકો માત્ર ટીકા કરવા લાગી જાય છે પણ અમૂક વ્યક્તિ કે સંસ્થા માટે એવી લાચારી આવવી કે સિદ્ધાંતને તિલાંજલિ આપવી પડે - તો તે બધાની શરમ ગણાવી જોઈએ.

આપણે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો સમસ્ત વિશ્વમાં કરવાના છે. એટલે તે દષ્ટિએ તેના મુદ્દાઓ નીચે મુજબ મૂકે છું:—

(૧) રાજ્ય સિવાયની જે બેકામ ઉપદ્રવકારક શક્તિ છે તેને અટકાવવી જોઈએ. આવી શક્તિને ગામડામાં દાંડાઈ અને શહેરમાં ગૂંડાંગીરી કહેવાય છે. તે ગામડામાં રંજાડ પેદા કરે છે અને શહેરમાં હુલ્લડો - તોફાનો કરાવે છે. અને આખા દેશમાં ભાંગફોડ ચાલુ રખાવે છે. રાજ્યના નિયંત્રણ વગરની જે કંઈ આ પ્રવૃત્તિઓ છે, તે દાંડાઈ છે. સામ્યવાદ, નાઝીવાદ કે કોમવાદ આવા પ્રકારના છે. પોલિસને કદાચ

તેથી જ કાલકાળેથી આવા પ્રકારનાં કાર્યો ચાલી રહે, અને આ
વર્તમાન સંસ્થાનાં કાર્યોનાં કારણો નક્કર અને અચૂક છે. એ
મુશ્કેલી, અસમ, અસંભવ વગેરે કારણો આ પેલેના, પાંચ મુશ્કેલી
નમો કે નોંધપાત્રી થાય છે તે મુશ્કેલી છે. જો તે જ નમો, પાંચને કહે
પણ તે પ્રજાના પચસમાગ્ર કરતાં પોતાની જાણી બાંધેલાની વધે
નહક છે.

અહીં એક બીજા પાત્ર પણ વિચારવાની છે. આઝાદીની પ્રજા
વળતે લોકોએ પાટા વિગેડવા વગેરેનાં કાર્યો કર્યાં - શું તે બાબતો
છે? આ અંગે આપણે કંઈક ગયા પીએ કે સુધારી કરતાં તો એ ઉચિત
છે પણ આવાં કાર્યો માટે દરેકને શોધવાં ન પડે તે માટે મુખ્ય
માણસે એકરાર કરી નેની જે મન થાય તે બોલવી લેવી જોઈએ. જો
આવા પ્રકારનાં તોફાનો અને લડાઈને શુભ રાખવામાં આવે તો તેમાંથી
કામથી અનર્થની પરંપરા ચાલે છે. રાજ્યસત્તાની માથે ચતુ મમત્તય
છે પણ તે માટે દગો કરવો, જૂઠાણાં કરવાં, તે ગરોળી નથી. તોફાનોને
વેગ ન મળવો જોઈએ. દાંડાઈ ભાલે થોડા માણસો કરતાં હોય છે પણ તેમની
સાંકળ હોય છે. એટલે એમનાં જૂઠાણાં અને તોફાનોને અટકાવવાં જોઈએ.
અટકાવવાની પ્રક્રિયા શરૂ કરીએ એટલે અનુબંધ વિચારનો ખ્યાલ
તરત આવે; સાથે જ કોંગ્રેસનો પણ વિચાર આવે.

અનિચ્છનીય પ્રવૃત્તિઓને ક્યા ક્યા પક્ષો ટેકા આપે છે તે
ઉંડાણથી વિચારતાં જાણીએ આવશે. રાજ્ય છ સ્વતંત્ર પક્ષોનું ઉદ્ઘાટન
કરે અને જ્ય પ્રકારાછને જવું પડે તેવું કારણ શું? સ્વતંત્ર પક્ષોને
જૂતપૂર્વ રાજ્યોનો ટેકો અને સમાજવાદી વિચારસરણી સાથે ક્યાં મેળ
ખાય છે? ભાષાના પ્રશ્ન અંગે પંડિતી સુખા માટે ઉપવાસો થાય,
પ્રધી લોકો ભેગા થાય, પોલિસ અટકાવે તો તોફાન કરે. ત્યાં
અશોક મહેતા અને ગોરે જેવા જઘને ભળે તે શું સૂચવે
છે? સિદ્ધાંત વગરની પાર્ટીઓના આવા શંભુમેળાથી અયોગ્ય અને
દાંડ તરવાનો રસ્તો મોકળો થઈ જાય છે. એટલે જેમ આ દાંડાઈ

(૪) શસ્ત્ર-સંન્યાસની સાથે અણુખમ અને તેના પ્રયોગો ઉપર પ્રતિબંધ મૂકાવો જોઈએ. આજે રશિયા અને અમેરિકા બન્નેને એક બીજા ઉપર વિશ્વાસ નથી અને વાત શુન્યવાય છે તેમજ છુપા પ્રયોગો ચાલ્યા કરે છે. આજે અઢાર દેશો પાસે અણુખમો છે-પછી એની વિનાશક શક્તિના પ્રયોગો કરતાં; લોકોની સર્જનાત્મક શક્તિમાં તેનો ઉપયોગ થાય તો કેટલું શોષણ અટકી જાય અને જગત શાંતિથી રહી શકે.

એમ ન થાય તો જગતમાં તોફાનો, હુલસડો ન અટકે તો માર્શલ લો થાય, લશ્કરી રાજ્ય આવે અને અહિંસાની વાત એકઠાં રહી જાય. એ માટે વિશ્વનું પણ અહિંસક દિશામાં ધડતર થવું જરૂરી છે. તે માટેનો પ્રારંભ તો વ્યક્તિગત અહિંસામાં લોકો આગળ વધે તેમાં રહેલો છે.

આપણે આ મુદ્દાઓના સંદર્ભમાં થોડુંક વધારે વિચારીશું. સર્વ પ્રથમ આપણે રાજ્યને અહિંસક બનાવવું છે તો જે જે વાદો કે રાજકીય પક્ષો તોફાન મચાવે છે; કાનૂનભંગની પ્રક્રિયા ઊભી કરે છે તેનો ઝીણવટથી વિચાર કરવો પડશે અને એવા રાજનીતિક પક્ષોને મથાન કરવાં પડશે.

એ માટે ઘણીવાર થોડી હિંસા ક્ષમ્ય ગણાય પણ શ્રેષ્ઠ માર્ગ રૂપે તો બલિદાન, શુદ્ધિપ્રયોગનો વધારેને વધારે પ્રચાર કરવો પડશે. મનુષ્યોની છેડતી શુદ્ધિ કરી અને તેણે ચંપલ મારી; આપુએ તેને કહ્યું કે ઠીક ક્યું એ જ તારે માટે તે વખતે અહિંસક રસ્તો હતો. પણ બલિદાનનો રસ્તો એથીયે શ્રેષ્ઠ છે.

“ધોળકામાં તોફાનીઓએ એક માઈની ટોપી ઉપાડી લીધી, તે બાઈ રસ્તા વચ્ચે જ બેસી ગયા અને ઉપવાસ ઉપર ઊતરીને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. લોકોમાં બળબળાટ થયો અને તરત તેમની ટોપી પાછી મળી.

મોકા સાદુ કરવી જોઈએ અને શુદ્ધ ન્યાયની જાળવણી કરવી જોઈએ. જાનને રાજગારી મળે અને ન્યાયપૂર્વકની સલામતી મળે, એ ખાસ પુરુષો જોઈએ. બધી બાબતોમાં એક જાતની મતલ કાળજી રાખવી જોઈએ કે દોંગાઈને ટેકા ન મળી જાય. દોંગાઈ કરનાર જાણે છે કે દોંગાઈ પડશે તો અપરી મૂળ લાકડે આવશે જ. એટલે ઘોડું તો રોકે જ! આ તરફ એટલું બહુ બાંધેલું છે કે ગોરે, ડાંગે, જોશી, મોડે મહેતા, જયપ્રકાશ વગેરે સારી નિષ્ઠાવાળા નેતાઓ; વ્યક્તિ કે સારા હોવા છતાં-આવા અનિષ્ટોને ટેકા આપી દે છે. તેની જગ્યા સત્તા લાલસા જ કારણજૂત રહે છે. તો આ બધું દૂર કરવા કે સામુદાયિક અદિગાના પ્રયોગો કરવાના છે.

☆

અર્થ-વિચારણા

શ્રી. માટેલિયાએ ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું : “ આર્થિક, માનસિક, નૈતિક, શૈક્ષણિક અને રાજકીય-આ બધાંય દ્વંદ્વોમાંથી નિષ્ઠોને દૂર કરાવવા સમાજ દ્વારા આવા પ્રયોગો સંસ્થાકીય સંગઠન કરવા-કરાવવા પડશે. ગાંધીજીએ એક ચીજો તો પાડ્યો જ છે. જે બિટિશરો સામે અદિસક પ્રતિકાર પણ ક્યો અને મદદ કરી.

અર્થ પ્રથમ (૧) સમજાવતો માર્ગ છે; પણ તેમાં (૧) સત્તાની ધીરજ ન ખૂટે તે જોવું જોઈશે. (૨) સમજાવટથી ન સુધરે જાહેરાત કરવી પડશે. આમાં સામાની નિંદાનો લાવ રહે છે પણ જીત રહીને તે કામ કરવું રહ્યું; નહીં તો એવી વ્યક્તિ કે સંસ્થા સામાજમાં વ્રમ લીધો કરીને પ્રતિષ્ઠા જાળવી રાખી અનર્થ વધારે છે. તો સારા માણસોમાંથી સમાજની શ્રદ્ધા ડગવાનો પણ લાયક રહે છે. એક જો મિહાઇ જનાવનાર આસપાસી તપાસે છે તેમ દરેક સમયે

આપણે જાણીએ છીએ કે (૪) આત્મસમર્પણ એટલે એવું કે
 માનવો આત્મસમર્પણને પામી શકે તેવા ઉપાયો શોધી શકે.
 તેમાં તેમાંથી પામી શકે તેવા ઉપાયો શોધી શકે તેવા ઉપાયો શોધી શકે.
 આ પાત્રી (૫) પ્રતિષ્ઠા આપીને શકે છે. અતિશય પ્રતિષ્ઠામાં પોતાની
 જીવન વિષય કાપાઈ જાય છે. માંડીને સમુદાય તરફ આવે છે. આથી જ
 આ પાત્રી પાત્રી માંડીને સમુદાય આપણને ઉપવાસ કરવાની
 દાકર કરી નથી. તે છતાં પણ ન થાય તે (૬) આત્મસમર્પણ
 કરતું નેત્રિયો. આપણે એકાદાનેકિયોને કહ્યું હતું કે આત્મસમર્પણ
 સુધારણા દ્વારા કરી શકાય તે તેને હું અતિશય લેખીશ. પણ જે
 જાતને હોમશે તે અતિશય ઉમદા પાક જગતને મળશે. જ્યાં તબ
 ન પહોંચી શકે ત્યાં પ્રાણપર્ણ તે પહોંચી જ શકે છે.

સન ૧૯૫૮ માં કેટલાકે ટીકા કરી : “આ વખતે અમદાવાદ
 જઈ હોમાવાનું મૂકી માત્ર એક બાજુ ઉપવાસો કરવા તે કેવું ?”

પણ, આપણે કલકત્તા ખાતે જોયું કે સુદરાવર્દીના પ્રયોગો સફળ
 ન થતા; આપણે જેમ ત્યાં આમરણાં ઉપવાસ કરેલા તેમ દિલ્હીમાં
 પણ કર્યા હતા. આપણે વિશ્વવ્યાપી વ્યક્તિ હોઈને તેમનાં શરીરો

અનક્ષેપે આખા જગતના પ્રાણને જગૃત કરતાં, તે છતાં તેઓ સાથી અને કોંગ્રેસને સાથે લઈ લેતા. તે ઉપરાંત અહીં ખૂબ જગૃતિની જરૂર છે.

આંધ્ર માટે રામુલુના ઉપવાસોએ અને તેના મરણે લોકોમાં હિંસા પ્રગટાવી હતી. તેમના ઉપવાસો શુદ્ધ છતાં ઉદ્દેશ્ય સાંકડો હતો. તેના પરિણામો પ્રત્યાધાતો આજે જોવા મળે છે. માસ્તર તારાસિંગના ઉપવાસો, નાગાપ્રદેશના તોફાનો આવી જગૃતિના અભાવનાં પરિણામો છે.

સહુભાગ્યે બા. ન. કાંઠા વગેરે પ્રદેશમાં ગામડાંનો (રચનાત્મક કાર્યકરોની સંસ્થા) પ્રાયોગિક સંઘ તેમ જ અહીંના શહેરમાં વિશાળ હેતુએ વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ રચાઈ ગયો છે. તેણે અત્યાર સુધી અનેક પ્રશ્નોમાં પૂ. મહારાજશ્રીની દોરવણીથી, નાની ઉંમર છતાં, માર્ગદર્શક ઠરાવો-પ્રયોગો અને કાર્યોથી માર્ગદર્શન મળ્યું છે.

ઉપરનાં (૧) સમજવટ-વાટાઘાટ, (૨) જાહેરાત. (૩) અસહકાર, (૪) બહિષ્કાર, (૫) પ્રતિકાર અને (૬) આત્મ સમર્પણ એ છએ પગલાં ભરતી વખતે ખૂબજ સાવચેતી રાખવાની જરૂર છે.

શ્રી. દેવજીભાઈ : “કરૂં છ પ્રાયોગિક સંઘની નૈતિક દોરવણી તમે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગ બચાઉ ખેડૂત મંડળે કર્યા છે. તેમાં પણ કરમરિયા ગામમાં સુમરા અને સામેના આગેવાનોની તાણાતાણીમાં ગામને થતી હેરાનગતિમાંથી ગામને બચાવવું અને પક્ષોનું સમાધાન કરવું; એ તેની સફળતા ગણી શકાય. તેથી સામાન્ય અને દબાયેલી પ્રજા પણ જગૃત થઈ. તાજી ગ્રામ પંચાયતની ચૂંટણીમાં વિકાસ અધિકારી વગેરે અમલદારોએ તેથીજ ખેડૂત મંડળની સહાય માંગી હતી.”

શ્રી. પૂંજાભાઈ : “ગામડાંઓમાં વાડાબંધી અને દાંડ જૂથનું જોર હોય છે. ગ્રામ પ્રજાની એકતા અને સહાય માણસો આગળ ન

આવે તો તે જૂથો પોતે ટોપાપાથું લઈ, ચોરીઓ પોતેજ કરાવે. છે. એટલે નીચલા ચરોથી સાચા ન્યાયનું અને એકતાનું કામ વિશાળ દૃષ્ટિથી શરૂ થવું જોઈએ. તો શિક્ષક, અમલદાર, દાંડ અને મૂડીવાદી વગેરે બધા સીધા થશે. ”

શ્રી. બાળવંતભાઈ : “ માટલિયાએ ગયા વખતે લાંચ અને દાંડ તરવો સામે જે જે કાર્યક્રમો મૂકેલા તેનાથી થાણું કામ થઈ ન્તય. કોંગ્રેસનું સ્વેચ્છાએ ગામડાંઓએ રાજકીય માતૃત્વ સ્વીકાર્યું છે; એટલે કોંગ્રેસી આવરણ લાંગો વખત આ કામમાં આડું નહીં આવે. ”

પૂ. મુનિશ્રી સંતબાલજી : “ આપણે સાત સપ્તાહ વીતાવ્યાં. હજુ દશેક થશે. ત્યાં લગી કાર્યક્રમો નિશ્ચિત નહીં થાય. આપણે સમગ્ર જગતના પ્રશ્નોમાં કયા અગત્યના છે? આજે રાજકીય પક્ષો રૂપી અનિષ્ટાને દૂર શી રીતે કરવાં પડશે વગેરે પ્રથમ વિચારવું પડશે. સામેથી આવી પડેલ કેઈ પ્રશ્નને નહીં છોડાય; પણ સામેથી લેવાનો પ્રશ્ન હોય તો લાંબું અને ઊંડું વિચારવું પડશે. ”

(તા. ૨૫-૮-૬૧)

વ્યક્તિગત અહિંસા અને સામુદાયિક અહિંસા

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો અંગે લોકોમાં જોઈએ તેવો ઉત્સાહ ઘણીવાર દેખાતો નથી. અહિંસામાં સૌ માને છે. શાંતિની પણ વાતો કરે છે પણ તે બધું વ્યક્તિગત યર્ષ શકે, એવું બધા માને છે અને સામુદાયિક અહિંસા પાળી શકાતી નથી એમ કહીને એ પ્રશ્ન ઉપર મંદતા નાખવામાં આવે છે.

જો અહિંસા વ્યક્તિગત પાળવાની હોત તો સાધુસંસ્થાની જરૂર ન હતી. પણ વ્યક્તિગત અહિંસાનું આચરણ જો વ્યક્તિના જીવનને ઉન્નત કરી શકે તો સમૂહગત અહિંસા સમૂહને ઉન્નત કરી શકે! એ રીતે વ્યક્તિગત અહિંસાનો વિચાર સમૂહગત થયો અને વ્યક્તિગત અહિંસાને સામુદાયિક રૂપ શી રીતે આપવું? વ્યક્તિગત અને સામુદાયિક અહિંસાનો તાળો મેળવવો શી રીતે? એમાંથી સાધુસંસ્થાની ઉપયોગિતા આવી ને જાણી રહે છે.

આખો સંસાર કદિ સુધરવાનો નથી. સંસાર અનાદિ-અનંત છે. પણ એક વાત યાદ રાખવાની છે કે આખો સંસાર ભલે શુદ્ધ ન થાય પણ તેમાં પ્રતિષ્ઠા તો સદ્ગુણોની જ હોવી જોઈએ. નહીંતર વ્યક્તિગત અહિંસા પણ, સામુદાયિક અહિંસા ઉપર આંખમોંચામણા કરવાથી લીધી પડી જાય છે.

જેતો અહિંસામાં આગળ હોવાના કારણે તેમના ધાર્મિક પવં પર્યુપણનું ઘણું મહત્ત્વ છે. આજે જેવા જશું તો ગામડાથી લઈને શહેરમાં, આ દિવસોમાં ફાંડણા થશે. તે વખતે વિચારારો કે સામુદાયિક અહિંસાનું પહેલું પગલું શું? તો કસાઈખાનાં—ખાટકીવાડા કેમ બંધ થાય તે માટે ગતિ વિધિ થશે. બીજી વાત રૂપે આ શરીરને ઓછામાં ઓછું નાનું ગોણું કેમ કરવું તેવી તાલીમ લેવી કે ઓછામાં ઓછી

શેઠ વિચાર કરે છે કે “ખાટકીખાના તો ચાલશે જ મારા
ઝોકલાથી બંધ થવાના નથી. કરશે તે ભરશે । ઝોટલે કહે છે કે”
લઘ જા ! પણ રોજનો ઝોક રૂપિયો નવાં બ્યાજ તરીકે અને જૂનું બ્યાજ
તો ચાલુ જ !

તેમની પત્નીએ આ વાત સાંભળીને કહ્યું : “આજે પર્યુષણના
દિવસો છે. હું રોજ ધર્મકરણી કરું છું. જીવ માત્રની માફી માથું છું
અને તમે તો હિંસાને સીધો ટેકો આપી રહ્યા છો !

શેઠે કહ્યું ; “એ તો ધંધાની વાત છે.”

“પણ, તમારે ઊંડો વિચાર તો કરવો જોઈએ ને ?” શેઠાણીએ
કહ્યું કે પેલા રૂપિયા ન આપવા જોઈએ પણ શેઠ માન્યા નહીં એટલે
શેઠાણીએ કહ્યું “તમે નહીં માનો તો હું મારા ઉપવાસો ચાલુ રાખીશ.

શેઠમાં જૈન સંસ્કાર તો લતા જ તેણે કહ્યું : “તો શું કરું !”

શેઠાણી કહે : “જૂનું બ્યાજ માફ કરો, નવા સો રૂપિયા આપો
અને બ્યાજ ઝોણું કરો સાથે કહો કે પેલો ખાટકીનો ધંધો ન કરે !”

પેલો ખુશ થઈ ગયો. તેણે કહ્યું : “મારે શા માટે હવે ખાટકીનો
ધંધો કરવો પડે ?” તે સારા કામે લાગી ગયો.

આમ જગતમાં અમૂકે ઝીણવટથી વિચારવું પડશે. જગતમાં ભલે
હિંસા ચાલતી રહે આપણે વળી ક્યાં દૂરના દેવા જશું—આપણે તો
આપણું સંભાળવું. આ દૃષ્ટિ ખોટી છે. સ્વાર્થ દૃષ્ટિ છે. જૈન આવક
માટે પંદર કર્મદાન કહીને તેવા ધંધા ન કરવાનું સૂચવ્યું છે. જો શેઠે
તે વખતે કદાચ બસોનું દાન પુણ્ય કર્યું હોત તો સામુદાયિક અહિંસાનો
આચાર ન ફેલાત. બાઈના સંસ્કારે શેઠને થયું કે વધારે બ્યાજ લેવું;
પેથી ટાંગાવાળાને થયું કે આવો હિંસક ધંધો મારે ન કરવો. જો આવો
ખાલ આવી જાય તો સામુદાયિક અહિંસા ગતિમાન થઈ જાય.

પર્યુષણના દિવસોમાં જેમ ક્ષાધખાનાં બંધ કરાવાયાં છે; તેમ
જેનોએ પોતે મીલો-ચણીઓ-મોટરો વગેરે બંધ રાખવાં જોઈએ; કારણ

કે પંદર કર્મદાનમાં “યત્ર ન ચલાવવા” એ પણ છે. પણ તેને કોઈ માન્ય નહીં રાખે — પરિણામે યત્રના નામે ત્યાં શોષણ તો ચાલુ જ રહેશે. એટલે એ વાતની છાપ જીજ્ઞા ઉપર નહીં પડે. એટલે વ્યક્તિગત અહિંસાનું એવું છે કે તેમાં ગતિ દેખાય છે — કોઈ પણ ચાલે, કોઈ ધીરે ચાલે, કોઈ મોટરમાં બેસે — પણ દરેકે ગતિ તો કરવી જોઈએ — એવી જ રીતે વ્યક્તિગત અહિંસા માત્ર પાળવાથી સામુદાયિક અહિંસાની ગતિ અટકી જશે.

ગયા વખતે ચાર મુદ્દાઓ રજૂ કર્યા હતા :— (૧) રાજ્યની દંડશક્તિ સર્વાધિત કેમ રહે? (૨) રાજ્ય અહિંસાની દિશામાં આગળ કેમ વધે? (૩) સમાજ અહિંસાની દિશામાં આગળ કેમ વધે; અને (૪) વ્યક્તિગત લોકો અહિંસામાં કેમ આગળ વધે. આ ચાર વાતો સમજાવવા જાય તો સામુદાયિક અહિંસાના ક્ષેત્રનો વિચાર આવી જાય.

એના અનુગ્રંથ માટે લોકસંસ્થા, લોકસેવક સંસ્થા, સાધુ સંસ્થા અને રાજ્યસંસ્થા — એમ ચારને લીધી. રાજ્યનું દબાણ પણ હોય એટલે કે કાયદો ધડાય; અને ધર્મનું દબાણ હોય — એટલે કે ધર્મ પ્રમાણે આદેશ હોય; તે છતાંયે જો વચમાંનું લોકોનું-સમાજનું દબાણ નહીં હોય તો પણ પ્રશ્ન ઉકેલાશે નહીં. કેટલાંક તરવો રાજ્યનું માનતા નથી તેમ ધર્મનું પણ માનતા નથી. તેવા માટે મધ્યમ માર્ગ કાઢ્યો — સમાજનું નૈતિક દબાણ જિભું કરવું. એક કેન્દ્રાળે ખાડો થાય છે તે માટે પાપ થાય છે. જીજ્ઞા તરફ વધારે ભરતીના કારણે પાપ થાય છે. ટાંગાવાળાને ખાટકીનો ધંધો કરવાની ઇચ્છા એટલા માટે થઈ કે તે શેઠનું વ્યાજ ભરી શકતો ન હતો અને જતે દહાડે શેઠ ટાંચ લાવવાના હતા. શેઠ શા માટે તેને પૈસા ધીરવા તૈયાર થયા? તો કહે કે વધારે વ્યાજ મળતું હતું. આમ વધારે ધન માટે આડા ધંધો કરવા પડે અને તેમાં હિંસા શરૂ થઈ જાય છે.

કોઈ પણ પ્રક્રિયા શરૂ થાય છે તેનાં કારણો હોય છે. એવું હિંસાનું પણ છે. કોઈ માણસ ખૂન કરે છે? તેને ન્યાય મળતો નથી!

સામુદાયિક અને વ્યક્તિગત આદિસાને પણ નિમજી આદિસામાં જ
 જનમમાં પણ ફેલાવેલા છે.

એવો દેશ મારો એ છે કે વ્યક્તિગત આદિસા એ મેટ્રી
 આપક અને શુદ્ધ દેશના છતાં સામુદાયિક અને વ્યક્તિગત આદિસાની
 વચ્ચે છે. સામાન્યતા અને ચરિત્ર દ્વારા એ આદિસાની પદ્ધતિ આપે
 છે. તે સામુદાયિક વિચાર નથી દેશના તે તમારું દેશમાં એ તેરમું
 મહત્ત્વના દેશ તેને પણ પણ તોડવું જ પડે. આ રાજ્યનો
 વિચાર નથી આપે! વ્યક્તિ, સમાજ, રાજ્ય અને મંદિરાનો વિચાર
 કરીને નિતિ દ્વારા જિમું કરવું પડે. રાજ્ય દેશના છતાં સમાજનો
 ખ્યાલ પહેલાં કરવો પડે. નીતિ રાજ્ય દેશના છતાં, સામુદાયિક
 પાકિસ્તાનથી ભાગીને નિતિ આવવું પડે. દત્ત-લાભને દિલમાં
 આવવું પડે. એટલે વ્યક્તિગત આદિસાને સામુદાયિક રૂપ આપવામાં
 એવો સમાજ જિમો કરવો એ વધારે મહત્ત્વના છે. આ અર્થ
 સામુદાયિક આદિસામાં જ આવી વચ છે.

અર્થ - વિચારણા

શ્રી. દેવચંદ્રભાઈએ અર્થનો પ્રારંભ કરતાં કહ્યું : “ વ્યક્તિમત્ત અધિકારનો આધાર સામુદાયિક વ્યક્તિના તરફ નિર્ભર છે. એમને વ્યક્તિથી તેમ જ વ્યક્તિમત્ત વ્યક્તિના માં દીને આપણી સકામ ? આગામીનું જાતારણ દીનું તેમ જ મને તેમજ હમ માણસ પણ દીને ગતાનોજ. માનવતાની પછી જે મામ તો એકાદ તેમ જ માનવતા દારેજે વર્ષ કરે છે; અને દીને કરે છે તેમજ માનવતાને આમ માર્ગ દેરી કરે છે. સમુદાય અને સામુદાયિક વિધાનું મહત્ત્વ આપણે ત્યાં છે જ. આને તેના મૂળો વિચારવા જે તે દરેક દેસે વ્યક્તિના પ્રયોગ કરીને તેને આપણાં પડશે.

શ્રી. અજવંતભાઈ : “ આમ તમ મને વ્યક્તિના મૂળ વ્યક્તિમત્તી કરે મામ છે. આપણાં જે મૂળ તરફ જઈ તે સમુદાયમાં મળે. આપણે માનીતાં દેશને પણ મામ મૂળવું; જરૂર કરતાં પણ પાણી જે માનીતાં કરે પણ વપરાય નહીં. જેમ જીવણી દરિયા ગુદી આશ્રમમાં વસવાતી કરેઆત પહેલાં તે વપરાયાર્થે છે. ખરી તે અંતુમા વહેરે મામાના અતેજ કાર્યકરો વ્યક્તિના સંવચાસનને મળી આવ્યા. સુદીમાં જીવણાં એકાદથી વખતે જે વિગતમાં પ્રશ્નિ થતી તેને દર કરવાનો કાર્યક્રમ કરે ક્યાં, ધીમે ધીમે દર ચર્ચ મર્ષ.

મારો પોતાનો પ્રસંગ કહું. જે મેળા માટે લોકો દિશીટ વગર ખેતી ગયા. દિશીટ તપાસનારને ઉચક દસ રૂપિયા આપી દીધા. મને જે ખૂમ્મું. જે દિશીટ તપાસનારને દપકાર્યો. તેજે રૂપિયા પાછા આપ્યા પણ દિશીટ ન લેવાણી તે અનિષ્ટ નો રમુંજ. એટલે ગુદી આવી જે તપાસનારને જે માત કરી. એટલે જે નાણાંનો સફળોગ થયો.

શ્રી. દેવચંદ્રભાઈ : “ કોઈ વ્યક્તિની પ્રેરણાથી કરે મામ છે અને સમુદાય તેને જીતે છે. એટલું ખરું કે તે વ્યક્તિમાં દિગત અને નિર્મમતા દોષો બેઠેજે, નહીંતર બધું બેજવાઈ જશે. ”

૩. બીજામાં જાહેરાત કરે. ઠેકલીકવાર તેઓ શુદ્ધિ પ્રયોગ ન કરતા
પણ સામાજિક દયાણુ લાવતા.

એકવાર કરતુરઆની ભૂલ થઈ. ફૂંડના આવેલા પાંચ રૂપિયા
બીજા ખર્ચમાં વાપરી નાખ્યા. એટલે તેમણે નવજીવનમાં જાહેરાત કરી
કે કરતુરઆએ ભૂલ કરી છે. તે વાત જાણીને તૈયમજી કે વડોદરાથી
દોડી આવ્યા અને કહ્યું: “આ તમે ભૂલ કરી. “એમની આખર
ધૂળમાં મેળવી.”

ગાંધીજીએ કહ્યું: “એ લખતાં મને ખૂબ દુઃખ થયું છે. પણ
મારે જાહેર જીવનનો ગીલો પાડવાનો છે. સંસ્થાઓ વધશે, ફૂંડો થશે
અને એમાં જરાક જગાડો થશે તો લોકોની શ્રદ્ધા ટૂટી જશે.
એટલે મારે મારા પ્રત્યે કડક રહેવું જોઈએ. તેથી બીજાને તે
દાખલા રૂપે જાનશે.”

આ બધી વાતો રજૂ કરવાનો આશય એ છે કે શુદ્ધિ પ્રયોગ અને
સત્યાગ્રહ માટે વમળ ઉડ્યાં છે ત્યારે આપણને શંકા ન રહે. ક્યાં
સુધી શુદ્ધિ પ્રયોગ કરવો. ઠેકલી હદે જવું તે બધા વિચારો કરી શકાય?
દમણમાં ઘોડા દિવસ પહેલાં એક ભાઈ આવ્યા. તેમણે કહેવડાવ્યું
કે મહારાજશ્રીને મળવું છે. વાત જાણ્યા પછી મેં મળવાની અનિચ્છા
જતાવી. કોઈ સાધુનાં દર્શને આવે અને તેને ના પડાય તે કેવું
સાચાંએને પણ આંચકો લાગ્યો. એક ભાઈ તો ઠીક ઠીક ગરમ થયો
પણ, આની પાછળ મારો આશય તો એ વ્યક્તિના લક્ષણો જ હતા
સમાજનાં મૂલ્યનો હતો. દર્શન કરવા આવે તે જુદી વાત છે.
અંદરની દૃષ્ટિ મેલી હોય તો કોઈને લાલ થતો નથી. તે ભાઈ
અન્યાય સામેના શુદ્ધિ પ્રયોગ વખતે સામે પક્ષે હતા. તેમના
એમ હતું કે શુદ્ધિ પ્રયોગ બલે થયો; હવે અમે સંત્યાલ સાથે
એમ દેખાડી સમાજમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી લેવાની તેમની વૃત્તિ
આવાં માણસો શુદ્ધિ પ્રયોગને નીચો પાડે છે.
ધણા એવા હોય છે કે પોતે શુદ્ધિ પ્રયોગ કરતા નથી, તે

ગૌતમ અને દેરી મનિનો મેળાપ થવાનો હતો. દેરી મનિ પોને ગૌતમને સામે લેવા જાય છે. મેળા માને છે—અળામ કરે છે. તેથી ગૌતમના મનમાં જોડી જાય પડે છે. આમ શબ્દ આવે. શુભ મેતુસર શુદ્ધિપ્રયોગો કરવાના છે. તે માટે અભિમાન ન રાખવું પણ કાળજી તો રાખવીજી ! કાનૂનભંગ કર્યા સિવાય કાનૂન સંશોધન કરવું પડશે. અમૂક પ્રશ્નો ગળે ફેંકેસની સામે લડવું પડશે તો બીજી બાજુ ટેકા આપવો પડશે. રચનાત્મક કાર્યકરોનો ક્યારેક વિરોધ કરવો; તો ક્યારેક તેમને ટેકા આપવો પડશે. એવું ક્રાંતિપ્રિય સાધુસાધ્વીઓએ કરવું પડશે.

ગાંધીજીએ જ્યારે સર્વિનય કાનૂનભંગ, અસહકાર અને સત્યાગ્રહ એ ત્રણેની વાતો એક સાથે મૂકી અને કાર્ય શરૂ પણ કર્યું. પણ, દેશી રાજ્યોની લડતમાં એાધું ધ્યાન આપ્યું કારણ કે એ માનતા કે મુખ્ય કામ બ્રિટીશરોને કાઢવાનું છે. તે છતાં આંતરિક બાબતોમાં એટલીજ જાગૃતિ રાખતા. દારૂના પીઠેબહેનોને પિકેટીંગ માટે મૂકતા; હરિજનોના પ્રશ્નો ચર્ચતા અને સાથેજ લોબડી રાજ્યને જાપાનથી ટેક રૂં પાછું મંગાવવા જેટલી આંતરિક પરિસ્થિતિને વળાંક આપી શકતા. એટલે કે જાગૃતિ રાખવીજી પડશે પણ તેથી કામ મૂકી દેવાશે નહીં. આપણે રાજ્યની શુદ્ધિ કરવી છે—લોકશાહીને ટકાવવી છે. એટલે વિરોધ પક્ષી બનવા કરતાં પ્રેરક-પૂરક બળોને ટેકા આપવો પડશે અને અનિષ્ટો સામે અહિંસક શુદ્ધિપ્રયોગો કરવા પડશે.

ચર્ચા-વિચારણા

શ્રી. દેવજીભાઈએ ચર્ચાના પ્રારંભ કરતાં કહ્યું: “ શુદ્ધિપ્રયોગમાં સમાજ જાગૃતિ અને નૈતિક દબાણ આવતાં ખોટી પ્રતિષ્ઠા. મેળવનારાં તત્ત્વોને દૂર ભાગવું પડે છે; નહીંતર અપમાનિત થવું પડે છે અથવા મુઘરવું પડે છે.

શ્રી. પૂંજાભાઈ : “ અત્યાર સુધી તો કાં તો જેની લાઠી તેની ભેંસનો, કાયદો હતો કે જેની પીઠબળે માનવસમૂહ હોય તેની જીત થતી । આવા નિરાશ સમયે શુદ્ધિપ્રયોગ માનવમાં નવું બળ પ્રેરે છે. જેમ અગરબત્તી બળીને સુગંધ ફેલાવે તેવું શુદ્ધિપ્રયોગોનું છે. ”

હું મિંગલપુર શુદ્ધિપ્રયોગમાં ગયેલો. ત્યારે એ નામ મારા માટે નવું હતું. મને એમ થતું કે શ્રદ્ધાથી ભરેલા આ લંબણ કઈ છું. પણ શું તેની અસર સરકાર ઉપર થશે ખરી । પણ, જેમ જેમ વિચાર કરતો ગયો તેમ તેમ શ્રદ્ધા સતર્ક બની અને જનજાગૃતિનો પરચો જેતાં સરકારને અસર થઈ. તેમાં પણ ખાંભડામાં જે જોયું તે અદ્ભૂત હતું. અમે ઉપવાસ કરીએ અને ખુન્નસ પ્રકૃતિના લોકોના હાજા ગંગડે, એ વર્ષની પ્રજા જાગૃતિ પછી તો ઘણી હાલાકીઓ અટકી ગઈ છે. એટલે શુદ્ધિપ્રયોગથી જે નવું બળ મળે છે તે દરેકને ગમે તેવી હાલાકીઓ વખતે ન્યાય મેળવવા સહી લેવાનું બળ પ્રેરે છે. ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : “ ગુજરાતમાં ભાલનજ કાંઠા પ્રયોગની અસર છે; સૌરાષ્ટ્રમાં રત્નનાત્મક કાર્યકર્તાઓની સમિતિના કારણે ન્યાયની આશા રહે છે પણ દેશના બીજા ભાગોમાં તેવું નથી । તો જલદી જલદી શુદ્ધિ પ્રયોગ સમિતિઓ ઊભી થવી જોઈએ. ”

પૂ. નેમિસુની : “ કેવળ શુદ્ધિ પ્રયોગ સમિતિથી કામ નહીં ચાલે અનુબંધ બળ પણ સાથે સાથે જોઈશે । ”

પૂ. દંડીસ્વામી : “ શુદ્ધિ પ્રયોગ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા અને સ્થિતિ પ્રગર્ભ માર્ગદર્શન જરૂરી બની રહેશે. ”

શ્રી. બળવંતભાઈ : “ શુદ્ધિ પ્રયોગ શુદ્ધિ સંસ્થા દ્વારા થતો હોઈને એ બન્ને વાતોનો ઉકેલ આવી જાય છે. “ જનજાગૃતિને ચરણે ” પુસ્તક વાંચ્યા પછી મને આકર્ષણ થયું; પણ, શુંદી અને નાનીબોડમાં

સમાજની કલ્યાણ તો ડોક્ટરે જ
 અનેક આવી બૂલો કરેલી. તેના પાતા કરાન ગયા રાખ્યા. રક્ત
 કરેલા. દેશવાકમાં ડોક્ટરને કહેવાની કે પાકારવાની નૈનિક દિગત નર્તી;
 પારે આપા પ્રતો દેશકે તો તેના કલકલ ને ? એટલે ગમેતે એ
 પ્રશ્ન આવ્યો । એટલે તે લીધા.

ડોક્ટરે કહ્યું હતું કે મારી બૂલ થઈ છે. એટલે પંચ પ્રાયશ્ચિત
 આપ્યું. ડોક્ટરે એનો સ્વીકાર કર્યો. પણ વરે ગયા પછી સમાજનાં
 દેશવાક તત્વોએ એને અટકાવ્યો. પણ આર્થિક દિગત તો પણ
 સત્તાના દિગત સંકળાયેલાં હોય છે. દેશવાક પોતે પાપ કરતા હોય છે;
 એટલે એકબીજાની બૂલો લાંકે છે. સમાજનો ફેંસલો અપાર્થ ગયા
 માટે ડોક્ટર ફરી ગયો તેજી કહ્યું કે પ્રાયશ્ચિત નર્તી લઉં થાય તે કરી લો !

સમાજના બે લાગ થઈ ગયા. સમાજના મોટા વર્ગે શુદ્ધિપ્રયોગને
 ટોકા આપ્યો પણ એક વર્ગે વિરોધ કર્યો. તેમને લાગ્યું કે આ પ્રશ્નમાં
 છત થાય તો આપણી નીચે પણ રહેશે આવશે. એટલે રાજકીય
 વિરોધપક્ષોવાળા એમની સાથે થયા; આર્થિક દિગતવાળા તેમની સાથે
 થયા; સંપ્રદાયવાળા એમની સાથે થયા અને મિત્રાચારીવાળા પણ
 સાથે થયા.

આમ જોઈએ તો વ્યક્તિ એક હતી પણ ખીજી રીતે જોઈએ તો સમાજનો બહોળો ભાગ તેની સાથે હતો. કેટલાંક છાપાઓ પણ તેમની પડખે હતાં. કેટલીક પત્રિકાઓ પણ બદાર નીકળતી. આ બાજુએ જે કંઈ ક્રિયા થાય તેનો સામી બાજુએ વિરોધ થતો। જે થતું જોઈએ તે દદ બદાર થતું। પણ, ડોક્ટર પાસે નૈતિક આધાર ન હતો એટલે અંતે તેને નમતું પડતું। તેણે સ્વેચ્છાએ જો માસ નગર-નિકાલ સ્વીકાર્યો, તે એનાજ દિતમાં સારું થયું, નહીંતર કન્યાનો મામો તેને મારી નાખત।

આ પ્રયોગમાં મારી સાથે ત્યાંના સમાજનું બળ હતું અને બનાસકાંઠા ખેડૂત મંડળનું પણ પીકબળ હતું. બાલનબાઈના પ્રયોગનો સહયોગ તો હતો જ એટલે તેની ધારી અસર થઈ. આવા પ્રસંગોમાં શુદ્ધિપ્રયોગ જ અનિવાર્ય બને છે.

શુદ્ધિપ્રયોગ માટે સંસ્થાનો સંદર્ભ :

માણસ ન્યાય માટે અમૂક હદે જાય છે. પછી તેને ટેકા મળતો નથી; એટલે અટકી જાય છે. સરકારની મર્યાદા છે, કેટોની મર્યાદા છે; મહાજનો કે ડાહ્યા માણસો પણ ટેકા આપતા નથી; એટલે માણસ થાકી જાય છે; પછી તે ઝનૂની બની કાગદો હાથમાં લે છે. તેનું ધાર્યું પરિણામ આવતું નથી.

શુદ્ધિપ્રયોગકાર માટે આ તરવ જાણવું ધણું જરૂરી છે. આવા પ્રસંગોમાં વ્યક્તિ મદદ કરે તેના કરતાં સંસ્થા મદદ કરે તો તેની સમાજવ્યાપી અસર પડે છે. શુદ્ધિપ્રયોગ વડે જનમગૃતિ અને ગતિશીલતા બંને આવવા જોઈએ. વ્યક્તિદ્વારા શુદ્ધિપ્રયોગ થતાં અંગત રાગદ્વેષ કે સહજતા મળતાં અકંકાર થવાની શક્યતા છે. જ્યારે સંસ્થાના સંદર્ભમાં કરવાથી એનો યશ સંસ્થાને મળે અને રાગદ્વેષ ન રહે।

ભાવનગરમાં આત્મારામ ભટ્ટે શબ્દરચના હરિશ્ચંદ્ર સામે શુદ્ધિપ્રયોગ

આમ જોઈએ તો વ્યક્તિ એક દત્તી પણ બીજી રીતે જોઈએ તો સમાજનો જોડાણ આગ તેની સાથે દત્તો. કેટલાક છાપાઓ પણ તેમની પડખે દનાં. કેટલીક પત્રિકાઓ પણ જવાર નીકળતી. આ બાજુએ જે કાર્મિ દિવા યાવ તેનો સામી બાજુએ વિરોધ થતો। જે યુનું જોઈએ તે દદ જવાર યથું। પણ, કેટલેક પાસે નૈતિક આધાર નહોતો એટલે જ્યોતે નેને નમનું પડ્યું। તેણે સ્વેચ્છાએ જે માસ જમર-નિકાલ રીકાઓ, તે જોનાજ દિવસમાં સાદું થયું, નહોતર કન્યાનો માગો તેને મારી નાખત।

આ પ્રયોગમાં મારી સામે ત્યાંના સમાજનું જળ દત્તું અને જનામકાંકો જેવું મોટાનું પણ પીકળણ દત્તું. બાલનગકાંકો પ્રયોગનો સુદોષ તો દનો જ એટલે તેની મારી અસર યર્મ. આવા પ્રયોગમાં શુદ્ધિપ્રયોગ જ અનિવાર્ય બને છે.

શુદ્ધિપ્રયોગ માટે સંસ્થાનો સંદર્ભ :

માણસ ન્યાય માટે અગ્રુક દહે જાય છે. પછી તેને ટેકા મળતો નથી; એટલે અટપી જાય છે. સરકારની મર્યાદા છે, કોર્ટની મર્યાદા છે; મદાજનો કે કાલા માણસો પણ ટેકા આપતા નથી; એટલે માણસ યાદી જાય છે; પછી તે ઝનૂની બની કાપદો લાયમાં લે છે. તેનું ધારું પરિણામ આવતું નથી.

શુદ્ધિપ્રયોગકાર માટે આ તન્ન બાજુનું ધણું જરૂરી છે. આવા પ્રયોગમાં વ્યક્તિ મદદ કરે તેના દરતાં સંસ્થા મદદ કરે તો તેની સમાજવ્યાપી અસર પડે છે. શુદ્ધિપ્રયોગ વડે જનનગૃતિ અને ગતિરીક્ષતા બન્ને આવનાં જોઈએ. વ્યક્તિકારા શુદ્ધિપ્રયોગ ચતાં અંગત રાગદ્વેષ કે સંકળતા મળતાં અવકાર મળતી શક્યતા છે. જ્યારે સંસ્થાના સંદર્ભમાં કંવાયી જોતો યશ સંસ્થાને મળે અને રાગદ્વેષ ન રહે।

ભાવનગરમાં આત્મારાગ ભદ્રે શામ્લરચના દરિકાર્મ સામે શુદ્ધિપ્રયોગ

કર્ચો. પરિણામે અમૂક દદ સુધી તો સફળ થયા; પણ પછી અમુક દદે જર્જરે તે વાત અટકી પડી. જે તેની પાછળ સંસ્થા હોત તો એ વસ્તુ કાયમી ટકત.

એવો જ બીજો પ્રયોગ એમણે ગર્ભ સાલ કર્યો. એ એક રૂપે શુદ્ધિપ્રયોગ જ હતો. પણ નામ તેમણે જુદું જ આપ્યું હતું. અમૂક જગ્યાએ અમૂક સમય સુધી ઊભા રહેવું અને મૌન સત્યાગ્રહ કરવો. ત્યાંના વેપારીઓ ખાંડના કાળા બગ્ગરમાં બળ્યા હતા. એક વર્ષ સુધી એ પ્રયોગ ચાલ્યો; ઘણા પ્રયત્નો થયા પણ પરિણામ ન આવ્યું એટલે આમરણાંત ઉપવાસનું નક્કી કર્યું. છેવટે લવાદને કામ સોંપાયું. આ પ્રશ્ન પણ વ્યક્તિએ લીધેલો એટલે અમુક દદે જર્જરે અટકી ગયો.

સત્યાગ્રહ અને શુદ્ધિપ્રયોગ એ એવાં બળો છે જે સમાજને ગતિ આપે છે પણ એ બંને પ્રયોગોમાં જે મૂળભૂત અંતર છે તે જરૂર સમજવું જોઈએ. એટલે શુદ્ધિપ્રયોગ દ્વારા ખાસ કરીને સમાજને કેન્દ્રમાં રાખીને સંસ્થા દ્વારા પ્રયોગ કરીએ તો ગતિશીલતા વધે; વસ્તુ અટકી ન જાય !

હમણાં બાણુવા મળ્યું છે કે, સાળંગપુરમાં એક બીજો શુદ્ધિપ્રયોગ થયો હતો. ત્યાં સ્વામી નારાયણ સંપ્રદાયના હનુમાન મંદિરની ગોચર જગ્યા મંદિરના સ્વામી તત્વોએ ખેડાવી નાખી. ખેડુતોના ગાય બળદ માટે એ જગ્યાનો મનસ્વી ઉપયોગ ન થાય માટે મંદિરની સામે શુદ્ધિપ્રયોગ થયો. તેમણે ભૂત કબૂલી અને બંને પક્ષે સુંદર પરિણામ આવ્યું. પણ જે એ પ્રયોગ વ્યક્તિ મારફત થયો હોત જીત મળ્યા પછી ખેડૂતો ટકત નહીં. સંસ્થા હતી એટલે કાયમી બળ મળ્યા કર્યું. હમણાં ત્યાંની જગ્યામાં કોઈ હનુમાનની મૂર્તિ સ્થાપી ગયું. એને કોણ ઉઠાવે! ખેડૂત મંડળના બાઇઓ ગયા. તેમણે મૂર્તિનું બીજો પ્રતિષ્ઠાપન કર્યું. આની પાછળ સંસ્થાનું બળ ન હોત તો આ ધર્મની વાત હતી એટલે બધામાં ધર્મ-ઝનૂન વ્યાપત અને વ્યક્તિ ટકી ન શકત ! પણ અંહી

[illegible]

આમ શુદ્ધિપ્રયોગમાં પણ આપતો ધ્યાનમાં રાખવાની છે:-
(૧) સમાજને કેંદ્રમાં રાખવો, (૨) સંસ્થા દ્વારા પ્રયોગ કરવો;
તેમજ (૩) અનિષ્ટનાં મૂળને શોધી તેને ટેકા ન આપવો તેમજ
કાનૂન હાંગ નહીં પણ કાનૂન સંશોધનની દૃષ્ટિ રાખીને શુદ્ધિપ્રયોગો
થવા જોઈએ.

ત્રિવિધ જાગૃતિ :

धष्ठीवार कौर्ध संस्था पाछण दशे अने व्यक्ति आगण दशे अथ
शुद्धिप्रयोगो पणु करवा पडशे. साणुंद्मां शुद्धिप्रयोग वभते संस्था दती पणु
व्यक्तितने सुप्प्य अनावी दती. आवे वभते त्रिविध जगृति राखवी जेध्अ.

- (૧) પ્રયોગમાં, ગુનેગાર પ્રતિ અંગત રાગદ્વેષવાળા ન બળે;
- (૨) ભાષામાં જરાયે હિંસા ન આવે.
- (૩) ગુનેગાર કે તેના પક્ષકારને આર્થિક કે શારીરિક સગ્ન ન થાય.

સાણુંદમાં શુદ્ધિપ્રયોગ થયો ત્યારે ત્યાં કુટલાક બળો;
જેમની સામે પ્રયોગ થયો તેની વિરુદ્ધનાં હતાં. કુટલાક

કોઈમ-વિરોધી પણ જતા, આ જમણે રાજવા પડ્યા, એક માણસ મુ. પ્રની પતિના હોવા આજ્યો અને કહે કે મારે તે લોકોનો વિરોધ કરવો છે. કાળકરને ખજાર પડી ગઈ એટલે કશું કે પત્રિકા નહીં આવે. આટલી સખી કાળકર રાજવા જતાં કવચક દોડાઈને ટેકા મળે તેવું વર્તન અજબ છે કેટલાક લોકો તરફથી વર્ષ ગય છે.

તે વખતે પ્રાયોગિક મંડળવાળોની સખા હતી. અન્યાયપટ્ટી લોકોને રડાવો અપાર્થ રહ્યો હતો. તે વખતે મળિયેન પદ્મવાળાઓ વિરોધ કરતા હતા. એટલે મળાજનો પેલી કેટલાક ઉદ્ધરાર્થને તેમને પેલી વળ્યા, જેમાંથી માર ચર્મ. પ્રાયોગિક સંખ્યા કાળકરે ત્યાં પડેલી અથા અને તેમને હોડાવ્યા. તે જતાં તેમણે જલદર જમણે ગયો. મળાર ક્યો કે પ્રાયોગિક મંડળવાળાઓએ અમારા ઉપર હુમલો કરાવ્યો. તેવા પ્રસંગે પણ વિરોધરૂપે આપણી દિશા ન ગાય તે અપાન રાખવું રહ્યું.

માર્ગશુદ્ધિ પ્રયોગ વખતે પણ આટલું જાણવું. ગદિરવાળાઓ ઉપર અમારો આવી એટલે તેમણે પ્રચાર ક્યો કે જેટલું મંડળવાળાનું એ કામ છે. મરમરે તપાસ કરાવી પણ જોડું નીકળ્યું. ત્યાં પતિત વતી જતાં રોડ ત્યાં સ્વાર્થી દિનવાળા દેવિ નનંગેલીઓ આડગળા નાખવાનાજ. એ વખતે વિચાર કરી ક્યાં જમર કાળકરથી કામ લેવું જોઈએ.

અનુબંધ દોરો લેઈએ :

પાંચલું તત્ત્વ યજ્ઞ અમલન છે. તે છે શુદ્ધિપ્રયોગમાં અનુબંધની કાળકર રાખવાનું. અનુબંધ એટલે, શુદ્ધિપ્રયોગ કરતાં, રચનાત્મક કાર્યકરોનો ટેકા ન હોય, કોઈમનો ટેકા ન હોય. લોકસંગઠનોનો ટેકા ન હોય; તે જાતે સંસ્થામત પ્રયોગ થાય પણ તેમાં પૂર્ણ સફળતા મળશે નહીં. કામ મળે તો તેની અસરકારકતા નહીં રહે.

સામૂહિક પ્રયોગમાં આનું જ ચયેલું. ત્યાં પ્રિય નેમિશુનિ એક ક્રાંતિપ્રિય સાધુ તરીકે ગયા; પ્રાયોગિકસંધ જેવી ૨૦ કાર્યકરોની સંસ્થા

આમ આ શુદ્ધિપ્રયોગોમાં ક્યાં સફળતા મળી, ક્યાં નિષ્ફળતા મળી તેનું પૃથક્કરણ કરવું પડશે અને ઉપરના શુદ્ધિપ્રયોગનાં મૂળભૂત પાંચ તરવોના આધારે કાર્ય આગળ ધપાવવું પડશે.

અર્થ - (વિચારણા)

શ્રી. દેવચંદ્રભાઈએ સ્વામીના પાદોજ કરતાં કહ્યું : મામેમામ નેતિહ લેમ-સંગમો અને સહેર સહેરમાં પણ જનસંગમો નથી થતાં ત્યાં લગી પ્રેમિકો સહિવ મલેભા મેલવવામાં તેમજ પ્રેમિકને પણ શ્રદ્ધ બનાવવામાં લક્ષી રહેવાની. દુખમાંથી મનોહવના લોકસેવકોની સંસ્થાનું અવરિધન મંજન નથી ને કર્યુંકરે આપા પ્રતી પ્રત્યે આખીઆમણા કરીને આલે છે. મોઢક માર્ગદર્શન નો કલિમિય માણ્વો આપે તો આમર્શમાંથી દરજી લોકસેવક-મંજન બધું થઈ શકે. આરેય સ્વચ્ચાનો અનુભવ એ શુદ્ધિપ્રયોગમાં મુખ્ય હોયો એમ કહે.

શ્રી. પૂંતભાઈ : " શુદ્ધિપ્રયોગ આપણી પાસે નમવચર આપી છે. પરમાં દર્શ આપ નહીં તો દરમ મોટા પણ ન આવ, અથવા મામમાં માર્ગ રેખા ન આવે તો પાણીનો કાંતળુ-પાણી લઈને વચ્ચે મરે. આ વાનો શુદ્ધિ પ્રયોગમાં ન આવે. ત્યાં પડેલો લેવાનો છે ત્યારે શુદ્ધિપ્રયોગમાં જોઈ નથી. શુદ્ધિપ્રયોગમાં સામી અસ્તિ કે અમાનતા પ્રતી વચેર માટે સહેવાનું તથામય અદિસન હોય છે. ત્યાં પ્રાર્થના-ઉપવાસ, કાનિગય ગર્ભ બધું થાય પણ જલ્લો કે દૂધની ભાવના ન હોય. આને પડેલો લેનાર કે સુના કરવામાં રીઝા થયેલાને આ વાતો મહે ન જાતરે પણ ગરીબને ન્યાય આપવા માટે આ અસરકારક સાધન છે. આ મુગ અસ્તિનો નથી પણ સંસ્થાનો છે. એટલે સંસ્થાગત જો શુદ્ધિપ્રયોગ કરીને સમાજની શુદ્ધિ અને સફાઈ કરવામાં આવે તો તેની પારી અસર ઉપજે તેમ છે. "

શ્રી. બાળવંતભાઈ : " ઘણાને એમ થતું હશે કે સ્વામીદર્શનો અસ્તિઓએ છહેઓક અનથ કર્યો હતો તેમનું હૃદય પરિવર્તન શુદ્ધિ પ્રયોગથી ન થયું; પણ લોક અગ્રણી તો આવી છે. સમય પસાર થાય છે તેમ જગાડિ ટેકા આપતા તેવા ક્રેમિસીજનો પણ તેમનાથી દૂર થતા બઈ રહ્યા છે; તેમજ દયાળુ આપતાં નરમાસ વધતી જાય છે. "

ચોમેર નૈતિક સંગઠનો હોય અને સંસ્થાનો અનુબંધ હોય તો અસરકારકતા તરત દેખાય નહીં તો મોડું થાય. બાકી શુદ્ધિપ્રયોગ સંપૂર્ણપણે સફળ હથિયાર છે. વેર-હંખ કે ટાળાંશાહી સિવાય તે દરેક પ્રકારનાં અનિષ્ટોને પ્રેમથી કાઢી શકે છે. લાગવગશાહી કે મૂડીવાદના પ્રભુત્વમાં રાચતો માણસ ન્યાય મેળવી શકતો નથી. ત્યારે શુદ્ધિપ્રયોગથી ગરીબને સાચો ન્યાય મળવાની શક્યતા મોટી છે.”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ભચાઉમાં કુણ્ખી જ્ઞાતિ અને ઓસવાળ જ્ઞાતિના લોકોએ આ મૂકી. ત્યાં શ્વે, મૂર્તિ સાધુઓનું ચોમાસું હતું તેમને એ ન ગમ્યું. થોડાંક માણસો વિરોધમાં પડ્યા. એકે તો હક પકડી. અંતે શુદ્ધિપ્રયોગ થયો. એ જળના ત્રણ ઉપવાસ અને એ જળના એ ઉપવાસ થતાં સૌને સમજ પડી ગઈ. અંતે સત્ય બહાર આવ્યું. લોકો સત્યને જલદી પકડી લે છે-પછી અસત્યને ટકવું મુશ્કેલ બને છે. એટલે શુદ્ધિપ્રયોગ સમાજમાં જગૃતિ લાવે છે અને સત્યનું ભાન કરાવે છે. તેથી અસત્યના પાયા હગમગી ઊઠે છે !”

[આ પછીની ચર્ચાનો ભાગ હવે પછીના પ્રવચનોને અનુરૂપ હોઈ ત્યાં લેવામાં આવેલ છે. સં.]

(તા. ૨૯-૯-૬૧)

શુદ્ધિ પ્રયોગ અને લવાદી તત્ત્વ

માનવજાતના જીવનમાં જે જુદાં છે—રોગચાળાની અને ન્યાયની, ન્યાયની જુદાંમાંથી લવાદનો પ્રશ્ન આવે છે અને રોગચાળાની જુદાંમાંથી ન્યાયોક્તિનું આકલિતનો પ્રશ્ન આવે છે. આ જે જાણતોમાં આવે છે તે જાણ વિન આવે છે, જ્યારે સામાજિક જાણની વાત થાય છે. આ અસાંતિને દૂર કરવા માટે સમજૂતી, સમાધાન, લવાદ અને સુચના-પત્ર તેમજ પત્રી સમયે શુદ્ધિપ્રયોગ આવે છે. આ અવિરોધી સુધી પહોંચવાની રીત છે. વિરોધ રીતમાં લાક્ષણિક, માનવચારી, જૂન, લૂંટ વગેરે આવે છે. પણ, વિરોધ માનવો તો રીતમાં વિરોધ થાય છે. એટલે અવિરોધ સાધવોનો વિચાર કરવામાં આવે છે.

લવાદ માટે જુદાં :

દરે પ્રશ્ન એ છે કે શું શુદ્ધિપ્રયોગમાં લવાદને ધ્યાન છે? છે તો કયું જુદાંમાં? ન્યાય, મેળવવા માટે શુદ્ધિપ્રયોગ થાય છે. પણ તે પહેલાં જેને અન્યાય થયો હોય તેના મનમાં ડાંખ ન રહેવો જોઈએ. તેને સમાધાન મળતું જોઈએ, તે માટે સમજૂતી થાય તો વધારે માફ છે. ન્યાયના લવાદ નીચે : કે પંચ ફેસલા દ્વારા ન્યાય કરો તે મોખ થશે. એ ડાંખ રહેશે તો અન્યાય કરો અને અન્યાય પાલિત વચ્ચે મોખવત પેદા કરવી છે, તે થશે નહીં.

જેનું પરિમાણમાં સુદખર્ચી ચલાવવા જાણ આવે છે. તેનો એકદમ અર્થ એ પણ છે કે જ્યાં સાથે જોડે અને જાગે. શુદ્ધિવાદની નમાજ દરેક મુસલમાન સાથે જાગે; રાજવાદની પ્રાર્થનામાં દરેક ધર્માર્થીઓ સાથે જાગે. એનો અર્થ એ છે કે રોપિત કે રોપક બન્ને સાથે જોડે એ જુદાંમાં આવવી જોઈએ. તે માટે ડાંખ દાઢવો જોઈએ. તેમ જ થાય તો નિમિત્ત મંગળાં રોપિત રૂબીંગની માફક જાણે છે.

હતી. જે ભાગ ઉપર જેર દેવામાં આવે તો મૂળ મુદ્દો માર્યો જાય. અંતે લવાદે થોડું વધારે નક્કી કર્યું. તે ગણોતિયાએને મંદિરે આપવું પડ્યું.

શુદ્ધિપ્રયોગ એટલા માટે થાય છે કે અન્યાયની પ્રતિષ્ઠા ન થવી જોઈએ અને સમાજ લાચાર ન બની જાય. પણ જ્યાં સમાજ વ્યવસ્થિત ન હોય ત્યાં પ્રથમ ગુચ્ચવાય છે એટલે સિદ્ધાંતને વાંધો ન આવે ત્યાં લવાદે થઈ શકે છે. પણ જ્યાં મૂળભૂત વાંધો હોય, સમાજ ઉપર ખોટી અસર ઊભી થતી હોય તો લવાદનો સાદ ઈન્કાર કરવો જોઈએ. પૈસા અંગે બન્ને વચ્ચે ન્યાયપૂર્ણ અને સમજુતી યુક્ત નિકાલ, માટે લવાદ નીમી શકાય છે.

અમદાવાદમાં મજૂરો ને અન્યાય થતો હતો ત્યારે ગાંધીજીએ પ્રથમ ઉપાયો. તેમણે મજૂરોને કહ્યું કે તમને ન્યાય મળે તેવી ભૂમિકા ઊભી થશે; પણ તમારે સંગઠન કરવું પડશે. પછી સભા થઈ. મીલો બંધ પડી. મીલમાલિકોનું સંગઠન હતું પણ મીલમજૂરો વેર-વિખેર હતા. તેમાંથી કેટલાક લાલચમાં પડ્યા; કેટલાક બહાર રહ્યા અને હડતાલ વૃદ્ધવાનો ડર આવીને ઊભો રહ્યો. તે વખતે મજૂરોની અંતઃશુદ્ધિ નિમિત્તે ગાંધીજીએ ઉપવાસ કર્યા. ગાંધીજી માટે મીલમાલિકો તરફથી અંબાલાલ સારાભાઈ વગેરેને માન હતું. ઘણા મીલમાલિકોના મનમાં શંકા હતી કે ગાંધીજી તટસ્થ હોવા છતાં મજૂરોનો પક્ષ લેશે. અનશન શરૂ કર્યું ત્યારે અંબાલાલભાઈ જોવાને પણ લાગી આવ્યું કે બાપુ મજૂરોનું ખેંચે છે. મજૂરોમાંથી પણ ઘણા ખસી જવા માગતા હતા, ગાંધીજીના આ પ્રયાસોથી તે નારાજ થયા. અહીં ગાંધીજીની વિચિત્ર પરિસ્થિતિ હતી. બન્ને પક્ષો તેમને એકબીજાના પક્ષકાર માનતા હતા. અંતે અંબાલાલભાઈ, અનસુયાબેન, શંકરલાલ ખેંકર જોવાના પ્રયત્નોથી બન્ને પક્ષ માટે ગાંધીજીએ આનંદશંકર બાપુભાઈ દ્રુવને લવાદ નીમ્યા. તેમનો ફેસલો બન્ને પક્ષે માન્ય રાખ્યો.

આ એક વિચિત્ર સંયોગજ હતો. ત્યારે પ્રસંગ વશ લવાદની

નીમણુંક ચલાવી શકાય છે. મજૂર મહાજન અને મીલમાલિક મંડળ વચ્ચે લવાદ નહોતું. પણ વળતર કેટલું આપવું; હડતાલનું વળતર આપવું કે ન આપવું; તેમજ મજૂરોની ભૂલો વગેરે વિચારનાર મધ્યસ્થ-પંચ જેવું હતું.

પૈસાની આવી બાબતો હોય; બન્ને પક્ષો તરફથી પૈસા ખર્ચાઈ ગયાં કે ચર્ચાઈ ગયા; એવી વાતો આવતી હોય તો તેના સમાધાન માટે લવાદને નીમો. આવી લવાદોમાં પણ શારીરિક સત્તથી દૂર રહેવાય તે ફેંસલો વધારે ઉત્તમ છે. અન્યાય પીડિતને ડંખ ના રહે અને સતોષ થાય તો પણ શારીરિક સત્ત ન થવી જોઈએ. પણ જે ગયું છે જે ક્ષતિ (નુકસાની) થઈ છે, તેનું વળતર મળવું જોઈએ. તે ન મળે તો ડંખ બન્ય નહીં. અંતે તો ડંખ કઢાવી, ગુનેગાર સામાજિક જીવન જીવતો બને તેવી રિયાત સર્જવી જોઈએ. અન્યાયીનું દંડ પણ નીચું પડે છે. તેની શુદ્ધિ થાય તો સૌનું બહુ થાય છે!

લવાદ શુદ્ધ હોવો જોઈએ :

લવાદ માટે અંગ્રેજીમાં “આરબિટ્રેટર” શબ્દ વપરાય છે તેનો અર્થ મધ્યસ્થ કે બીચબિચાવ કરનાર એવો થાય છે. તે બન્ને પક્ષને માન્ય હોય કે નહીં તે અંગે કેટલીક વખત ધ્યાન અપાતું નથી. તેમજ તેના ફેંસલામાં કેને કેટલું ડંખ થાય છે; ડંખ રહે છે તેના ખ્યાલ ઓછો રખાય છે. એ લગભગ આજની ન્યાય પદ્ધતિ ઉપર ચાલે છે. ત્યારે લવાદ બન્ને પક્ષને માન્ય હોવો જોઈએ તેજ શુદ્ધ હોય છે. લવાદની શુદ્ધિ ગાંધીજીએ આનંદશંકરભાઈ કુવની નિમણુંકથી કરી બતાવી. આ લવાદ કોઈને અન્યાય થયો છે કે નહીં; તે તપાસી શકે. જેમકે પંચગી સુખાના પ્રશ્નમાં શીખોને અન્યાય થયો છે કે નહીં; પણ ચીને છહેચોક આક્રમણ કર્યું હોય ત્યાં લવાદની વાત કરીએ તો મૂળભૂત તરવોજ મરી જશે. એક દાંડ માણસ કોઈના નાણાં પચાવી બેઠો હોય પછી કહે કે લવાદ નીમો, હું ફેંસલો માન્ય કરીશ; તેના જેવીજ આ વાત છે. ઘણીવાર ઉપરની સૂચનાથી વાતોથી

દોંગાઈને ટેકો મળી જાય છે. દાસ્તીરના પ્રશ્નમાં આક્રમણ બંધ કર્યા
જ લવાદની વાત પાકિસ્તાન કરી શકે!

૬ એટલે પંચ :

લવાદ એટલે પંચ. મધ્યસ્થ અને તટસ્થપણ! અગાઉ આપણે
'પંચ બોલે તે પરમેશ્વર' એમ મનાતું. અગાઉ આવા પંચ તરીકે
ગણાતો. અને મને લાગે છે કે તે કાળે રાજનના જે પાંચ કર્તવ્યો
તે ઉપરથી જ 'પંચ' શબ્દ આવ્યો છે. રાજનતું કર્તવ્ય હતું :—

દુષ્ટસ્ય દંડઃ સુજનનસ્ય પૂજા, ન્યાયેન કોપસ્ય ચ સંપ્રવૃદ્ધિ.

અપક્રપાતો, નિજરાષ્ટ્ર ચિંતા, પંચાપિ ધર્મા નૃપ પુંગવાનામ્

એટલે કે દુષ્ટને દંડ મળે જેથી પીડિતને ડંખ ન રહે, અન્યાયની
પકા ન થાય, ન્યાય છતે છે તેની સમાજને ખાતરી થાય, ન્યાયથી
વૃદ્ધિ થાય; સજ્જનતાની પ્રતિષ્ઠા થાય, આર્થિક વિ. ખાતરો અંગે
લક્ષ્યાત રહે તેમજ રાષ્ટ્રહિત ચિંતન થાય, જેથી અનિષ્ટો દૂર
શકાય. એ પાંચ રાજનના ધર્મ છે.

રાવણ સીતાજીને હરી ગયો. તેમને પળવ્યાં છતાં સીતાને ડંખ
રહ્યો કારણ કે તેમના પતિ રામ હતા. વળી રાજ્ય રાવણના જ
ઈ વિભીષણને આપ્યું હતું. પણ દુર્યોધને જે કાર્યવાહી કરી દુઃશાસન
રા એટલો પકડીને દ્રૌપદીને લાવવામાં આવી; તેનું દુઃખ દ્રૌપદીને
હું, તેનો પડથો પાંડવોમાં પડ્યો હતો. આ ડંખ કઢાવવા માટે
હાજારોતનું યુધ્ધ થયું! આ ડંખ કેવળ એક નારીનો ન હતો પણ
ખાખા સમાજની નારીઓનો હતો! જે તે ન નીકળત તો સ્ત્રીઓની

કરવા ગયા હતા. “પન્નેનો ગેળ મળે તો ગારું”, અને પાંચ મામ આપાઁ ક્યું; પણ દુર્ગોધન ન માન્યો. એટલે મદ થયું !

ભારતમાં ‘પંગ’ કે તપાદ તરીકે આપાઉ રાખ દતા. પછી મકપિગો, બાદાગો અને ન્યાયમત્રીગો આપ્યા. આજે આપણે ત્યાં જે ન્યાય-પ્રથા છે તે પશ્ચિમમાંથી આવેલી છે. તેના ઉપર ઈસાઈઓ તેમજ મુસ્લિમ આસકો ‘પન્નેનો’ પ્રભાવ છે.

ન્યાયનો વિકાસ :

પશ્ચિમમાં ન્યાય આપવાનો વિકાસ થયો. ત્યાં રાજ્ય મિત્રાચળીછ કોઈ સંસ્થા ન હતી. એટલે ન્યાયનું કામ રાજ્યને સોંપાયું !

ઈસ્લામમાં ખલીફાના રાજ્યમાં કાછ ન્યાય કરતા, ખલીફાનો દિકરો ભૂલ કરે તો તેને પણ સજા થતી એટલે કહેવાયું કે “કાછ દુખલે કયો ?” તો કહે “સારે શદરકી ફિકર !”

ત્યારે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં રાજ્ય સર્વોપરિ હતું એટલે તે ન્યાય આપતું પણ ધીમે-ધીમે તંત્ર બદલાયું. ન્યાયનું તંત્ર જિલ્લું થયું. ન્યાય કાણુ કરે ? તો કહે કે તટસ્થ માણસોને સોંપવો એમને ન્યાયાધીશ કહ્યા. ત્યારબાદ વધુ વિકાસ થયો. ન્યાયાલયો થયાં-ફરિયાદી અને આરોપી પક્ષની વકીલાત માટે વકીલો થયા ! આ છતાં પણ ન્યાયની અંતિમ સત્તા-દયા આપવી; એ રાજ્યના હાથમાં રહી.

પણ આ બધામાં જે ડંખ જવો જોઈએ તે જતો નથી. પરિણામે ન્યાયાલયો ઘણીવાર બુદ્ધિપૂર્વક દલીલોની જીતનું સ્થાન બને છે અને લોકો સમજે છે કે ન્યાય અમને મળતો નથી.

ડંખ કાઢવા માટે ભારતની સંસ્કૃતિમાં ઘણાં ઉજ્જવળ પ્રસંગો છે ! જદાંગીરે ઘોળણના દિલમાંથી ડંખ કાઢવા તેના હાથમાં બંદૂક આપીને પોતાને મારવાનું કહ્યું ! તેની ધારી અસર થઈ. અને ઘોળણના દિલમાંથી ડંખ જતો રહ્યો !

[illegible]

શ્રીજી જ દિવસે ને ગૂંડો નમી ગયો. અત્યંત આવાગ્યોની દાંડાઈ
દર કરવા માટે અણુભાષા કહે છે તેમ અગ્ન્યાકીય નૈતિકાળ મદદમાં
હોય તોજ ને અસરકારકપણું કાયમી રહે. ”

શ્રી. અંબુભાઈ : “ નમ્રતા, સૌમ્યતા, જૂલ સુધારવાની તૈયારી વગેરે સત્યાગ્રહીની શાન્તો છે. ડેટલીકવાર આપણે દાંડાઈ માની લીધેલી હોય છે; તેમાં આપણો નિર્ણય ઉપલક્ષિયો કે ઉતાવળો હોય છે. ક્યારેક પૂર્વગ્રહવાળો હોય છે. વળી વ્યક્તિગત રીતે લોકશ્રદ્ધા પણ છૂતી લીધી હોતી નથી. આથી સંસ્થાના સંચાલનની નીચે આવા પ્રસંગો મૂકવા એ સલામત રસ્તો છે, જેથી ગદ્ગદ થતી હોય તે ચળાઈ જાય. વળી ખેડૂત મંડળ, એટલે કે નૈનિક ગ્રામ સંગઠન પ્રથમ અદાલત; તેના ઉપર પ્રાયોગિક સંઘની અદાલત અને ઉપર વિશ્વવત્સલ-સંઘની કલ્પના છે. અત્યારે તો મોટા ભાગે આ બધી અદાલતો ખૂબ છુપ્યા બાદ ન્યાય ચતા હોય છે—એવી સદજ્ઞ સ્થિતિ હોય છે. (૬-૧૦-૬૧)

કે મગધ રાજ્ય વિપર મન્ય પી જે ગમર છે તે ગોળી ગામ તેમજ
રાજ્ય સીમામાં જેવી વિગતો મળે તેવી વિગત મળેલી. આ કાળે
પ્રમત્તે કરવાનું છે. તે મળે તેમ જાણવા માટે નેત્રિય, પ્રમત્તેમાં
પ્રમત્તે નૈતિક આમત્તેનક પ્રમત્તે મળી ને નેત્રિય, જેવી ગમત્તે માટે
શુદ્ધિપ્રયોગ એક અનિયત મળે છે; જે ગામવાસિય અનિયતના પ્રચારમાં
અમરદારક છે.

૧૧

ગર્યા - વિચારામૃ

શ્રી. માટલિયાએ આજની ગર્યા શરૂ કરતાં કહ્યું :—આમત્તે
પોલિમ તંત્ર પ્રમત્તેદી અન્ય નથી ત્યાં લગી નગરો અને ગામડાનું રક્ષણ
લોકાવલંબી બનાવવા માટે પોલિમતંત્ર અને શુદ્ધિ પ્રયોગ બન્ને વચ્ચેનું
એક દળ બેઠશે. સરકારે જે કે ગૃહરક્ષકદળ અને ગ્રામરક્ષક દળ બંને
ક્યાં છે, તેમને હથિયારો પણ આપ્યાં છે પણ તે બીજી દૃષ્ટિએ; કે
દાંડ તરવો સામે તે દળ ઉપયોગી થશે. આવાં દળો એકતરફ સરકાર
સામે વધુ બેનારાં અને બીજી બાજુ દાંડ તરવો સાથે પણ સંબંધિત
રહેવાનાં. એનાં કારણે આજની ગ્રામ-પંચાયતોમાં જેમ માયાભારે લોકો
સરપંચ બની બચ છે તેમ આમાં થવાનું. પણ જે ઠેર ઠેર નૈતિક ગ્રામ
સંગઠનો, માતૃસમાજો, મજૂર સંગઠનોનું નૈતિક અતિનિધિત્વ બંધુ થશે
અને જિલ્લાવાર, તાલુકાવાર કે નાના વિભાગવાર શુદ્ધિપ્રયોગનું તત્ત
આવશે તો તેવો માણસ પ્રમાણમાં દાંડ નહીં રહી શકે. અને ધીર-ધીરે
અહિંસાનો અંકુશ પણ હિંસા ઉપર આવશે.

આનાં પરિણામે આપણે સત્ત સ્વાવલંબનના કાર્યક્રમોમાં જે
સ્વાવલંબી રક્ષા ઇચ્છીએ છીએ, તે આવવાની અને પોતાના ગામ કે
નગરની બહેનોની ઇચ્છત રહે-શિયળ રક્ષાય તથા ગામ કે નગરની શાન
વધે તેવું જ ગ્રામરક્ષકદળ કે નગર રક્ષકદળનાં માણસો કરશે. એજ રીતે
તેને શુદ્ધિપ્રયોગની લાગણી થશે. તેમજ આપણી દૃષ્ટિએ લવાદનો
કાર્યક્રમ ચાલશે. આજે તો ગ્રામપંચાયતમાં લવાદને પણ વગમાં તણાવું

પોં છે. ત્યારે લોકસંમતિના અર્થે તુ સંવિદ્યમાની રહેવાના; કારણ
તેમની જાણે નિઃશાન—નિઃશ અને નિર્નિક બોલીની વાકાવ રહેવાની. "

શ્રી. રેવટલાલ : " એમાં કોણની સ્તિ પ્રભાવથી દેવ અને
સંવિદ્ય સંવિદ્યાનું દેવ તથા કપર સંવિદ્ય વાચન માર્ગદર્શન કાનિષ્ઠ
પણ માર્ગદર્શનું દેવ તો વર્ણન નામે. બાકા પ્રેરણના કારણ કે તેની
સંસ્કૃતિ દશે તો તે પ્રયોગ સ્વેચ્છા નીવડશે. "

શ્રી. બળવંતલાલ : " જ્ઞાતની યામ પંચાલનો કે નગરનાં
સંસ્કૃતિનાં જોડા બાકે દસ તથા, સંસ્કૃતિનાં અને મુદ્રીતલી
સંસ્કૃતિનાં પ્રતિત દેવાતો તુ બાકાનાં રાજ્યની પડશે. "

શ્રી. માર્ગદર્શન : પોલિસ કરતા એવા માનવક દેવને કાર્ય
મજૂર પડશે. નાકનાં તેમનાં સંસ્કૃતિનાં કારણે કમિક પણ
તેના સંસ્કૃતિ રહેશે અને રાજ્યની જાળવમાં પડાવીને બનેલી પ્રત્ય
કાર્યમાં બનેશે. "

શ્રી. પુનઃલાલ : " પુ. સંસ્કૃતિનાં તત્વાલકનું મોખાસ સારકુંડામાં
તુને જાણે છે ત્યાં આવેશે. ત્યારે માગડામાં એક પંદ્રકના લાવસન્નવાળા
મામે ક્રિયાદ દલી પણ માયા બારે તરવો મામે થવાની દિમત ન દલી.
એટલે પછીવારે મૂંડાની મામે મનારે એટલે પડી ગય છે. તે કે મૂંડામાં
તેનાજા દેવનું નથી, એટલે તેનાજાજાન વગર મતાં તેઓ દયાઈ ન
ગવાના. તે મારે સંસ્કૃતિ મજૂ જરૂરી છે! જરૂર પડે સદન કરવું પણ
જરૂરી છે. દમમાં મર્યા મૂંડામાં કેટલાક મૂંડાઓએ એનમાળા
ક્યાં અને મંત્રીઓ રોક્યા. ત્યાં તેઓ મરી આવ્યા અને લોકો બધા
ન નાસી ગયા. એટલે સંસ્કૃતિ અને સંસ્કૃતિ બન્ને જરૂરી છે.

શ્રી. બળવંતલાલ : કેટલાક માયામારે તરવો બન્નેને લડાઈ,
પોતે નિર્ભય જેવા મરી, પડી મુખામાન કરાવી પોતાની પ્રતિષ્ઠા જમાવે
છે. એવાથી બમણું પણ જરૂરી છે.

[illegible]

એવું જોઈએ ગર્હિપ્રવેશનો સ્પષ્ટ અર્થ જાણવાથી દારા સરચાઓમાં, અને સમાજમાં ગતિથી જતા શી રીતે જાણે, તેની મુખ્ય પ્રક્રિયા છે. તેથી અધિકારની બાબના એકાગ્ર ધ્યાન છે. કાર્મ વિવહાર ત્યારે પ્રારંભમાં પીંછી પટલ ઉપર ફેરવે તો રંગના લીટા જ દેખાય; પણ વિવહારના મનમાં તો એનું સમગ્ર ચિત્ર દેખાય છે. એવી જ રીતે સ્થિતિ સર્વાંગી ક્રાંતિકારના મગજમાં દેખી જોઈએ. ભગવાન મદાવીરે અભિગ્રહ કર્યો ત્યારે તેમના મગજમાં દારીપ્રથા અને નારીજાતિની અવનતિ નાણું કરવાનો સ્પષ્ટ સંકલ્પ હતો। એવી જ રીતે ક્રાંતિકારોએ સ્પષ્ટ પરિણામલક્ષી પ્રયોગો કરવા જોઈએ. તે સિવાય જનતાનું ધડતર પણ તેથી થવું જોઈએ. આજે બધા ઉપવાસો કરે છે, તે શા માટે? પરંપરાથી આશુ આંધે છે તે માટે! પણ આટલા બધા ઉપવાસો છતાં જૈન સમાજ ધડતો નથી. તો તેનો શું અર્થ?

એટલે શુદ્ધિપ્રયોગમાં અનુગ્રાહ પહેલાં રહેવો જોઈએ. દરે ત્યાં
જ્યાં અનુગ્રાહ નથી ત્યાં કેટલીકવાર પાછળ પડતું પડે છે તે જોઈએ.

ગાંધીજી સ્વરાજ્ય મળ્યા બાદ એકલા પડી ગયા હતા. તેઓ જોડ્યા
દરે મારું કોઈ માનતું નથી. તેમજો કેશિમ સાથે અનુગ્રાહ
જોડ્યો હતો પણ સત્તા કેશિમના હાથમાં આવતી; સાધુપુરુષો નળજા
રહ્યા હતા. એટલે તેમને કંટાળામયું જોડતું પડ્યું. અહીં અનુગ્રાહ
જોડે તો પરિણામ જુદું આવત.

રાજકોટના વીરાવાળાના પ્રસંગમાં ગાંધીજીએ આમરજીવંત ઉપવાસ
પા. દારણ કે વચન આપ્યા પછી ભાગ્ય મતો દોહને તે સંસ્કૃતિનો
જોડે; એટલે સાધુમતોએ તેને ઉપાડવો જોઈતો હતો. તેમનો
અનુગ્રાહ જોઈતો હતો; પણ તેમ ન બન્યું. મોટો વિરોધ થયો પણ
હીંસા આચરના ચૂકાદારી ગાંધીજીની છત ઘર્ષ. જે તેની સાથે
મનો અનુગ્રાહ હોત તો ધજો ફરક પડત.

કેશિમ સાથે અનુગ્રાહ હતો એટલે ભાવનગરના મદારાજને ઠેક
લી નહોતે ગાંધીજીના ચરણોમાં પોતાનું રાજ્ય ધરી દીધું. એટલે
રાજકોટમાં જે ન બન્યું તે અહીં બની ગયું. અહીંના રાજા, વડોદરાના
જો એમ બધા રાજ્યો દેશમાં બળી ગયા. આખો દેશ એક થયો.
જો રાજ્યો બળી ગયા; તેનો ધરા આપણે સરદારને આપીએ છીએ;
જો તેની પાછળ કેશિમ, ગાંધીજી તેમજ લોકસંગઠનોનું બળ હતું એ
બૂલતું જોઈએ. નહોતર પરિણામ કંઈક જુદું આવત.

દરે આપણા શુદ્ધિપ્રયોગમાં અનુગ્રાહ કેટલો ભાગ ભજવ્યો
જોઈએ :—

સાબુંદતો શુદ્ધિપ્રયોગ પરિણામલક્ષી અને ધડતરલક્ષી બન્ને
તે હતો. પરિણામ એ આજુબુંદે પાવતી ફાડેલી તેનું તત્ત્વ આવી
તું જોઈએ. પ્રાયોજિક સંઘના એ નાણાં છે. તે તેને મળવા જોઈએ;
મળ્યાં. સાબુંદના નાગરિકોએ અને બહારનાઓએ બેગા મળી આપી

તે સંકર અગર મળે છે. આ મનુષી તરે, જેમાં જન્મે તેને કામ
મળે. પશુવત્ નિરાશા થાય છે. જન્મથી મનુષ્ય થઈ નથી, પાંચી
કેરનામને જેમ પ્રારંભમાં થાય છે તે જે કેળાવું નથી; પણ મનુષ્ય
મિત્ર અને જે તારે અચાનક આવે છે, જેમ વૈદ્યમાં જે મળ્ય પછું છે
તેને તે નિમગ્ન મને તો એ મળ્ય મનુષ્ય થઈ જાય છે અને નિરાશા
ભાગી જાય છે. એટલે નિરાશા દૂર થાય છે અને મળ્ય પ્રકાશે છે. તે
તારે અનુબંધ જરૂરી છે! વાત માગી છે. તો પરમાર્થ કરો, અનુબંધ
એટલે, અવિદ્યન આપના તૈયાર થાય-તેમાં શક્યના તરેજ; એની
ખાતી સખયાની છે.

ચર્ચા - વિચારણા

શ્રી દેવજીભાઈએ ચર્ચા કરતાં કહ્યું: “ પૂ. મદારાજશ્રીએ
સવારે કહ્યું તેમ અનેક પુરો સંધરૂપી નૌકામાં ગેરીતે તરી ગયા છે;
તેમ શુદ્ધિપ્રયોગમાં પણ લોક સંગઠન, લોક-સેવક-સંગઠન, રાજ્યસંગઠન
અને સાધુજનો રૂપી ચાર સંસ્થાના-સંધાના અનુબંધ વડે વિશ્વ
વ્યાપક બલિદાનની, શુદ્ધિપ્રયોગની અને શાંતિ સેનાની વાત બર
જૈન તત્ત્વજ્ઞાનને અનુરૂપ જ છે. ચારે બાજુના અંધકારમાં
સાધુસાધ્વી શિબિર નવો પ્રકાશ લાવશે. જૈન સાધુ-સાધ્વીઓ
ઊંડો રસ લઈ રહ્યા છે. તેઓ પ્રત્યક્ષ આપણી ચર્ચા અને વિ
સામેલ હોત તો બધાને કેટલો વિશેષ આનંદ મળત અને
સક્રિયરૂપ લેત? પણ બી રોપાઈ ચૂક્યા છે. નહીં આવેલ
પણ આની કાર્યવાહી વાંચી દૂર રહીને સાચે પંથે લાગી

પૂ. નમિમુનિએ શુદ્ધિપ્રયોગ ઉપર પ્રકાશ નાખ
અનુબંધ હશે તો એકલો સાધક કે સાધુ ગમે ત્યાં શુ
તોયે ચાલશે; કારણ કે શુદ્ધિપ્રયોગની સંસ્થાઓ સાથેનું તે

સકાય તેમ કોમવાદ સાથે પણ વાંધો છે. કોંગ્રેસ સાથે અનુસંધાન ન હોવાના કારણે ન તો સામ્યવાદને લઈ શકીએ કે ન સમાજવાદને ! ન જનસંઘપક્ષને કે ન સ્વતંત્રપક્ષને.

આજના મોટામાગના પ્રશ્નો માત્ર જે જ વાદમાં સમાઈ જાય છે. એક મૂડીવાદ (અમેરિકા) અને બીજું સામ્યવાદ (ચીન-રૂસ વિ.)માં. એટલે એનો લગવાડ કોઈને કોઈ સ્વરૂપે હોવાનો. તેથી શુદ્ધિપ્રયોગમાં ખેસનાર કોઈ કોંગ્રેસી દશે કે કોઈ બિન-પક્ષી દશે તો ચાલશે.

શાંતિ સેના અંગે આ વાતો વિનોબાજીના ગળે ઊતરી ન હતી. રાજસ્થાનમાં ગયા પછી તેમને અનુભવ થયો કે એમાં કેટલાંક સ્વાર્થી તત્ત્વો પ્રવેશી ચૂક્યાં છે. કોંગ્રેસી લોકોએ કહ્યું : “શાંતિ સેનામાં દાખલ થઈશું પણ કોંગ્રેસ સાથે સંબંધો નહીં છોડીએ.” તો તેમને ચલાવી લેવું પડ્યું.

આ બધી વાતો લાંબા ગાળાના અનુભવે આવી છે. અત્યારે તો લગવાડ જેવું કંઈ પણ નહીં લાગે; પણ ભવિષ્યમાં બીજો લગવાડ નીકળવાનો. કોંગ્રેસ સિવાયના પક્ષોનો લગવાડ મૂડીવાદ કે સામ્યવાદ સાથે આજે નહીં તો ચૂંટણી વખતે પણ દેખાશે જ ! સંયુક્ત-મહારાષ્ટ્રની લડત વખતે, મહાશુજરાતના આદિલન વખતે આ બધું બહુ સ્પષ્ટ રીતે સામે આવ્યું. તમે કહેશો કે કોંગ્રેસે પણ આવું કયું છે તો શું કહશું ?

સાણુંદ શુદ્ધિપ્રયોગ બાબતમાં એક બાઈએ કહ્યું : “ તમે કોંગ્રેસ વિરોધીઓની કેમ મદદ લીધી ? ” ખરેખર તો એમ બન્યું જ નથી; બલકે એ લોકો મદદ આપવા તૈયાર થયા ત્યારે કાર્યકરોએ કહ્યું : “ નાગરિક તરીકે મદદ કરવા ઇચ્છો તો છાવણીમાં આવો. અમે તમારી ખાસે નહીં આવીએ ! ”

(૬) તેમાં જેસનાર વ્યક્તિ વ્યસની ન હોવો જોઈએ. દારૂ, ખીડી કે ખીજ તેનામાં લત ન હોવી જોઈએ, જેથી તેનામાં લોકો વિશ્વાસ કરી શકે.

(૭) લોકો ગમે તેટલા આક્ષેપો કરે; તો પણ તે સાંભળી શકે; ભૂલ હોય તો સ્વીકારવા તૈયાર થાય; તેમજ નિર્મળ ચરિત્ર વાળો હોવો જોઈએ.

શુદ્ધિપ્રયોગનો વિધિ અને કાર્યક્રમ :

પ્રાર્થના : શુદ્ધિપ્રયોગનો પ્રારંભ પ્રાર્થનાથી થવો જોઈએ. શુદ્ધિપ્રયોગ પોતેજ પ્રાર્થનાનું તત્ત્વ છે. એમાં વ્યક્તિ સમાજ સમષ્ટિ જોડાયેલાં છે. એકનો દોષ થવામાં બીજાની ભૂલ છે. એ રીતે કે તમે આંખ આડા કાન કર્યા હશે, કાં પ્રતિકાર નહીં કર્યો હોય. એટલે દોષ વધ્યા. તે દોષ નિવારણ માટે પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. પણ પ્રાર્થના માટે એકાગ્રતા જોઈએ તે પેટમાં પશું હોય ત્યાં મુઠી ન આવે.

ઉપવાસ : એટલે ઉપવાસની વાત આની. અલગત એટલા બધા ઉપવાસો ન થવા જોઈએ કે શરીર સાવ નકામું થઈ જાય. એટલે પહેલાં ત્રણ ઉપવાસ રાખતા, હવે બે ઉપવાસ રાખે છે. તેના કારણે જોખાલકો, ખેડૂતો પણ આ પ્રયોગમાં ભળી શકે છે. ત્રણ ઉપવાસથી વધારે નહીં રાખવાનું કારણ એટલુંજ કે શરીર અત્યંત કોમળ થતું હોય, એટલે અત્યંત પડે તો શાંતિ રહે અને મનમાં વિચારવાનું કંઈક ફિરણ પ્રગટે.

ઉપવાસ માટે કેટલાક કિસ્સામાં અપવાદ હોય છે. સાળંગપુરમાં

સંસ્થાઓ પાંચ ઉપવાસથી શરૂઆત કરી હતી કુરેશીમાઇએ પરિવ્રજન
અંતરમાં સાત ઉપવાસ કર્યા હતા. ખાસ કિસ્સામાં ડાઇ આમરણાંત
ઉપવાસની તૈયારી બતાવે તો તે સંસ્થાની મંજૂરીના ચર્ચા શકે. જે
સંસ્થા કહે કે વચમાં તમારે છોડી દેવું તો તે માટે તૈયાર રહેવું
જોઈએ. મતલબ કે શરતી અનશન હોવું જોઈએ.

કાંતણુ રેટિયો : ગરીબોની માથે અનુસંધાન રહે તેના શ્રમના
પ્રતીક તરીકે રેટિયો હોય છે અને તેનું કાંતણુ એકાગ્રતા લાવે છે;
તે પણ હોવું જોઈએ.

સંદર્ભ : શુદ્ધિપ્રયોગ કરનારને જાવણી અને આસપાસની
જગતને કરવાની હોય છે. તેથી તે સ્વતંત્રતા પાઠ લેવાને
પણી શકે.

પ્રભાતદેરી : સવારમાં પ્રભાતદેરી નીકળે-ધૂત ભજન બોલવા
રાં સૂર્યોચ્ચારણ થાય! જેમ યોગસાધના અને ક્ષેત્ર વિશુદ્ધિ માટે
જા ઉપયોગી છે તેમ આ પ્રયોગને અનુકૂળ એવાં મૂત્રો તૈયાર કરવાં
મને બોલવાં જોઈએ. તે બોલાય એટલે લોકો પૂછે કે અ શુ? સેવા
શું અને સત્તા શું? તે વખતે શાંત પ્રાર્થના દ્વારા એવા પ્રશ્નોના ઉકેલ
આપવામાં આવેલા જોઈએ.

એક વખત શુદ્ધિપ્રયોગમાં આવેલા લાઈએ તે પોતિસે પૂછ્યું :
“શુદ્ધિપ્રયોગમાં આવેલ ભાઈઓ સાચું જ કહેશે ને?” તેમણે ગામમાં
બંનેએ એક પ્રસંગ સાચી રીતે જણાવ્યો. ડાઈ બૂલ ન થાય તે
માટેજ ઉપવાસ અને પ્રાર્થનાને મદદ આપવામાં આવે છે.

સાંધ્ય-દેરી : સાંધ્યાકાળે ચારથી છ વાગ્યાની વચ્ચે સંધ્યદેરી
નીકળે. તેમાં વિધાર્થીઓ અને બીજાઓ આવેલા બેઠેલા બને છે. તે વખતે
ચંદ્રેલે ચંદ્રેલે પત્રિકાનું વાંચન થાય. બહાર સ્થળોએ ચાંદાકાળમાં આવે
તેમાં સૂત્રો હોય છે. તેમજ ગાંધીજીના આધારો-સંસ્થાના અનુભવ
જોઈએ તેવા હોય છે. લોકો પ્રશ્નો પૂછે તેના ખુલાસા કરવાના હોય

જાણીએ દત્ત, પાળના વર્ગને દરિયન નામ આપે, તેમને અદિગક અને સંસ્કારી જાનાયા. મુસલમાનો પછે હિંદુઓને વિદાર રહેવાનું જાણીએ અને મુસલમાનોને ન્યાય મળે તેની જાણે આજી રીતવા.

ગાંધીજીએ શાંતિસેનાના પાયા માટે, ગુણવત્તા દિસા કર્યા છે તે તપાસી લીધ અને તેને દર કરવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. જે શાંતિને કાર્મ અધ્યસંગિક કરીને જાણે તે તે તરત હુમલો કરવા તૈયાર થઈ જાય. એવી જ રીતે મુસલમાનોને નાની તક મળે તો તેઓ હુલ્લુ કરી મૂકે છે. પશ્ચાત્તર્ગના લોકો પણ કાગે-જાળીને બદલો લેવા તૈયાર થાય; આ બધું સ્વાભાવિક છે.

આવાં બંને શાંતિસેના વડે અદિસા તરફ વાળીએ તો કેટલું મોટું કામ થઈ શકે? નહીંતર સંધર્ષ વધુ થાય અને તેવા સંધર્ષને ઉત્તેજન આપવા કેમવાદી કે સામ્યવાદી પક્ષો તો પહેલા કરતાં જ હોય છે. સામ્યવાદીઓ તો એ લઈને બેઠા છે કે મજૂરો અને શ્રમિકોમાં અસતોષ બેઠો કરી તેને મૂડીવાદી પરિણામો સાથે લડાઈ કરાવવી તેમજ પોતે દૂર રહીને તમાશો જોવા કરવો. આવી દિસાના મૂળિયાં ઉખેડવામાં ન આવે ત્યાં સુધી શાંતિસેનાનો પાયો મંડાય કઈ રીતે?

કદાચ એકવખત લાગશે કે ઉપરથી શાંતિ થઈ ગઈ છે; પણ દિસાના મૂળિયાંનો નાશ કર્યા વગર; તેની અસર સ્થાયી રહી શકશે નહીં. ગાંધીજીએ હિંદુ-મુસ્લિમોનો સમન્વય કર્યો હતો. સર્વ ધર્મ સમન્વયની દૃષ્ટિએ તો ખરું જ, પણ તેમણે જન્મે લાધાની-હિંદી-ઉર્દૂ બાપાની એકતાની દૃષ્ટિએ હિંદુસ્તાનીનો પ્રયોગ પણ કર્યો હતો. તે વખતે અન્ય ધર્મગુરુઓ એત્યા નહીં.

હવે એ કામ શાંતિસેનામાં માનનારા આપણા જેવા લોકોએ કરવાનું છે; પક્ષમુક્તતાની વાતો કરીને ખોટા પક્ષોને પણ આડકતરી રીતે ટેકો ન મળી જાય એ ખાસ જોવાનું છે. જે પક્ષો દિસામાં માને છે; એવા લોકો શાંતિસેનામાં આવે તો તેઓ દ્વારા થતી હિંસા વખતે

અહિંસક પ્રતિકાર શક્તિ કામ નહીં આવે. હુલ્લડ અને તોફાની તત્વોને વખોડવા જોઈએ; નહીંતર શાંતિ-સેના પાયા વગરની થશે.

પછાતવર્ગોને પણ એ દૃષ્ટિએ સારા માર્ગે વાળવાની જરૂર છે. કેવળ વિચારો આપવાથી એ કામ નહીં થાય; પણ સાથે ઘડતર જરૂરી છે. નહીંતર એ લોકો તોફાની, હિંસાવાદી, સામ્યવાદી, કે ક્રામવાદી તત્વોના હાથમાં રમી જશે. શાંતિની વાતોથી શાંતિ આવતી નથી, પણ તે માટે સર્વપ્રથમ અહિંસા વડે જાત ઘડતર અને પછી લોકઘડતર કરવાથી જ થશે. તેથી જ સર્વ સામાન્ય લોકોમાં હિંસાના બદલે અહિંસા પ્રત્યે શ્રદ્ધા બેસશે અને આમ જનતા તેમાં રસ લેતી થશે.

શાંતિ સૈનિકની યોગ્યતા :

આટલો વિચાર કર્યા પછી હવે શાંતિસૈનિકની યોગ્યતા વિષે વિચારીએ ‘શાંતિસેના’ શબ્દમાં સૈનિક-સંગઠન આવી જ જાય છે. શિસ્તબદ્ધ અને સંસ્થાબદ્ધ એ શાંતિસૈનિક હોવો જોઈએ. તેના સુસંસ્થાઓ સાથે અનુબંધ હોવો જોઈએ. તે ઘડાયેલી સંસ્થામાં ઘડતર પામીને આવેલો હોવો જોઈએ.

વગર ઘડાયેલા ગમે તે પક્ષના લોકોને શાંતિસેનામાં દાખલ કરવાથી અને પાછળથી ઘડતર થઈ જશે, એમ વાત કરવાથી, યોગ્ય સેના નહીં બને. કદાચ એવો સૈનિક કપાયત કરશે, શિસ્ત પાળશે, પણ મોકો આવતાં કેટલો ટકી શકશે તે એક શંકા છે. તેના બદલે ગ્રામસંગઠન, લવાદી પ્રયોગ, શુદ્ધિપ્રયોગ વગેરેમાં એ ઘડાતો ઘડાતો આવશે તો, આવા ઘડાયેલા શાંતિસૈનિકો લલે સંખ્યામાં ઓછાં હશે પણ ટકી શકશે તેમજ અહિંસામાં માનનારા ઘણા ખીજાનું ઘડતર કરી શકશે.

શાંતિના પ્રયોગો :

દેશ અને દુનિયાના પ્રવાહો જોતાં મને લાગે છે કે શાંતિ માટે ત્યાગ-બલિદાન કરનારા લોકો કેવળ ભારતમાં જ નહીં, પણ અન્ય

દેશોમાંગે પાડ્યા છે. પણ, આ બધા પ્રયોગો વ્યક્તિગત થયા છે હવે તેને સંગઠિત બળ રૂપે કરવાની જરૂર છે.

વેર વિખેર જે બળો આ દિશામાં પડ્યાં છે; તેનું સર્વપ્રથમ સંકલન કરી રીતે થાય તે અંગે હવે પછી (આવતે અઠવાડિયે) વિચારશું. પછી જો સંગઠિત બળનો પ્રવાહ આગળ ધપાવશું તો અદ્ભૂત કાર્ય થઈ શકશે. શાંતિસેનાના સંદર્ભમાં જે વ્યક્તિગત પ્રયોગો દેશવિદેશમાં થયા છે, તે અંગે થોડુંક જોઈ જઈએ; જેથી ખરા શાંતિ-સૈનિકનો ખ્યાલ આવી જાય.

યુદ્ધેંગનું અસરકારક બલિદાન :

આજનું જે રાષ્ટ્રવાદી ચીન છે, તેને આધીન ફાર્મોસા દ્વીપ હતું. ચીનના શાહંશાહે ત્યાનું રાજ્ય ચલાવવા માટે ત્યાંના એક આદિવાસી ‘યુદ્ધેંગ’ની નીમણૂક કરી હતી. યુદ્ધેંગે ત્યાંના આદિવાસીઓના કટ્યાણ અને શુભનિષ્ઠા દ્વારા તેમનું હૃદય જીતી લીધું હતું. તેણે આદિવાસી પ્રજાને જે દિસક અને કુર હતી, સન્માર્ગે અને સંસ્કૃતિને માર્ગે વાળવા માટે માથાવટ પ્રયત્નો કર્યા. આ આદિવાસીઓમાં એક જંગલી અને કુર પ્રથા હતી, જીવિત માણસોનો શિકાર કરીને તેમના માથાં દેવતાઓને બલિ ચઢાવવામાં આવતાં. યુદ્ધેંગે આદિવાસીઓને સમજાવીને આ કુપ્રથા બંધ કરાવવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેમાં તે સફળ ન થયો.

એક વખત આ આદિવાસીઓએ એકી સાથે ૪૦ જીવિત માણસોનો શિકાર કરી નાખ્યો. આ જોઈને યુદ્ધેંગનું હૈયું ધ્રુજી ઊઠ્યું. એણે તરત આદિવાસીઓને બોલાવીને નમ્ર સ્વરે કહ્યું—“જે તમે દર વરસે એક માથું દેવીને ચઢાવશો તો એટલા બધાં માથાં તમારે માટે ૪૦ વરસ સુધી ચાલશે. ત્યાં સુધી તમારે એકેય માણસનો નવો શિકાર નહિ કરવો. યુદ્ધેંગ પ્રત્યે આદિવાસીઓએ આદર અને પ્રેમથી, પ્રેરણાને તેની વાત કબૂલી. યુદ્ધેંગે વિચાર્યું ૪૦ વરસ જેટલા લાંબા ગાળામાં આ લોકો આ બધું દિસા કરવાનું બૂલી જશે. પણ થયું એનાથી ઉત્તરું જ.

આવીસ વરસના અંતે પણ તે લોકો દેવીને એક માણસનું માથું ચઢાવવા માટે યુદ્ધેંગ પોસે સલાહ લેવા આવ્યા; ત્યારે યુદ્ધેંગે તેમને ધણું સમજાવ્યું કે હવે આ કૃપ્યાને બંધ કરો, કાઢી નાખો. પણ યુદ્ધેંગની વાત તે લોકોએ નહિ માની. બહુ વિચારને અંતે તેણે એક રસ્તો કાઢ્યો કે 'તે તમારે માણસનું માથું જ ચઢાવવું હોય તો અમુક ઉકાણો લાલ કપડાં પહેરેલા માણસને જુઓ તેનું જ માથું કાપજે, બીજાનું કાપતા નહિ.' તેમણે કબૂલ્યું.

યુદ્ધેંગ હવે સમજી ગયો કે માત્ર ઉપદેશોથી એ લોકો માનવાના નથી, બલિદાન આપવું જ પડશે. તે પોતે લાલ કપડાં પહેરીને આદિવાસીઓને બતાવેલ ઠેકાણે હાજો રહ્યો. તેણે પોતાનો એકરો બદલી નાખ્યો, એટલે ઓળખતો ન હતો. આદિવાસીઓએ તેનું માથું કાપી નાખ્યું. દેવીને ચઢાવ્યું તે વખતે તેમનો એકરો ઓળખીતો લાગ્યો. હવે શું થાય ! અરર ! આનો યુદ્ધેંગ ! ! ગજબ થઈ ગયો.

યુદ્ધેંગના બલિદાનની ધારી અસર થઈ ત્યાર પછી આ આદિવાસીઓએ નરબલિ પ્રથા બંધ કરી દીધી.

સ્વીટ્ઝરલેન્ડના જોન બુદરોજ :

ખ્રિસ્તી ધર્મના અનુયાયીઓમાં પણ અલિસક શાંતિવાદીઓના ધણા દાખલા મળે છે. સ્વીટ્ઝરલેન્ડના જોન બુદરોજનો દાખલો બહુ જ પ્રેરણાદાયક છે. તે ત્યાં લશ્કરી તાલીમ આપનાર એક હોદ્દાદાર હતો. તે લશ્કરને તાલીમ આપતો. તેના હાથે તાલીમ પામેલાને પહેલું સ્થાન મળતું.

તેના ખ્રિસ્તામાં એક નાની બાયબલની ચોપડી હમેશા રહેતી. ત્યારે તે પ્રાર્થના કરતો ત્યારે બાયબલ ઉઘાડી તે થોડુંક વાંચતો. એકવાર બાયબલ વાંચતાં-વાંચતાં તે મંથનમાં પડી ગયો કે "તારા હાથા ગાલ ઉપર તમારો મારે તો જમણો ધરજો" જિસસના આ વાક્ય સાથે યુદ્ધની તાલીમનો મેળ પડતો નથી. ખ્રિસ્તી ધર્મ સાથે પણ માનવસંહારનો મેળ ખાતો નથી. તો શું મારે હવે આ લડાઈની લીમ આપવાની નોકરી છોડી દેવી જોઈએ.

આમ મન સાથે નોકરી છોડવાનું નક્કી કરી તે એક દિવસની રજા લઈને પોતાને ઘેર જાય છે. પોતાની પત્ની આગળ આ વાત કરે છે. તે પણ જોનના વિચાર સાથે સહમત થઈ અને આ વિચાર ને કાર્યાન્વિત કરવાનું પ્રોત્સાહન આપ્યું. જોને નક્કી કરી લીધું કે આ નોકરી છોડતાં જે કંઈ આવડતો કે કષ્ટો આવશે તે ખુશીથી સહીશ.

તે ઘરથી સીધો પોતાના કમ્પાઉંગ ઓફિસર પાસે છાવણીમાં આવ્યો અને પોતાનો ફોજી પોસ્ટાક અને રાઈફલ તેમની આગળ મૂકીને વિનંતિ કરી. "સાહેબ, હવે મારાથી આ નોકરી નહિ થાય. મેં જિંમસતો અવાજ સાંભળ્યો છે. અત્યાર સુધી તો મેં લડાઈની તાલીમ આપી, હવે હું ઈશુના પ્રેમ અને અદિસાની તાલીમ આપવા માગું છું."

તેના ઓફિસરે તેને ઘણું સમજાવ્યું અને કહ્યું કે "જો તું અધવચ્ચેથી નોકરી છોડીશ તો તને હમણાં જ પકડીને જેલખાનામાં લઈ જવામાં આવશે અને તારા ઉપર કાયદેસર કેસ ચાલશે અને તને સજા થશે. એટલે આ ગાંડગણુ છોડી દે. ઘરડે ઘટપણુ કોણ તને પાળશે?" તેના ઓફિસરે વિચાર્યું કે હમણાં લડાઈનો કોઈ પ્રસંગ નથી, છતાં આટલો મોટો દોહો છોડીને જાય છે, તેથી એનું મગજ ચસકી ગયું લાગે છે. તેણે જોનને ગાંડાની ફોક્સિપટલમાં દાખલ કરાવ્યો. પણ ત્યાં જોન જેવા આદોશને કોણ રાખે! એવડે તેના ઉપર કેસ ચાલ્યો. મેજર ઓર્નલ્ડ સેરીસોલ નામના સરકારી વકીલે તેના ગુના પ્રમાણે થોડાક માસની સજા આપી. જોન બુદ્ધિજીવ પોતાના વિચારોમાં ખૂબજ મક્કમ રહ્યો. તેણે ગુનો પણ કબૂલ્યો અને લોકો આગળ પોતાની અનન્યતા કહી મંજૂરવાડી. હવે તો એક પક્કી એક ફોજી તાલીમવાળા જોન બુદ્ધિજીવનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા. લોકો ઉપર તેના ત્યાગની જગજગ અસર થઈ. તેના આંતરરાષ્ટ્રીય શાંતિદળમાં ઘણા લોકો જાણી ગયા.

કિનલેન્ડની મહિદગરી :

એવીજ અદિસાની સાધિકા કિનલેન્ડની મહિદગરી નામની ગામ યદી. તે ત્યાંના મવનરની પુત્રી હતી, બહુજ ઉપાળી અને કામળ

સ્વમાવની. નાનપણથી જ તેની શિક્ષણી કૂર કેદીઓમાં વીતી હતી. તે વખતે ફિનલેન્ડમાં જેલોની કાલત બહુ વિગિચ હતી. પહેરેગીરો પણ કૂર અને અત્યાચારી હતા જેને પરિણામે કેદીઓ પણ કૂર બની જતા. તેઓ આપસમાં લડતા, એકબીજાને મારતા અને લાગ મળનાં પહેરેગીરો ઉપર પણ જુલમ કરતા. એથી શાંતિ સ્થાપવી મુશ્કેલ થઈ જતી.

એ બાઈને પ્રેરણા થઈ કે હું મારું જીવન આપા કૂર ગુનેદગાર લોકોની વચ્ચે ગાળું અને એમના મૂલેલા ભગવાનને જગાડું. પહેલાં તો તેને રાજ્યાધિકારીઓએ તથા માવતરોએ ઇજ્જત ન આપી. પણ જ્યારે તેમણે 'નેયુ' કે આ બાઈ બહુ પ્રેમાળ છે અને પોતાના વાતસલ્યથી આ લોકોને સુધારી શકે છે. લોકોએ પહેલાં તો તેને ગાંડી કહી. પણ તેણે પોતાનું કામ ચાલુ રાખ્યું. શરૂઆતમાં તો કેદીઓ પણ તેની મજાક કરતા, પણ તે બહુ જ કાળજીથી, નિર્ભીત થઈને પૂરી સહનુભૂતિથી બપોરમાં બપોરે કેદીની વીતક કથા સાંભળતી; તેના ગુન્હાના કારણો ઉપર વિચારતી, જેલના ઓફિસરો અન્યાય-અત્યાચાર કરતા તો તેમને પણ પ્રેમથી સમજાવતી. આમ તેણીએ બંધાનાં હૃદય છતી લીધાં. અને કેદીઓ તથા ઓફિસરો. પણ એની વાત માનતા. કેદીઓ સુધાર્યા, જેલો સુધારી. મટિલ્ડારીડે અધિકારને અમલદાર પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યો કે જેલથી મુક્ત થયા પછી પણ મટિલ્ડારી સાથે ઘણા કેદીઓ સેવાના કાર્યમાં શાંત અને અધિકાર બનીને લાગી ગયા. કેટલાક નાગરિક જીવન વિતાવવા લાગ્યા. મટિલ્ડારી 'આંતરરાષ્ટ્રીય મૈત્રી વર્ધક સંઘ' સ્થાપ્યો; તેમાં ઘણા લોકો શાંતિ સ્થાપવા અને સેવા આપવા તૈયાર થયા.

ઇજ્જાંડની ફ્લોરેસ નાઈટિંગેલ :

એવી જ રીતે 'દાય બત્તી સાથેની દેવી' નામે મશહૂર થયેલી ઇજ્જાંડની ફ્લોરેસ નાઈટિંગેલનો દાખલો પણ શાંતિ માટે અદ્ભુત છે. તેણે મોદા-બોયલ વગેરેની સેવાસુશ્રુષા માટે જીવન આપી દીધું અને

છવતમાં ને ક્રોડના આગે છે તેને આ રોવા-આકરી વડે વિનયનામાં ફેરવી નાંખી, તેને અનુસરીને ધણી મારા પાસેની સ્ત્રીઓ એ રોવા-અંગમાં દાખલ થતા લાગી.

બૌદ્ધ સાધ્વી રૂકમાવતી

અસ્થિગત પ્રયત્નોમાં બૌદ્ધ સાધ્વી રૂકમાવતીનો દાખલો પ્રેરક છે. તે વળતે એક મોટો દુકાળ પડ્યો. લોકો પાસે કાંઈ ખાતાનું ન રહ્યું. તેમાં એક બાઈની સ્થિતિ એટલી કપરી આવી ગઈ કે તે પોતાના બાળકને મારીને ખાવાની તૈયારી કરતી હતી. ત્યાંથી સાધ્વી રૂકમાવતીને ખસાર થવાનું થયું. તેણે બાઈને સમજાવતી પાળુ બાઈ ન માની એટલે તેણે એ બાળક લઈ લીધું અને પેલી બાઈને પોતાનું સ્તન કાપીને આપી દીધું.

આવા નમૂના દરેક ધર્મમાં છે. માત્ર તેનું સંકલન થતું જરૂરી છે.

રાણાપ્રતાપનો પુરોહિત :

રાણાપ્રતાપ અને શક્તિસિંહ બન્ને ભાઈઓ ન્યારે વાદે ચઢી ગયા હતા અને તલવાર ઢાઢીને એક બીજાનું માથું ઊડાવવાની તૈયારીમાં હતા, ત્યારે તેમનો પુરોહિત વચ્ચે આવી ને સમજાવે છે. ન્યારે તેઓ સમજતા નથી-ત્યારે પુરોહિત પોતાના હાથે જ બન્નેની વચ્ચે છરી પોતાના પેટમાં દુલાવીને પોતાનું બલિદાન આપી દે છે. આની બન્ને ઉપર તરત અસર થઈ, અને બન્ને ભાઈઓ લડવાનું શૂલી પસ્તાવો કરવા લાગ્યા અને પ્રેમથી રહેવા લાગ્યા.

ગુરુ ગોવિંદના બે પુત્રો :

ગુરુ ગોવિંદસિંહ પાસે બે વાત મૂકવામાં આવી કે “કાંતો આખી શીખ કેમ ઉપર અત્યાચાર થશે-નહીંતર તમારા બે દીકરાને સોંપો ! અમે તેમને અમારા બનાવશું !”

ખટ્ટેડ રસેલ અને શાંતિની યાત્રા :

આમ દેશ-વિદેશોમાં યાત્રા અર્થક્રમનું આદેશનો યથા રીતે ખટ્ટેડ રસેલ નેપાળે તાત્કાલિક "અર્થક્રમ" નામ કરવાની "શાંતિવાદી" સૂચના ઉપાદી હતી પણ એમાં સંરચના અનુગત નથી. અસ્થિતિમાં ધણી બચી છે; ધણી સદીઓ થઈ છે પણ અસ્થિતિઓના સંરચનાથી કંઈ સક્રિય થતું નથી; ધડતર પામેલી અસ્થિઓ તૈયાર થાય તે જ શાંતિનું આદેશન જગાડી શકે, વગર ધડાયેલા લોકો કે તેમની શાંતિસેના તૈયાર કરવાથી કંઈ પણ કાર્ય સરતું નથી.

જનતા સાથે શાંતિ-સેનાનું સંકલન :

આના સંદર્ભમાં મને એક ચાત યાદ આવે છે. મારું ચોમાસું ધોળકા દત્તે અને સન ૧૯૫૬ માં મહાશુશ્રુષાતવાદીઓના તોફાન વખતે મેરાંરજામાઈ ઉપવાસ કરી રજા હતા. ત્યારે મને થયું કે સર્વપ્રથમ મારી ઉપવાસ કરવાની ફરજ છે તે છતાં પણ શુશ્રુષાત પ્રાંતિક કોંગ્રેસ સમિતિની કોઈ અસ્થિતિ ઉપવાસ કરવાની જરૂર હતી. તેના બદલે એક કોંગ્રેસી અને મરકારી હોદ્દાદાર (મુખ્યના શુખ્ય પ્રધાન) રૂપે

દેવે ત્યાં અવ્યક્તમળ ઉપર અધ્યા રાખવાથી જ આશાનું દિરણ ફેરે છે. કોઈને કોઈ સ્ફુરણા દ્વારા સાક્ષાત્કાર થાય જ છે।

આજે કુશલે, ૫૦ મેગાટનનો બોમ બનાવીને અખતરો કરાવ્યો છે। તે લોકોને ડરાવવા માટે કે લિસક સક્તિમાં અમે કેટલા આગળ છીએ? પણ, આ પ્રકારનો ગર્વ શું કામનો? ગોડસેએ ગાંધીજીને મારીને ગર્વ અનુભવ્યો તેથી શું થયું? ગાંધીજી તો અણનમ રહ્યા। એક ગાંધીજી ગયા તો શું થયું તેજો અલિસાનો વારસો આખા જગતને આપી ગયા. પરિણામે સસ્ત્રો દૂખાડવાથી લઈને મદારાષ્ટ્રોની શિખર મંત્રણા, અને આણ્વિકસિત રાષ્ટ્રોના વિકાસથી લઈને રાષ્ટ્રોના શાંતિમય સદઅસ્તિત્વની વાતો કરતું જગત થઈ ગયું છે.

આમજનતાની શાંતિ સેનામાં સહાયતા!

આ અંગે અગાઉ ચર્ચા થઈ ચૂકી છે કે જનસંગઠનોનું ઘડતર એ દિશામાં થશે તો તેમાંથી શાંતિ સહાયકો મળ્યા વગર નહીં રહે। અમેદાવાદમાં ૧૯૫૬ માં મહાગુજરાતવાદીઓનું તોફાન ચાલતું હતું ત્યારે પરિસ્થિતિ એવી વિકટ હતી કે કોઈ સાધુ, લોકસેવક કે કોંગ્રેસી ખદાર નીકળી આ તોફાનીઓને કહી શકતું નહીં. મોરારજીભાઈએ તો ઉપવાસ કરી પોતાની ફરજ બજાવી હતી. પણ લોકોમાં નિર્ભયતાનો સંચાર કોઈ કરવા તૈયાર ન હતું. તે વખતે ભાલનજકાંઠામાંથી ખેડૂતો અને ગોપાલકોની દુકડીઓએ આવીને નિર્ભયતાનો સંચાર કર્યો. લોકોમાં નૈતિક જાગૃતિ આણી અને તોફાનીઓને શાંતિનો પાઠ શીખવ્યો.

હવે પ્રશ્ન એ છે કે શું એ દુકડીઓને ઘડતર મળ્યું હતું? ના, તેમને માત્ર ભાલનજકાંઠા પ્રાથમિક સંઘ અને ખેડૂત-ગોપાલક મંડળ પ્રતિ શ્રદ્ધા હતી. પૈસા આપવાના હોય તો લોકો સહેલાઈથી આપી શકે; પણ અહીં પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા આપવાના હતા. ખેડૂત મંડળ જેટલું ગોપાલક મંડળનું ઘડતર પણ થયું ન હતું. તે છતાં ગોપાલકો અને ખેડૂતો સહી ન શકાય તેવી ગાળો, આક્ષેપો અને પથરોમારો વચ્ચે શાંત રહ્યા।

ચર્ચા - વિચારણા

શ્રી. ચંચળબેન : આજની ચર્ચાનો પ્રારંભ કરતાં કહું
“ ગાંધીજીના દિદુ-મુરિલમ—એકતાના પ્રચારો પાળના હતા. તે
સ્વરાજ્ય પાદ તેમને નોઆપલી સાંભળ્યું. તેઓ દિસાના જોળા
અમયને પતાવી આપતા.

સવારે પૂ. મહારાજશ્રીએ કહ્યું તેમ સન ૧૯૪૬ માં ઇંદુમતીએ
દિસક લથિયારોવાળાં ટોળાં વચ્ચે જમને બાપણ આપ્યું હતું. જે શૌ
છે તેને દિસાના પદ્ધતે અદિસાને માર્ગે વાપરવામાં આવે તો કેટલું
બધું કામ થાય! સુભાષ બે. જ. રાજપૂત કેમ વગેરે વ્યક્તિ અને સમૂહ
કેટલું ભવ્ય કામ કરી શકે! પૂ. ગુરુદેવ જલ્દિદાનની વાતો ગાંધીજીના
અનુસંધાનમાં કદી રહ્યા છે, તેથી આપણે સૌ પ્રકારે રહ્યા છીએ, એટલે
આ શિગિરનું પરિણામ ઘણું સુંદર આવશે તેમાં શંકા નથી. ”

શ્રી. દેવજીભાઈ : “ શાંતિસેનાની વિદ્વાત્કારી વાતોથી શાંતિસેના
નહીં આવે. એનો પાયો અને ચોગ્યતા કાર્યક્રમોમાંથી અને તેણે આમ
જનતામાંથી આવશે. ગ્રામદુકડીઓ તેમજ મલિકા દુકડીઓ ઉપર
અમદાવાદમાં જે બન્યું તેમાં એ બધાં ટકી રહ્યાં. તેની પાછળ
પૂ. મહારાજશ્રી પ્રત્યેની અને લાલ નળકાંઠા પ્રયોગની સંસ્થાઓ પ્રત્યેની
શ્રદ્ધા સિવાય મુખ્યબળ બીજું શું હતું? એ પ્રસંગો ભવ્ય બની ગયા.
જે ક્યાંયે નથી મળતું તે અનુસંધાનમાંથી મળે છે. ગાંધીજીને જે
મુખ્યબળ મળ્યું હતું તે તો મુંગી જનતાની સમજસૂઝલરી શ્રદ્ધાથી જ
મળ્યું હતું. ”

શ્રી. પૂંજીભાઈ : શાંતિસૈનિક મોટે ભાગે નસલુવર્ગમાંથી જ
આવવા જોઈએ, કારણ કે, પાછળની એને ચિંતા ન હોય! જે કે
સાધુ જાતે જ શાંતિસૈનિક જ છે. પણ તેઓ આજે તેવા રહ્યા નથી.
હવે તેમને બદલાવું પડશે.

પ્રતિજ્ઞાઓ તેમને તેમનારના પણ મળા મળેથી કારણ કે
 તેમને પણ જ્ઞાન આપવાના જોવાને છે. પણ તેની સાથે
 કે સતત-સાંતિ! આવી સાંતિ માનવપણે હિમતવારમાં જ
 ! જાનિતના બલિદાનો રક્તપ્રવાહ કે પસંતના રંગનાં થવાં છે.
 કસબો અનુભવે નહીં લેવાયો તેની પાસે અમર પડતી નથી.
 સાથે હંપર લોકોની અધ્યા દોષને તે પ્રતિજ્ઞા દોષને પણ
 સંસ્કર પ્રભાવ પેદા કરી શકે છે. તે એક તરફ નિસર્ગનાં અવલોકનજન
 કે અત્યારે રાખશે અને બીજી તરફ અમાન જનર. "

શ્રી. આપવંતલાભ : " હું પડાવેલો નથી પણ મને અદિસમાં
 તેમજ છે અને અમારું રિત આપ ત્યાં બલિદાન આપવા પણ તૈયાર
 છું. જેમ આપનાયકાંદા અને ગુરુદાસમાં સાંતિસેનાનો પ્રયોગ કરવા
 માટે ક્રાંતિમિત્ર સાધુઓ લેકાયા તેમ આપના દેશમાં અનુસંધાન થઈ
 જવા તો પણ આદેશ માર્ગ શકે ! આજે આટલા બધા લેન સાધુઓ
 છે—વૈદિક સાધુઓ છે. શું મહાત્માજી જેવા ગુરુચાત્રથી સત કરતાં
 તેમની જવાબદારી ઓછી છે ? આજે તો હું "નરો"ની આદ્યારીમાં
 દિનિયામાં મજબૂત મદદમાં હોવી શકે છે. તત્કાલે સામે દાલ નંદલી
 મજબૂત લેકાએ તેમ ગોચરની દિશા સામે અદિસા પણ જોટલી જ
 માટે મુશ્કળ તક છે. સાંતિ આપ. અત્યારે અદિસા

શ્રી. મુંદરલાલ : " જેમ સૈનિકને સેનાપતિ ઉપર વિશ્વાસ હોય
 છે તેમ આપજીને પણ લેકાએ ! સાંતિસેનાના સેનાપતિ પાસે પ્રેમનું જ
 મુખ્ય બળ હશે જોટલે કશી દરકત નહીં આવે ! હું એવો સાંતિ
 સૈનિક બનવા છું છું. "

શ્રી. હુલેરાય માટલિયા : સેનામાં સાત વસ્તુઓ હોય તો તે
 સૈન્ય બને છે. — (૧) સેનાની (૨) શિસ્ત (૩) તાલીમ (૪)
 સમઠન (૫) સંખ્યા (૬) ગુસ્સો અને (૭) વ્યૂહ. સાંતિ-સેના

વિશ્વમાં અદિસાનાં પરિચયોનું અનુસંધાન

સામસાધેન અદિસાના પ્રચારમાં અદિપતિજી, જ્ઞાનિ મેના અને અગતિ વિચાર ગ્રંથ સુધી છે. પણ આ પ્રયોગોની અગર સમસ્ત વિવેચની પરીચયી ન કરવામાં આવે તો તેની અગર અમુક ક્ષેત્ર-પ્રાંત કે પ્રદેશ સુધી સી જશે અને કાળાંતરે તેનું ગુણનના પણ માર્ગ જશે. જગતમાં વિચાર અને અદિસા વચ્ચેનું સંબંધી ગુણવત્તા સાચું આવ્યું છે. અને તેને જ્ઞાતિ અને અદિસાને ગરજો આવતું પડતું છે। પણ તેમ કરવામાં અનેક યુક્તિ-અનિદિસા નજરેમાંથી જગતને ચાતનાસદિત પસાર થતું રહ્યું. એટલે જ વિવેચનાં અદિસાના પરિચયો શોધીને તેનું અનુસંધાન કેવી રીતે કરી શકાય તે અંગે વિચારવાનું છે.

અદિસા સાથે ખાન-ખાનને ઘણો સંબંધ છે. વિચાર સાથે તો છે પણ આચારમાં તેને ઘણા ઓછા ઉતારે છે. એટલે અદિસકે ખાન-ખાન કેનાં-કેનાં છે તેનો સર્વપ્રથમ વિચાર કરીએ :—

જૈનો અને અદિસા :

અદિસા સાથેનો ખોરાકનો વિચાર જૈન અને વૈષ્ણવ ધર્મમાં કરવામાં આવ્યો છે. જૈનધર્મમાં આદારશુદ્ધિ ઉપર ખૂબ જ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. તે અંગે અદિસાનો ઝીણવટથી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. એમાં પણ પહેલાં મદારલ અને મદાપરિવ્રદને પાપકારક અને નરકગતિમાં લઈ જનારા બતાવ્યા. પછી ખીજા જે તત્ત્વો ઉમેરાયા—
“કુણિમાહારેણુ, પચ્ચેદિયવહેણુ” માંસાહાર અને પચ્ચેદિયવધ. એક બાજુ ત્યાં ત્રિશ્વ વિશાળ છવ અદિસાને સાચવવાની ભૂમિકા છે અને એક તરફ જૈન શ્રાવક રાગ ન્યાય માટે ખૂનખાર જંગ લડે તેમાં ૧ કરોડ ૮૦ લાખ માણસો મરે. તે છતાં તેને સ્વર્ગગામી બતાવ્યો ત્યારે માંસાહાર કરનારને નરકગામી બતાવ્યો. આ વાતને ઊઝાણથી સમજવા જેવી છે। એ તત્ત્વ ન સમજવાને કારણે આજે જૈનોમાં પણ

આપણે સમાજને એ સંસ્કૃતિય રાજ્ય બનાવે એવો આશય (અનિષ્ટામી સમાજ, ક્યારેક દિલ્હીમાંથી કે ક્યારેક બંગાળમાં) રાખે. આપણે કોમવાદની લાગણીને પાંપાજ્યા કરે છે. એટલા જ નહીં, દિલ્હી-મુસ્લિમ લગ્નના વર્ણને મુસ્લિમોમાંથી અલગ કરવા માટે દિસક સરખો લેવામાં આવ્યા લોકો આપ નહીં માને. વૈદિક સંન્યાસીઓમાં અહિંસાની લાગણી જોવાનું-નિષેધ માટે જોટલી છે તેટલી લાગણી અન્યાયના અહિંસક-પ્રતિકાર માટે ધર્મ-ક્રોધ સમન્વયની ભાવનાની નથી. પણ તે છતાં આ એક અહિંસાનું પરિણામ છે ખરું ।

અલિંસાના અચાર માટે, ૯

જે પરતુ અન્યતઃ જરૂરી કે તેમજ સાક્ષાત્કારનો પ્રચાર। તેથી આપણે
 વિચારવો વિચાર સૌથી પહેલો કરવાનો છે. જે નિર્માણદારી મરની
 સિદ્ધાન્તની કરવો હોઈ છે. એમાં મળી મુશ્કેલી પડે છે. મુશ્કેલ,
 શિસ્તી અને કેટલાક ખર્ચ વાગેલા ઊંડાણથી સંપર્ક થતો નથી.
 મહાસાગરમાં તો મળે રહેલો મુશ્કેલી પડી. પ્રવચનોમાં ઉપર ચોટિયા
 પહોંચવામાં છે. શિદ્ધાન્તમાં મેર મેર જતાં ઊંડાણથી સંપર્ક થાય છે
 તો જ તેમની બાવનાનો અવાજ આવી શકે છે। પણ તે મુશ્કેલ મોત
 ધર્મ જરૂરી છે.

અવધાન મેળો અને અદિસા :

જે દષ્ટિએ નિર્માણદારનો પ્રચાર કરવા અને અદિસાને સમજી
 સારી રહેવારના માટે જરૂરી છે કે વિચારીને સાક્ષાત્કારી પરિપક્વ છે;
 તેની સાથે અનુભવમાન કરવું જોઈએ. આવી મળ્યુંને એમ થશે કે આવી
 પરિપક્વતા સર્વોત્તમ મોટા બાગે પશ્ચિમના દેશોમાં હોય છે ત્યાં તેમનાં
 અંગનું અવનમાં આદિસાનાં મળ્યા જુદી જ રીતે મળ્યાં છે। તે તેને
 સલામત કે કેમ। જ્યારે જે મુદ્દાઓને એક સાથે લેવામાં આવે તો
 એક સારું-અદિસા પરિણામ હોય—ખીજ ન પણ હોય। પણ દરેક
 વાતનો વ્યક્તિગત વિચાર ન કરતાં સંસ્થાગત કરવો પડશે

કેટલાક જૈન વૈષ્ણવ અદિસાક ધર્મ સંસ્થાના સભ્ય દશે; ખીજ
 બાજુ વ્યક્તિગત અવનમાં શોધણ કરતા દશે. કદાચ શોધણને સારું ન
 પણ માનતા હોય। આવી એ વિચારવાનું છે કે માણસ શોધણ
 સંસ્થાગત તો કરતો નથીને; આગર તો શોધણ કરનાર સંસ્થા સાથે
 જોડાયેલો તો નથીને, કે શોધણને સારું માનતો તો નથીને? આ ત્રણેય
 વિકલ્પો ન હોય તો એ અદિસાક સંસ્થા સાથે જોડાયેલ માણસને
 લેવામાં બાધ નથી. આવી શોધણનો મુદ્દો અલગ રીતે લેવાનો છે.

ઉપરોક્ત બાબતમાં આપણી કસોટી પ્રમાણે જે રાજ્યીય વિરોધી
 પક્ષો ગાવધ-નિવેધ અને પ્રમ ૨૩ છે. એ

આગળ જતાં આવે છે.

હવે એની સાથે વિશ્વમાં જે અહિંસાના પરિણામો વ્યક્તિગત સંસ્થાગત કામ કરી રહ્યા છે તેનો વિચાર કરીએ. આમાં માર્શલ ટીટોનાસર અને પંડિત નેહરૂ લોકશાહીનાં પરિણામો છે. જે શાંતિમાં માનનારાં છે. એવી જ રીતે પંચશીલના સિદ્ધાંતો ઉપર સહી કરનારાં રાષ્ટ્રો છે. તે પણ એક રીતે અહિંસાના પ્રસાર માટે મદદરૂપ છે. તે ઉપરાંત એવાં પરિણામો જેને સામ્યવાદ, કામવાદ કે મૂડીવાદ સાથે લગવાડ નથી, તેને ટેકો આપી શકાય. કારણ કે આ પક્ષો સત્તા દ્વારા ક્રાંતિમાં માનનારા છે અને તેઓ તે માટે અહિંસાનો કે સાધનશુદ્ધિનો આગ્રહ રાખતા નથી; એટલે તેઓ અહિંસાના પ્રચાર ને વખત આવે આજુએ રાખી શકે છે. તેથી જ્યાં સર્વોદયવાળાનો આ જન્મે પક્ષો સાથે લગવાડ હોય ત્યાં તેનો વિરોધ આપણે કરીએ છીએ.

જો દૃષ્ટિએ વિશ્વ શાકાદારી પરિપક્વ તટસ્થ છે. તેનો રાજકીય પક્ષો સાથે લગવાડ નથી. તેવીજ રીતે જીવદયા મંડળી, હિંસા વિરોધક સંઘ કે પ્રાણી પ્રત્યે કરૂતા અટકાવતો સંઘ; પણ સંસ્થાગત રીતે તટસ્થ છે. તેમની સાથે અનુસંધાન કરવામાં વાંધો આવતો નથી. વ્યક્તિગત રીતે જે સભ્યોનો એવા પક્ષો સાથે લગવાડ હોય છે, તેને દૂર કરવો જોઈએ.

આ બધી સંસ્થાઓએ નિર્માસાદારનો જોરશોરથી પ્રચાર કરવો જોઈએ; પોતે માંસ ન ખાય, શ્રીજનમાં તેનો પ્રચાર રોકે. અને શાકાદારની શક્યતા બિલી કરી શકે. આ સંસ્થાઓ ખ્રિસ્તી, ઈસ્લામ અને જૌદ્ધ ધર્મના અનુયાયીઓમાં વધારે પ્રભાવશાળી થઈ શકશે. એકવાર જો એ ધર્મના વડાઓને એમ થાય કે ઊંડાણથી જોતાં કાર્નિસ્ટ કે મદમદે પરિચિતિ બદલાય તો પણ માંસાદાર કરવાનું એકાંત વિધાન નથી થયું; તો આ દિશામાં ધણું ઉપયોગી કાર્ય થાય.

ખ્રિસ્તી ધર્મનો પ્રેમ અને અહિંસા :

શું ખ્રિસ્તીધર્મ સતત હિંસા કે માંસાહારમાં માને છે? કે એને અહિંસા તરફ વાળી ન શકાય? આના જવાબમાં હું બે વાત રજૂ કરીશ. એક તો એ કે વનસ્પતિ આહાર સંધનો જન્મ જોવા જઈએ તો પરદેશમાંથી જ થયો છે. તે ઉપરાંત વિજ્ઞાન પણ એવા સિદ્ધાંત ઉપર આવી રહ્યું છે કે માંસાહાર કરતાં વનસ્પતિ આહાર માનવ શરીરને વધારે અનુકૂળ છે. તે ઉપરાંત “પ્રાણીઓ પ્રતિ કરતા અટકાવો” એમાં માનનારો સંધ પણ સર્વપ્રથમ ત્યાંથી થયો છે. એ ઉપરથી આશા કરી શકાય કે ખ્રિસ્તીધર્મ જરૂર શાકાહાર તરફ વળી શકશે.

જિસસ્ ક્રાઈસ્ટે તે જમાનામાં પ્રેમની વાત કરી; “તારા ડાળા બાક ઉપર તમારો મારે તો જમણો ગાલ ધરજો.” એજ સંપ્રદાયમાં ધર્મસંસ્થા દ્વારા યુદ્ધની વાત કરવામાં આવી. તેનો વિરોધ કેટલાક ઈસાઈ સંતોએ કર્યો. પણ તેમણે જે ક્યું તે લોકસંસ્થાના અનુબંધ વગર એટલે તેમનો અવાજ વ્યાપક ન બન્યો. ઇસાઈ ધર્મમાં કેવેકર્સ સંપ્રદાય નીકળ્યો કે જેણે ગમે તેવા કળે કે આફતો સહીને લડાઈમાં દાખલ થવાનો વિરોધ કર્યો. એમાં પહેલાં કેટલાંક સેનાપતિ હતા. તેમના મનમાં એ વિચાર રહ્યો કે “આપણે આ માનવહિંસાના કાર્યમાં પડવું નથી.” તેમણે પેદ-પ્રતિષ્ઠાનો ત્યાગ કર્યો. આવા ઘણા ખ્રિસ્તીધર્મના માણસો મળી શકે છે. સંપ્રદાય જીવન શુદ્ધિ ઉપર ભાર મૂકે છે તેમજ તેને કાષ્ઠપણુ પ્રકારનો રાજકીય પક્ષનો લગવાડ નથી. એટલે તેની સાથે અનુબંધ જોડવો જોઈએ.

ગાંધીજીને ખ્રિસ્તીધર્મ પ્રત્યે બે કારણોથી આકર્ષણ થયું હતું. એક તો રક્તપિતીયાની સેવા દ્વારા એકાદમ ભાવ કેળવવાની વાત; બીજું, માર્કનાર પ્રત્યે પ્રેમ અને ક્ષમા. એમાંથી એમને પ્રેમ, સેવા ને સત્યાગ્રહ એ ત્રણ સિદ્ધાંતો લાધ્યા હતા.

વૈભવ અને સુખને સમગ્ર પતે દેખતું અમારું મન. તેમના
 દેશમાં તેમને પણ અધિકારની જગ્યામાં આપવા દેવામાં નથી આવતું.
 અને જેણે એકાદીન પણ આ આપવામાં મક્કમ છે, જ્યારે જ્યારે
 નમ્ર મનો ને ત્યારે ત્યારે નમ્ર બાપમાં તેઓ અધિકારની વાત કરે છે.
 એમને જેમના પદ્મમાં વિચારવાની કે મજૂર મરમખત્યાર સાધવાની
 રાષ્ટ્રોને તેમજ ગરિબાણની જુદાને સાથ સાથ કરી દીધું હતું કે વિશ્વ-
 માંને સ્વર્ણની ભોપ ભો નમારા રાષ્ટ્રે તટસ્થ પણ તરીકે રહેવું જોઈએ.

એમને અધિકારના પરિણામ માટે કેમગમન અનુસંધાન રાખતું
 પડશે તેમજ તેને દેકા આપવો પડશે. એની સાથે એ વાતની લોકારી
 રાખવી પડશે કે રીતો કે આદર્શની રીતે સામ્યવાદી, સમાજવાદી કે
 કામવાદી અથવા દિગ્ધા ને માનનારાં બળોને દેકા ન મળે, તેમજ
 એમને અપરિણામ કરવાં જોઈએ.

‘યુનો’ અને અહિંસા :

દેશની લંગ વિશ્વની સપાટીએ અધિકારના પરિણામ માટે ‘યુનો’ને
 દેકા આપવો જોઈએ. કારણ કે તે એક તટસ્થ બળ છે અને જગતમાં
 શાંતિના પ્રચાર માટે કાર્ય કરી રહ્યું છે. એટલું ખરું કે આ સંયુક્ત
 રાષ્ટ્ર સંઘની શક્તિ ખૂબજ અસરકારક બનાવવી જોઈએ. જેથી તે
 રાષ્ટ્રો-રાષ્ટ્રો વચ્ચે સુસંબંધો સ્થાપી શકે.

‘યુનો’ના હસ્તક ચાલતું “યુનેસ્કો” પણ વિશ્વશાંતિ માટેનું
 બળ છે. તે જગતમાં જ્ઞાન-વિજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિના પ્રચાર સાથે
 વલુવિકસિત રાષ્ટ્રો માટે ઘણી કલ્યાણકારી યોજનાઓને સાકાર કરી
 રહ્યું છે. એટલે એ પરિણામનું અનુસંધાન પણ જરૂરી છે.

તટસ્થ રાષ્ટ્રો અને અહિંસા :

ત્રીજું બળ છે સક્રિય તટસ્થ રાષ્ટ્રો. તેમને પણ લોકશાહીની
 બિંદુએ દેકા આપવો જોઈએ. પહેલાં તો પશ્ચિમી દુનિયાની ત્રીજી-બીજી

૧ રાષ્ટ્રોએ સહી કરી હતી પણ આજનાં એના ઉપર રાષ્ટ્ર ન
 ૨. રાષ્ટ્રોમાં દમનનાં એવા રાષ્ટ્રોની જેમ મળી હતી. તેમાં કામ
 ૩. પણ મળ્યું હતું, કેવળ અને દેવેદીના ઉદ્યોગ પ્રકારે આજના
 ૪. કેવળ રાષ્ટ્રો, તે કેવળ નાદો, તે કેવળ આજના, તે કેવળ
 ૫. રાષ્ટ્રોની દરેકમાં મળી મળ્યા. તેથી તદ્દય રાષ્ટ્રવાદના પ્રકારમાં
 ૬. આજના, દરેક એકે જુદા જુદા પ્રકારે આજના વધારવાની
 ૭. તક આપી આપી છે. નિરાશ મરણી જરૂર નથી. સાંતિની વાતો
 ૮. કરનારાં અને તે પ્રજાની કસમો વાત કરતા માત્ર તે નિરાશીકરણ
 ૯. અત્યંત પ્રતિજ્ઞા કે રીતિ મરણનો પ્રકાર જુદા જુદા પ્રકારે પડે. પણ
 ૧૦. મોટાં મોટાં રાષ્ટ્રો અત્યંત અત્યંત પ્રજાની રવાનો મરણ
 ૧૧. કરનાં દેશ છે.

દમનનાં-દમનનાં એ આજના વાત જની છે કે દેવેદી અને દુર્લભ
 જાતની પત્નીઓએ સાંતિ મારે તદ્દ-સાદ વાતો કરી છે. જે રીતે
 સંસ્કારો મારે તદ્દ આ કામ માત્ર તે વિષયમાં સાંતિનો માર્ગ સાદ માર્ગ
 જાય. માત્ર સમાપ્તિ આજના પણ આ વાત તે મૂકવા મૂકવું હું.
 વિશ્વરાજ્ય પ્રાયોગિક સંપત્તિ પણ આ જુદી સમાપ્તિ જાણવા છે.
 છેવટે તે જાતનાનાં સંસ્કારો વહેજ વિષયમાં અસરકારક સાધુદાયિક
 અર્થિસાનો પ્રયોગ કરી શક્યું.

વ્યક્તિગત સાંતિનાં પરિણામો :

દરેક આપણે વ્યક્તિગત રીતે વિશ્વમાં સાંતિનાં જે પરિણામો છે,
 તે વિશે વિચારીએ. મને વ્યાસમૂર્તિ માત્ર છે; સાયપ્રસ નામના રાષ્ટ્ર
 ઉપર “રક્ષી” નામનો એક યુવાન દિસાન રહેતો હતો. ઇંગ્લાંડ અને
 જર્મનીના અગ્રણી વખતે ઇંગ્લાંડની ફ્રાન્સ જર્મનીનાજી ઉપદી ત્યારે
 એ સુદનો વિદેશ કરવા મારે એ સેફોની દુકાનીઓ ઉપદી અને એક
 અગ્રણીમાં એણે રૂ. ૨૧ ઉપવાસ કર્યા. એની સદાતુલ્યતામાં જીવન સદાયક
 ઉપવાસીઓ પણ ધણા હતા.

એવીજ રીતે બર્ટ્રેંડ રસેલે આણબોમ પ્રયોગ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવા માટે બ્રિટીશ કચેરીઓ ઉપર પ્રદર્શનો કર્યાં. હિંદુસ્તાનમાં મુંબઈ પણ આ રીતે વિદેશી કચેરીઓ ઉપર પ્રદર્શનો કરવામાં આવ્યાં હતાં. લાખો વિમ્લમિઓ (pamphlets) વહેંચી. પછી ક્રાંતિક કાનૂનથી કર્યો હશે એટલે રસેલને બ્રિટીશ સરકારે જેલમાં પૂર્યા છે।

એવીજ રીતે આંતરરાષ્ટ્રીય શ્રમ શિબિર નામની એક સંસ્થા ભ્રાતૃભાવ વધારવાનું કામ કરે છે. પણ, એ બધા નાના મોટા પ્રયોગો છેવટે વ્યક્તિવાદી પ્રયોગોમાં માનનારા છે. એ બધાં શાંતિવાદી બળો અનુમંધાન કરવા માટે સર્વસેવા સંઘ તરફથી થોડોક પ્રયત્ન ચાલે છે.

એવીજ રીતે વિશ્વના ધર્મોવાળાને ભેગા મળીને વિચાર કરવા માટેની ભૂમિકા મુનિશ્રી સુશીલકુમારજીએ વિશ્વધર્મ સંમેલન વગેરે દ્વારા ઊભી કરી છે તેમજ અહિંસાના વિકાસ માટે અહિંસા શોધપીઠ અને અને અહિંસા પુસ્તકાલય પણ ચલાવવાની યોજના છે.

હિંસા વિરોધક સંઘ, જીવહ્યા મંડળી તેમજ જુદી જુદી ગૌશાળાઓના પ્રયત્નો પણ ચાલે છે. પણ એ બધાનું સંકલન થાય અને બધાં ભેગા મળીને કામ કરી શકે તોજ અહિંસા વિજયી બની શકે. નહીંતર હિંસાના પ્રવાહો એટલી ઝડપથી વહી રહ્યા છે કે એને ખાળવાનું કામ અધરું બની જશે.

હિંસક શસ્ત્રો-આણબોમ ઉપર પ્રતિબંધ :

હવે તો આણબોમ ઉપર પ્રતિબંધ મૂકવાની અપીલ લાલચીન અને સામ્યવાદી રશિયા તરફથી પણ બહાર પડી છે. હવે રાષ્ટ્રો એ દિશામાં દૃઢ થઈ રહ્યા છે. આણબોમ ઉપર પ્રતિબંધની માંગ દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. પણ લોકોને ચીન કે રશિયા ઉપર વિશ્વાસ ખેસતો નથી.

કારણ કે રશિયા આણબોમ-પ્રતિબંધની વાત એક તરફ કરે છે ત્યારે બીજી તરફ ૫૦ મેગાટન બોમના પ્રયોગો કરે છે. આ બન્નેનો મેળ ખાતો નથી.

તે ઉપરાંત સામ્યવાદી નીતિ સંઘર્ષની છે. તે પણ દિસાનો ફેલાવો કરે છે. એટલે પંડિત જવાહરલાલ નેહરુએ ચીનને 'મૂનો'માં દાખલ કરવાનો પ્રસ્તાવ મૂક્યો હતો. તેની પાછળનો આશય એટલો જ કે સામ્યવાદી નિરંકુશ લાગવગ ઉપર મર્યાદા આપી જાય. તે માટે ચીન સાથે ઘણી બાંધ-છાંડ કરી પણ ચીનનું સ્પષ્ટતઃ આક્રમણકારી સ્વરૂપ આગળ આવી રહ્યું છે.

આ બધા પ્રશ્નોમાં આપણે શું કરી શકીએ? આપણી શક્તિની મર્યાદા છે. જે પ્રયોગ આપણે ચાલે છે (પ્રાયોગિક સંઘ) એનું કાર્ય સાચરીને આંતરરાષ્ટ્રીય અદિસક પરિબલોનું અનુસંધાન કેવી રીતે કરી શકશું એ સવાલ છે.

તો પછી શું કોંગ્રેસ-રાજ્ય સંસ્થા એ કાર્ય કરી શકશે? એની એક મર્યાદા છે એટલે રાજ્ય કરતાં પ્રજા પાસે વધારે આશા રાખવી પડશે. કોમવાદ લાદતને ઝોટો પગવતો નથી; તે છતાં પ્રજાના ઘડતર વગર એ અંગેના પ્રતિબંધના ઠરાવને પડતો મૂકી દેવો પડે. એવું જ સામ્યવાદનું છે અને ચીનના આક્રમણ સમયે તો એ બહુ જ સ્પષ્ટ રીતે આગળ આવ્યું. તે છતાં એ અંગે કહી શકાતું નથી.

એ માટે લોક સંગઠનોને ધડવાનું છે. તે કાર્ય રચનાત્મક કાર્યકરોનું છે અને તેમને જગાડવા કે માર્ગદર્શન આપવાનું કાર્ય ક્રાંતિપ્રિય સાધુ-સાધ્વીઓનું છે. તેમણે જ્યાં જ્યાં રચનાત્મક કાર્યકરોની ક્ષતિ થઈ છે તે સાફ કરીને આગળ વધવાનું છે. દા. ત. સર્વોદયના પ્રેરકોએ સર્વપક્ષ સમન્વયની વાત કરી. ચેલવાલ ખાતે ચયેલી ગ્રામદાન પરિપક્ષમાં બધા પક્ષોનો ટેકો મળ્યો એવી આશા રખાઈ હતી. એ વખતે શ્રી નંદુદ્રિપાદ (કમ્યુનિસ્ટ પાર્ટીના મંત્રી-કેરલના તે વખતના મુખ્ય મંત્રી) નો ટેકો રહ્યો-પણ એ પછી શાંતિસેના કે ગ્રામદાન માટે સામ્યવાદી પાર્ટીમાં સક્રિય ટેકો મળ્યો હોય, એમ લાગતું નથી. સમાજવાદી લોકો જુદા જુદા દિશામાં ગયા છે. સમાજવાદી કે સામ્યવાદી પક્ષ સત્તા દ્વારા ક્રાંતિમાં

માને છે. ત્યાં તેમનો સર્વોદયની રાજ્યમુક્તિ કે રાજ્ય નિરપેક્ષતાની વાત સામે ક્યાંથી મેળા ખેંચી શકે ? વ્યક્તિગત રીતે સારા માણુઓ હોઈ શકે પણ સમગ્ર પક્ષ કે સંસ્થાની સાથે અનુસંધાનની વાત વ્યક્તિના માધ્યમથી થતી હોય ત્યારે તેમાં કાળજી રાખવી જોઈએ !

સામુદાયિક અહિંસાના પરિબળો સામે સર્વોદયિ કાર્યકરો અચંચતા હોય એવો ધણીવાર આભાસ થાય છે એટલે સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગો કરવામાં જે કાળજી રાખવાની છે તે રાખ્યા વગર તો બહુ જ કાર્ય બાધું વળી જવાની ભીતિ છે.

સામુદાયિક અહિંસાના પ્રયોગના વિશ્વ માટેના કાર્યક્રમો ?

આ અંગે વિચાર કરીએ તો નીચેના કાર્યક્રમો ઉપાડવા જોઈએ, એમ લાગશે :—

(૧) વિશ્વસરકારનો વિચાર સર્વપ્રથમ કરવો પડશે. આજે વિશ્વની કક્ષાએ જ્યારે એ વસ્તુનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે 'યૂનો'ને જ લેવું પડશે. તેને સક્રિય, તટસ્થ, નિષ્પક્ષ, અહિંસાની દિશામાં પ્રગતિશીલ અને બળવાન બનાવવી પડશે.

(૨) વિશ્વઅહિંસા સંપર્ક સમિતિ રચવી પડશે. જે વિશ્વના રાજકીય, સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિ સપાટી ઉપર કામ કરતાં અહિંસાનાં પરિબળો સતત સાથે સંપર્ક સાધશે.

અત્યારે તો 'વિશ્વવાત્સલ્ય પ્રાયોગિક સંઘ' અને બાલ નળકાંઠો (ગ્રામ્ય) પ્રાયોગિક સંઘ બન્ને આ વિષે પ્રયત્નશીલ છે. બીજાં પરિબળોને સંપર્કમાં રાખવા વિશેષ પ્રયત્નો કરવા પડશે.

(૩) અણુબોમ્બ પ્રયોગ પ્રતિબંધ મૂકવાની વાત અડખી વિશ્વના રાષ્ટ્રોના કાને પહોંચાડવી પડશે.

૪) સક્રિય તટસ્થ બાળ : એક એવું સક્રિય તટસ્થ બાળ એવું જેનો અવાજ વિશ્વમાં પહોંચી શકે. આપણે પણ એક તટસ્થ બાળ તરીકે કામ કરી રહ્યા છીએ એનો ધણા જોજાને હશે. કોંગ્રેસને ટેકો આપવાનું કારણ એટલું જ કે વિશ્વમાં જો સાદ પહોંચાડવા માટે આપણા દેશમાં એનાથી વધુ સબળ કંઈ માધ્યમ નથી. તેથી ધણીવાર આક્ષેપો આવે છે તે વહોરીને અહિંસાની દિશામાં આગળ વધવું જોઈએ. લોકો આપણને કંઈક કહેશે પણ તેથી કંટાળીને સત્યનો આગ્રહ છોડી દેવાનો નથી. આપણા કાર્યકરોને લાગે છે કે આપણા સિધ્ધાંતો પ્રતિ અતિ આગ્રહો છે તેથી તેમના મનમાં એક અંધિ બંધાતી જાય છે. તેમનું કહેવું છે કે કોંગ્રેસમાં અનિષ્ટ તત્ત્વો દિવસે દિવસે ધસી રહ્યાં છે, છતાં તેને ટેકો આપવો એ સુકિત સંગત નથી. અનુબંધ વિચારધારા પ્રમાણે આપણી દષ્ટિ કોંગ્રેસથી કંટાળીને ભાગવાની નથી; પણ પ્રેરક અને પૂરક બંને દ્વારા એક બાજુથી શુદ્ધિ અને બીજી બાજુથી સિધ્ધાંતોને લીધે કોંગ્રેસની ગતિ કરવાની છે; તેથી તે વધારે મજબૂત બની આંતરરાષ્ટ્રીય ક્ષેત્રમાં કામ કરી શકે. કોંગ્રેસને તરછોડવાથી તો મૂડીવાદી, કામવાદી, રાવાદી, દાંડલત્વો કે તોફાની બળોને જ ટેકો મળશે અને તે નાતમક કાર્યકરોને બારે પડશે.

મને તો ખાતરી છે કે બ્યારે વિશ્વસરકાર માટેની જગતમાં પ્રમુખ થઈ જશે; તે વખતે કોંગ્રેસે માનવું પડશે કે લોક સંગઠનો અને લોકસેવક સંગઠનો, સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક, સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્ર ખરાં પૂરક પ્રેરક બળો છે; તેમજ લોકસંગઠનો માટે રાજકીય ક્ષેત્ર તેના માતૃત્વ સંબંધ હોઈ કોંગ્રેસના પૂરકબળ તરીકે એ રહેશે. એવી જ

રીતે પ્રાયોગિક સંઘ તેના માટે પ્રેરક બળ રહેશે. ધણાને આ વાતમાં જરા ગર્વ જોવું લાગશે; પણ ગાંધીજીને જેમ કાંગ્રેસના સરમુખત્યાર, હિંદુઓના પક્ષપાતી કહેતા, તેમ આ બધા આક્ષેપો સહીને જ આપણે આગળ વધવાનું રહ્યું.

(૫) દેશમાં અહિંસક બળોનો સંપર્ક : એજ રીતે આ દેશમાં જ્યાં જ્યાં અહિંસક બળો છે તેમની સાથે સંપર્ક સાધી, જે સાધુઓ, બહેનો, રચનાત્મક કાર્યકરો છે, તેમના ગળે આ વાત ઉતારવી પડશે; આમો અને શહેરોમાં ચાલતાં અનિષ્ટો અને હિંસક પરિણામો દૂર કરવા પડશે. આ કાર્ય ચાલુ થશે એટલે અહિંસક પરિણામો પણ મંળી રહેવાના એવી મારી શ્રદ્ધા છે.

ચર્ચા-વિચારણા

શ્રી. પૂંજભાઈએ આજની ચર્ચા પ્રારંભ કરતાં કહ્યું : ‘સવારે પૂ. મહારાજશ્રીએ આ અંગે ઘણી સુંદર રીતે કહ્યું છે. મારા નમ્ર મતે તો કાર્યક્રમો આપણા જેમ-જેમ આગળ વધતા જશે તેમ-તેમ તે પરિણામોનું અનુસંધાન આપોઆપ થશે. જેમકે વૈષ્ણવો અને જૈનો નિરામિપાદારના કાર્યક્રમમાં આપોઆપ અનુસંધાન પામશે. કારણ એ કાર્યક્રમમાં તે બંને નહીં જ છે. પછાત કોમમાં પણ ઘણા શાકાહારી નીકળશે.

રામાયણમાં હનુમાને લંકા જઈ આવ્યા પછી સાક્ષ કહ્યું : “યુદ્ધ અનિવાર્ય છે.” તેમ આજે ભારતીય સંસ્કૃતિનું અપહરણ થયું છે. તેને જો પુનઃ વિશ્વ પ્રતિષ્ઠિત કરવી હોય તો ગાંધીયુગ પછી અનુબંધ વિચાર

પ્રમાણે યુગની કલિના કારણે જો મ બાલનજાદી અને ગુજરાતમાં
 રહ્યા છે, તેમ હવે આ સિમિર પછી દેશ-દેશાંતરમાં આપવાના
 હોય તો જોઈ જાતના નોંધાનમાં સામુદાયિક અદિમાના પ્રયોગોવાળા
 ની મીની રીતે મૂકી દેવી જોઈએ. વિમાના અનુભવાનમાં નિરામિયા-
 હાને હવે વાર લાગે પણ યુદ્ધક્ષાની દિશા તો જશે જ. તેમ જ
 કારણે આવતાં જગતમાંના બધાં અતિરાક બોલતું અનુભવાન રાઈ
 ને જતાનું.”

શ્રી. મુંદરલાલ : મારા નમ્ર મત પ્રમાણે નિરામિયાદારની વાત
 પણ જમતની માનવજાતમાં જોરથી ફેલાશે! પણ-પંખીને ચતુ' ફૂંખ
 ને જતે જુએ તો આજનો માનવી જો હોડશે જ.”

શ્રી. મારલિયા : “ સવારે પ્રવચનમાં બટાંડ રસોડની વાત આવી
 હતી, આ અગે થોડી ચોખવટ કરી લઉં. અત્યાર સુધી રસોડની જીવન
 પ્રિત્તુથી બોગવાદી-રવચ્છંદતાની હોય તેવી તેમના સાદિત્ય પરથી છાપ
 હો છે. તેઓ અદિસાને સિક્કાંત તરીકે નહીં, પણ ઉપયોગિતાની
 દૃષ્ટિએ માનતા જણાય છે. છતાં ખરેખર જોગને અસર સારી થકી
 હોય તો જુદી વાત છે. નહીં તો આપણે જોગની સાથે અનુસંધાન
 એ છતાં વ્યાપક પ્રતિષ્ઠા નહીં આપી શકીએ.

આપણી અનુબંધ વિચારધારા સાથે વધુ સુસંગત તો કવે
 પ્રત્યયના સાંતિવાદીઓ છે. તેઓ જેતી, ડોક્ટર કે શિક્ષકનો ક
 પસંદ કરે છે કારણ કે શુદ્ધ આહ્વાનિકાનો તેમનો આગ્રહ હોય
 જોમનામાં ચાર બાબતો મુખ્ય છે :- (૧) નિશ્ચિત સમયે ક્યાંયે
 હોઈએ (મૌન) પ્રાર્થના, (૨) યુદ્ધનિષેધ (યાતના સહીતે
 (૩) શુદ્ધ આહ્વાનિકાનો આગ્રહ, (૪) બાળકો પેડી એકાદને
 આપણે ચર્ચામાં કટુતા લાવતા નથી. છતાં ઉચ્ચતા કોઈવાર
 પણ નેતાનું કહેવું “ માનીએ કે ન માનીએ ” એવી પ

